

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Mosul očima evropských cestovatelů

16. – 19. století

Zuzana Říhová

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

Mosul očima evropských cestovatelů

16. - 19. století

Zuzana Říhová

Vedoucí práce:

Doc. Mgr. Karel Nováček, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně za použití jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Obsah

1. Úvod	1
2. Obecné informace a stručný historický vývoj	4
2.1. Obecné informace	4
2.2. Stručný historický vývoj do 20. století	6
3. Cestopisy	9
3.1. Časová období	11
3.2. Kritika písemných pramenů	12
4. Základní členění města	14
5. Fortifikace města	16
5.1. Hradby	16
5.2. Brány	19
5.3. Mosty	24
6. Ulice a komunikace	29
7. Charakteristika běžné zástavy	31
7.1. Domy	31
7.2. Bazary	37
7.3. Kavárny	38
7.4. Khany	39
7.5. Hammamy	40
8. Rezidenční areály	41
8.1. Bashtabiya	41
8.2. Qal'at	41
8.3. Qara Serai	43
8.4. Serai	45
9. Náboženské objekty	46
9.1. Mešity	46
9.1.1. Velká mešita	46
9.1.1.1. Minaret al-Hadba	48
9.1.2. Ummájovská mešita	50

9.1.3. Mešita Mujahidů	50
9.1.4. Nabi Shith	52
9.1.5. Nabi Jirjis	52
9.1.6. Nabi Yunus	53
9.2. Kostely	56
9.2.1. Mar Thoma	58
9.2.2. Mar Shimun al-Safa	59
9.3. Svatyně	59
9.4. Mausolea	60
9.4.1. Mauzoleum Imama Yahya al-Qasima	60
10. Obraz Mosul v zrcadle cestopisů a historické literatury	62
10.1. Podoba města podle historické literatury 6. - 13. století	62
10.2. Obraz města v zrcadle cestopisů (16. - 19. století)	64
10.3. Vývoj fortifikace města v zrcadle cestopisů 16. - 19. století	71
11. Závěr	76
12. Resumé	78
Primární zdroje a seznam literatury	79
Slovník pojmů	84
Seznam tabulek	85
Seznam příloh	86
Přílohy	88

1. Úvod

Problematika archeologického průzkumu měst Blízkého východu nedestruktivními metodami je čím dál více atraktivnější nejen pro menší finanční zátěž, zejména však proto, že se mnohdy na danou lokalitu není možno podívat fyzicky. Je to tak zvláště v případě severoiráckého města Mosulu, který leží na toku řeky Tigris. Pro nestálou bezpečnostní situaci není doporučováno do této oblasti cestovat, přitom sám Mosul skýtá obrovský potenciál, co se archeologického průzkumu týče.

Tématem diplomové práce je poznání středověkého a raně novověkého Mosulu ze záznamů cestovatelů 16. - 19. století a získané poznatky využít pro archeologickou topografii místa. Osobní návštěva je v blízké budoucnosti nejistá z výše zmíněných důvodů, naštěstí je možno získat informace o samotném městě i jinými cestami. V případě obchodní křižovatky, kterou Mosul je již napříč dlouhými staletími, není nouze o písemné prameny. Rozumí se tím zejména cestopisy, deníky a záznamy obdobné povahy od evropských cestovatelů, misionářů, vojenských hodnostářů a dalších badatelů. Mosul byl vyhledávanou lokalitou ze dvou hlavních důvodů: v první řadě leží na trase jedné z několika obchodních cest z Evropy do Indie, která byla využívána nejenom obchodníky. Za druhé se na protějším břehu od města rozkládá prostorný areál s ruinami antického Ninive, jenž lákal mnoho archeologů a zájemců o památky.

Informace obsažené v těchto písemných pramenech mohou posloužit k poskládání obrazu města napříč několika stoletími. Při srovnání těchto záznamů s historickou literaturou je pak možné i v dnešní, časem změněné podobě města nalézt pozůstatky staveb, které byly třeba částečně strženy v nedávné minulosti. Pro potřeby archeologického průzkumu mohou sloužit jako neocenitelný zdroj důležitých poznatků.

Diplomová práce je rozdělena do několika větších kapitol, které se dále člení dle vhodného schématu. Po seznamovacím úvodu následují obecné informace a stručný historický vývoj města končící počátkem 20. století. K tomu jako podklad posloužilo několik souhrnných prací (např. Bosworth 2007, Dabrowska – Hann 2008, Ring – Schellinger – Watson 1996). Informace z této historické literatury jsou vhodně doplněny postřehy z některých cestopisných děl, které popisují město z obecného hlediska (např. Sestini 1789, Buckingham 1827). Další kapitola přináší bližší pohled na využití cestopisných děl v rámci poznání měst, v příložené tabulce jsou vyjmenována všechna díla použitá v této diplomové práci. Použití cestopisů je podrobena objektivní kritice, protože tyto prameny s sebou nesou zátěž často velmi subjektivního vidění skutečnosti. Základní členění starého Mosulu rozebírá další kapitola. K tomu bylo využito několika historických plánů, které zobrazují město od 18. do 20. století (plány C. Niebuhra, F. Jonese a E. Herzfelda). Tímto končí obecně zaměřená část práce.

Následuje rozsáhlejší část, která se podrobně věnuje jednotlivým stavbám ve starém Mosulu. Analýza problematiky fortifikací, obecné zástavby města, rezidenčních areálů a náboženských objektů tvoří jádro celé práce. Vhodně uspořádané poznatky z cestopisů 16. až 19. století nastiňují podobu jednotlivých objektů, jejich konstrukce, umístění v rámci města a dále také stav podle cestovatelských pozorování. Záměrně jsou takové objekty, o nichž lze zjistit informace z cestopisů či mapových podkladů. Protože na ploše starého Mosulu se může jednat o desítky staveb, jsou zde uvedeny jen ty, které se často opakují nebo měly větší význam ve vývoji města.

Nejpodstatnější je sestavení obrazu Mosulu v zrcadle cestopisů. Tento úsek práce je rozdělen do dvou kapitol: první zahrnuje období od 7. do 13. století, zde je za použití historické literatury sestavena podoba těsně po vzniku města Mosulu na pravém břehu řeky Tigris. Následuje druhá kapitola, ve které jsou použity poznatky ze souboru cestopisů a v kombinaci s historickou

literaturou utváří obraz Mosulu od 16. do 19. století, s přesahem do 20. století. Po vytvoření obecného obrazu Mosulu napříč stoletími je věnována kapitola detailnějšímu rozboru fortifikace města a jejích proměn. Proměny fortifikačního systému během čtyř až pěti století jsou zpracovány v programu GIS a výstupy uvedeny v obrazové příloze. Body města zmiňované na pláncích cestovatelů jsou promítnuty na mapu současného Mosulu.

Kvůli jazykové rozmanitosti cestopisů je nutné také několikeré sjednocování: v první řadě sjednocení názvů. Překlad z arabského jazyka do evropských jazyků může s sebou nést jisté obtíže. Většinou se jedná o fonetické znění jmen místních objektů a ta se mohou leckdy velmi lišit (viz. Djami-Dsjamea, báb-Bab-bab). Proto jsou všechny tyto názvy po pečlivém uvážení sjednoceny, aby práce nepůsobila zmatečným dojmem. Ačkoliv je známo, že arabština ve jménech historických postav používá specifické znaky, v této práci jich nebylo použito a jména byla přepsána do podoby čitelné českému čtenáři. Se sjednocením letopočtů je velká potíž. Někteří autoři uvádějí data dle křesťanského letopočtu, jiní zase dle islámského. Na vhodných místech mají data v této práci standardní úpravu AH/AD. Většina dat je však uváděna dle křesťanského letopočtu. Údaje uváděné v odlišných délkových mírách jsou ponechány, ale do závorky jsou uvedeny přepočty na české délkové míry, hlavně pro dobré utvoření představy o rozměrech objektů.

V závěru práce je zhodnocen celkový přínos cestopisů k poznání města a jeho podob v několika posledních stoletích. Získané poznatky snad budou moci v budoucnu reálně posloužit jako podklad pro archeologický průzkum jednotlivých částí Mosulu.

Práci doprovází také slovník pojmů a obrazová příloha, ve které jsou uvedeny názorné ukázky obecnějšího charakteru a zobrazení jednotlivých objektů z prostoru starého Mosulu. Nechybí ani plány zobrazující podobu Mosulu v jednotlivých stoletích.

2. Obecné informace a stručný historický vývoj města

2.1. Obecné informace o městě

Při pohledu na geografickou mapu dnešního Iráku (obr. č. 1.), zejména jeho severozápadní části, si nelze nevšimnout významného toku řeky Tigris. Ta hraje nezanedbatelnou roli nejen v každodenním životě obyvatel blízkého okolí měst, část toku byla napříč stoletími využívána zejména pro její splavnost a dobrou přístupnost od města k městu. Její mohutný vodní tok prokazuje místnímu obyvatelstvu už od pradávna důležitou službu. Zejména v minulosti jeho vody sloužily k zavlažování okolních polí, jako dopravní tepna v minulosti přiváděla do této krajiny obchodníky, cestovatele a vzdělané evropské badatele. Už od nepaměti představuje rušnou obchodní cestu, která v minulosti taktéž ulehčovala cestovatelům absolvování jejich dalekých cest a zajišťovala čilý obchodní proces v těchto končinách. Významnou zastávku, kde se často měnil způsob dopravy na zvířecím hřbetě v pohodlnější cestování po hladině, představovalo město Mosul na severu dnešního Iráku. Je jedním ze tří největších měst v Iráku (spolu s Baghdádem a Basrou), pro severní část země představuje důležitý strategický bod, co se správy oblasti, obchodu, náboženského života a zemědělství týče (www.britannica.com).

Starý Mosul se rozkládá na mírně se zvedajícím vrchu uprostřed rozlehlé planiny západně od toku řeky. V geologickém složení této vyvýšeniny převažují sádrovcové vrstvy. Nedaleko od města se tento materiál dobývá a používá se hojně pro stavbu městských budov a jako příměs malty. Jeho další varianty, jemnozrnny sádrovec a mosulský mramor, pak pochází z nepříliš vzdáleného pohoří Jebel Maqlub (Houtsma – Arnold - Basset 1993, s. 611). Severně od města podél břehu řeky vyvěraly sirné prameny. Plochu starého města obklopovala hradba, která na půdoryse tvořila nepravidelný půlkruh přimknutý k toku řeky (obr. č. 2). Severní část města bývala prázdným prostorem. Na ni navazovala hustá zástavba domů s ulicemi bez vegetace. V okolí města

se nacházely přírodní pahorky, ale také uměle navršené *telly* (Herzfeld 1920, s. 204). Všechny staré budovy Mosulu, dokonce i nádvoří Velké mešity, dnes leží pod úrovní ulic. Zvedání terénu je výsledkem několika set let postupné kumulace suti z domů během nepřetržité kontinuity zástavby (Bosworth 2007, s. 412).

Původ jména je vcelku jasný. Uvádí se překlad z arabského al-Mawsil, doslovný význam tohoto slova znamená „místo křižovatky“ – 1. verze: několik menších přítoků řeky se zde spojuje v jeden mohutný tok (Bosworth 2007, 412), 2. verze: Mosul je místem, kde se spojují cesty napříč Orientem (Fiey 1946, s. 31), 3. je místem, kde se protíná sever s jihem a západ s východem. Z dalších jmen se objevují „město dvou pramenů“, „Boží město“, „město proroků“ či jednoduše „zelené město“. Z jeho jména se odvodilo pojmenování pro textilní látku - mušelin, neboť zde byl poprvé vyroben (Dabrowska – Hann 2008, s. 162).

V minulosti město působilo na příchozí cestovatele svou rozlohou a majestátností už z dálky. Cestovatelům na koňském hřbetě, kteří přijížděli ze severozápadního směru, se otevřel v jednom momentě působivý výhled na velké množství věží a kupolí mešit, uzavřených mohutnou hradbou, kolem které se rozkládaly živé zahrady s protékající řekou (např. Parry, Soane, Jackson, Campbell).

Příchozím z opačného směru se naskytnul ještě zajímavější pohled (např. Buckingham), na zelené zahrady, kde se pěstovaly melouny, okurky, citrusovníky či dýně (Sestini 1789, s. 141), linii mohutných městských hradeb s několika bránami a v neposlední řadě pahorky Koyunjik a Nabi Yunus, které nesly rozlehlý areál Ninive. Ve všech sěrech, kromě toho od Diarbekru, museli cestovatelé strávit několik dní na pouštní cestě přes rozsáhlé oblasti, kde bylo vodních zdrojů poskrovnu (např. Soane, Beaujour), takže jejich pozitivní první dojem není nijak překvapující.

Výklad jména města podporuje i počet mnoha náboženských skupin, etnik a menšinových skupin žijících na jedné uzavřené ploše. Díky tomu se některé publikace zaměřené tímto směrem dočkaly výstižného názvu, např. kniha jak blíže neurčeného Dr. Wigrama s názvem „*Cradle of Mankind*“ (Luke 2008, s. 14). Bývalo tomu tak od nepaměti a během století si město tuto bohatou rozmanitost zachovalo v nezměněné podobě. V Iráku patří k jedněm z nejvíce etnicky smíšených: nalezneme zde Araby, Armény, Kurdy, Turky, vyznavače judaismu, křesťanství, islámu i menšinu Yezidiů. Křesťanská církev se dělila do několika větví: nestoriánské, jakobínské, chaldejsko-katolické a syrijské ortodoxní (k situaci církví v Mosulu více Luke 2008, s. 14). V této oblasti byla silná, např. apoštol Tomáš dokonce v Mosulu přenocoval na své cestě do Indie. Před příchodem islámu vyznávala křesťanské náboženství většina arabských kmenů v okolí města (Dabrowska – Hann 2008, s. 162).

2.2. Stručný nástin historie města

První významnější funkce městu náležela už v 6. století př. Kr., kdy bylo důležitým obchodním místem. Do té doby se veškerá pozornost soustředila na protější břeh, kde se rozkládalo starověké Ninive. To však bylo zničeno v roce 612 př. Kr. a tím také skončila nadvláda asyrské říše. V tomto okamžiku na pravém břehu řeky vyrostlo nové město (Ring –Schellinger - Watson 1996, s. 522).

V předislámském období se tomuto centru dostalo pojmenování po králi sasánovské dynastie Ardashirovi (Dabrowska – Hann 2008, s. 162). S příchodem Peršanů roku 539 si stále udrželo pozici významného obchodního bodu. Pro Peršany to byl pevný strategický bod, jelikož stálo na spojnici mezi nynější Sýrií a Iránem. Během vlády Sasánovců, která trvala do poloviny 7. století, bylo svědkem nekončících bojů mezi Byzancí a Persií. Rok 627 AD se stal přelomem, po porážce Peršanů v nevelké vzdálenosti od města připadlo do područí byzantského impéria. Války Byzance s Persií však oslabily sasánovské impérium

a příchozí vlny muslimů tak získaly město pod svou kontrolu, někdy mezi lety 636-41 (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 522). Tam, kde dříve stál první křesťanský klášter Mar Ishaya, později přibýly další budovy včetně pevnosti. Její posádka se příchozím muslimským Arabům vzdala a uzavřela s nimi dohodu o placení daní. Na oplátku jí bylo umožněno se volně pohybovat. Tento shluk několika budov se proměnil v tzv. *misr* s první páteční mešitou (Houtsma – Arnold – Basset 1993, s. 609), město se dostalo do středu zájmu.

Během následující cca stoleté vlády Ummájovců bylo rozšiřováno a s koncem vlády této dynastie (za Marwana II 102/744-50) se stalo nezávislým hlavním městem provincie Jazira (Bosworth 2007, s. 413), v jehož zdech se rozkládala četná tržiště, stály mešity, khany, lázně, křesťanské komplex a vše to doplňovaly zelené plochy rozlehlých zahrad (Ring –Schellinger – Watson 1996, s. 522).

Za Abbásovců se už pomalu začala rýsovat jeho hlavní úloha na severu Iráku. Mosul se stal důležitým obchodním centrem na cestě na východ (do Persie a Indie), ale také té vedoucí západním směrem (Středomoří). Za jejich dynastie se ve městě poprvé vyrobily první plátna mušelínu (Ring –Schellinger – Watson 1996, s. 522). Důležitou postavou pro město byl Nur al-Din Zangi (1118-1174 AD), který nechal zbudovat Velkou kongregační mešitu ve středu města. Během vlády tohoto panovníka představovalo město také důležitý opěrný bod proti křižáckým výpravám. Sám Nur al-Din s křižáky válčil o území Sýrie a Egypta (Tauer 1973, s. 135-7).

V následujícím 13. století stálo město ve středu bojů různých kmenů a dynastií. I v tomto čase si však, zřejmě díky svému výhodnému postavení, udržel určitou míru prosperity. Postavou Mosulu na počátku 13. století byl Badr al-Din Lu'Lu (vládl od 631/1234), který po sobě zanechal jeden z nejrozsáhlejších komplexů na území města – palác Qara Serai. V polovině století se však před branami objevila mongolská vojska a město dobyli (Ring –

Schellinger – Watson 1996, s. 524). Sám vládce padl v boji s těmi hordami a nechal tak město mongolským nájezdníkům, kteří jej zplundrovali (Bosworth 2007, s. 414).

Následovalo období úpadku, kdy významnější objekty ve městě byly terčem rabování. Než město přešlo pod nadvládu otomanské říše roku 1534, na pozici vládců/ správců města se vyměnilo mnoho vlivných mužů z několika velkých dynastií (např. Ortokovci, Safíjovci) (Ring –Schellinger – Watson 1996, s. 524). Z područí otomanské nadvlády se Mosul vymanil až v roce 1918 (Dabrowska – Hann 2008, s. 162-3). Jednou z nejznámějších rodin, které vládli Mosulu pod taktovkou otomanského impéria, byla dynastie al-Jalili. Z této linie vládlo Mosulu hned několik *pašů*. Nepříjemnou součástí dějin města je pak obléhání perským Nadirem Shahem v roce 1743 (Ring – Schellinger - Watson 1996, s. 524). I přes nelehkou situaci nakonec Nadir Shah bezúspěšně odtáhl. Obléhání města bylo jen krátkou událostí v dlouhém sledu turecko-perských válek, které skončily až po polovině 18. století. Otomanská říše však byla neustálými boji vyčerpána a následoval úpadek celého impéria, který se projevil i na stavu Mosulu. Dynastie al-Jalili se musela vypořádat s epidemií moru, ničivými záplavami a občanskými nepokoji, dokud v roce 1834 otomanští vládci opět nenastolili pořádek ve svých provinciích (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 525). Za celou dobu otomanské nadvlády město od úplného zničení zachraňovala především jeho zeměpisná pozice – strategické umístění mezi obchodními oblastmi Západu a Východu.

Začátek 20. století se odvíjel ve znamení světových válek, které měly dosah i na severní oblast Iráku, tehdejší Mezopotámie. Po uzavření příměří na konci 1. světové války zde stále setrvaly britské vojenské jednotky. V této době také Mosul připadl Brity ovládanému Iráku, místo turecké nadvláde (Dabrowska – Hann 2008, s. 162-3).

3. Cestopisy

Lidský svět je přehlídkou rozmanitých předmětů, které doprovázejí člověka na každém kroku. Mohou být povahy věčné, tedy artefakty, a nevěčné, kam řadíme především symboly a znaky. Dohromady pak člověku slouží jako nástroje rukou a nástroje ducha. (Neustupný, 2010, 47). Mezi nástroje ducha patří i textové dokumenty, které mají v lidském světě důležitou funkci. Při základním rozboru těchto textů je jasné, že jsou to ty lidské produkty, které sestávají ze symbolů a znaků. (Neustupný 2010, 48). K této skupině textových výtvorů, vytvořených lidskou rukou, patří i cestovatelské deníky či cestopisy.

Cestovatelské záznamy tvoří významnou součást světové literatury. Každý člověk se ve svém životě s takovým dokumentem jistě setkal, většinou mají stejnou strukturu – popisují cestu do nějaké známé či neznámé země, přibližují mentalitu místních lidí, vystihují zvláštnosti cizí společnosti. Otázkou je, jak mohou cestovatelské deníky plné různorodých poznatků pomoci archeologii při topografických výzkumech měst. Při přípravě na vlastní terénní výzkum by se určitě neměly opomíjet, protože jejich postupné srovnání může přinést cenné poznání podoby města v určité době a o jeho celkové proměny v určitém časovém úseku.

Ke studiu významných měst jsou často využívány prameny historické povahy. Jedná se o psaná díla historiků a kronikářů z „domácího prostředí“. V případě Mosulu jsou to díla původem z prostředí arabského, syrského, tureckého či perského. Po pečlivém prozkoumání této informační studnice je však možné získat poněkud úzce zaměřený pohled na věc. Aby bylo na prostředí pohlíženo z více objektivního úhlu, je vhodné obrátit se také na poznatky, které jsou psány z pohledu člověka pocházejícího z jiného prostředí – co se výchovy a společnosti týče, počínaje náboženstvím a povahou vzdělání konče. Cizinci, kteří se na svých cestách dostávají do odlišného prostředí, často popisují i ty stránky každodenního života, které místním přijdou naprosto všední.

Poř.	Cestovatel	Období cesty	Odkaz od počáteční strany
1.	Benjamin z Tudely	1173	Asher 1840, 91
2.	Leonhart Rauwolf	mezi 1573 a 1575	Staphorst 1738, 166
3.	Jean Baptiste Tavernier	před 1670	Phillips 1678, 71
4.	Carsten Nieburh	1766	Niebuhr 1780, 289
5.	Donald Campbell	před 1783	Campbell 1795, 130
6.	John Jackson	1797	Jackson 1799, 130
7.	Domenico Sestini	mezi 1781 a 1782	Sestini 1789, 133
8.	Adrien Dupré	mezi 1807 a 1809	Dupré 1819, 114
9.	James Silk Buckingham	1816	Buckingham 1827, 285
10.	William Heude	1817	Heude 1819, 217
11.	Claudius James Rich	1820	Rich 1836, 29
12.	Felix Beaujour	1829 (?)	Beaujour 1829, 74
13.	Horatio Southgate	1837	Southgate 1840, 237
14.	William Ainsworth	1840	Ainsworth 1840, 529/ 1841, 2
15.	John Fletcher	1843	Fletcher 1850, 173
16.	Justin Perkins	1849	Perkins 1851, 111
17.	Henry Lobdell	před 1853	Tyler 1859, 150
18.	Jules Oppert	1854	Oppert 1863, 72
19.	Josef Černík	1873	Von Schweiger-Lerchenfeld 1876, 4
20.	William Hayes Ward	1884-5	Ward 1886,
21.	Ernest Albert W. Budge	mezi 1886 a 1913	Budge 1920, 30
22.	Oswald Hutton Parry	1895	Parry 1895, 239
23.	Eduard Sachau	mezi 1897 a 1898	Sachau 1900,
24.	Ely Banister Soane	před 1912	Soane 1912, 89
25.	Ernst Herzfeld,	1916 (?)	Herzfeld – Sarre 1920, 203
26.	Harry Charles Luke	1924 (?)	Luke 2008, 13

Tab. č. 1. Přehled písemných pramenů použitých v diplomové práci.

Práce s těmito psanými prameny má své výhody, ale i jistá úskalí. Celou tuto skupinu spojuje několik vlastností. Všechny cestovatelské deníky bez výjimky popisují cestu do země blízké či vzdálené, její průběh, zahrnující samotný akt putování různorodou krajinou a bližší setkání s významnými místy na její trase. Pokud se shromáždí větší počet deníků, jejichž záznamy se týkají jedné a té samé trasy, je téměř jisté, že se bude podobat i struktura obsahu jednotlivých děl. Např. z Evropy do Indie využívali cestovatelé cestu přes Turecko a Irák, odkud dále pokračovali na území východní britské kolonie. Ve většině z těchto zpráv najdeme podobnosti ohledně výběru určitého typu

dopravního prostředku na daných územích – přes pouště karavanou na koni, mule či velbloudu, přes průlivy lodí, po řece menšími plavidly, na evropském území vlakem, atp. Toto zjištění ovšem není nijak závratné, pokud trasa na takovou vzdálenost byla známá již delší dobu, bylo pro cestovatele lepší využít stejných dopravních prostředků, tak jak tomu bylo u jejich zkušených předchůdců. Dlouhá vzdálenost musela být často zdolána za minimum možného času a s co největší úsporou energie a peněz.

3.1. Písemné prameny o Mosulu podle časových období

Pro prostředí a kulturu města Mosulu je pramenů psaných evropskými cestovateli velké množství. Vhodné, velmi přehledné třídění nabízí F. J. M. Fiey (Fiey 1946, s. 31-32), který poutníky z evropského kontinentu putující východním směrem rozdělil do několika časových period. Prvním obdobím, které bylo z tohoto hlediska pro Mosul významné, je „období velkých cestovatelů“. Byl to čas, kdy se ukázala výhodná pozice Mosulu na cestě přes Orient. Význam jeho jména – „křižovatka“ - se potvrdil jako velmi pravdivý. Období druhé volně navázalo na první etapu návštěvníků, akorát se změnila povaha příchozích výprav. V druhé vlně se do středu pozornosti dostal areál ruin starověkého Ninive, a proto se v Mosulu častěji scházely výzkumné expedice. Jejich členy bývali různí kurátoři evropských muzeí, badatelé dějin či zájemci o architekturu starých kultur. Mosul v písemných pramenech z tohoto krátkého časového úseku bývá popisován spíš jako vedlejší bod zájmu. Ve třetí významné etapě se návštěvnost Mosulu zvedla několikanásobně. Přicházeli úředníci, vojáci, misionáři, badatelé, obchodníci, cestovatelé (Fiey 1946, s. 31). Zajímal je každodenní život místních obyvatel, uspořádání prostoru ve městě, stav fortifikace, zvyky cizích kulturních menšin, exotická architektura, celkové prostředí města a procesy v něm probíhající.

3.2. Kritika cestovatelských písemných pramenů

Informace ze všech cestovatelských zápisků jsou v dnešní době velmi přínosné pro poznání žijících měst. Vypovídací hodnota se však různí, zvláště v případě měst arabského světa je k popisům nutno přistupovat s opatrností. Z části je tento stav dán jazykovou bariérou, kdy se u přepisů z arabštiny do různých jazyků můžeme setkat i s naprosto graficky odlišnými jmény pro jeden a ten samý objekt (př. Bab liksh, Bab Liqish, báb el-Liquish). I v tomto okamžiku je však možnost najít alespoň shodu při vyslovení těchto jmen. Obtížnější situace nastává, když se cestovatelé neshodují v pojmenování jednoho objektu a nazývají ho úplně jinými jmény (Khidr Ilyas, Djami al-Akhmar, al-Khuther). V tomto případě jsou odlišná pojmenování výsledkem promítnutí místních tradic v názvosloví, oficiálních názvů a přezdívek. Na povaze cestopisů se také významně odráží fakt, zda jsou psány na objednávku společnosti nebo se jedná o prosté dopisy rodině popisující cizí prostředí. Cizinci mohou vnímat místní zvyky objektivněji než pisatelé z domácího prostředí - ze středověku máme spisy, které byly psány na popud panovníka za účelem vylepšení jeho celkového obrazu. Cestovatelé občas mohli mít také sklony přehánět, aby oslnili čtenáře ve své vlasti. Většinou se však jednalo o díla, která byla určena užší zájmové skupině – např. Královská geografická společnost v Londýně vysílala na daleké cesty své zástupce, aby získala objektivní popis cizí země.

Významný podíl na věrohodnosti podaných informací má také délka pobytu jednotlivých osob na místě. S kratším časovým úsekem stráveným v Mosulu – fungoval jako místo k přenocování na delší cestě, do středu zájmu návštěvníka se dostalo spíše Ninive – se můžeme setkat hned u několika autorů: např. L. Rauwolf, D. Campbell, C. J. Rich ad. Výpovědní hodnota těchto písemných pramenů je celkem nízká. Často jsou zmíněny jen základní informace o poloze města, počtu jeho obyvatel, objevují se také krátké zmínky o výrazných

prvcích, např. o fortifikaci, největší mešitě ve městě, důležitém přechodu přes řeku.

Do další skupiny by se daly zařadit ty popisy, jejichž autoři projeví větší zájem o město samotné. Už se objevují zmínky o menších mešitách, bazarech, fortifikaci i administrativních budovách. Více světla také vnášejí do situace náboženských skupin ve městě. Mezi takové patří např. J. B. Tavernier, A. Dupré, D. Sestini.

Nejpřínosnější skupinu tvoří zápisky těch, kteří v Mosulu pobývali delší dobu, či je město zaujalo natolik, že se rozhodli zjistit o něm co nejvíce informací. Popisy bývají velmi obsáhlé a podrobné, obsahují údaje o jednotlivých objektech ve městě, zaměřují se i na opuštěné budovy, fungování města, povahu lidí a celkový charakter prostředí. Ve větší části případů se na jimi zprostředkovaný obraz města dá spolehnout do posledního údaje. Ti pečlivější přiloží i mapu či ilustrace některých zajímavých objektů z města. Do skupiny více důvěryhodných autorů se mohou zařadit C. Niebuhr, O. H. Parry, J. S. Buckingham či A. W. Budge.

Zvláštní skupinu pak tvoří badatelé, jejichž zájem leží v oblasti architektonických památek (E. Herzfeld) či se zajímají o složení společnosti (H. C. Luke). Díky své vyhraněnosti přinášejí detailní poznatky z oblastí jejich zájmu, které často bývají zasazené do širšího rámce. Například s náboženskými menšinami se pojí určité čtvrtě ve městě, církevní budovy či hospodaření na území orientálního města. S architekturou se zase váže celková topografie místa, velké množství všeobecných informací nebo ukázky místních zvyků.

4. Základní členění města

Starý Mosul, na rozdíl od moderního, se rozkládal na pouze pravém břehu řeky Tigris. Ta jeho břehy omývala od severu, po celé východní hraně a pokračovala směrem jihovýchodním dále. Starý Mosul měl 38 žijících čtvrtí tzv. *mahaleh* a každá z nich do sebe zahrnovala vlastní *bazar* (trh), *hammam* (lázně), kostel, mešitu a hřbitov (Dabrowska – Hann 2008, s. 162; k problematice mahaleh dále Shields 2001, s. 67). Město lze dle mapových podkladů rozčlenit do základních tří částí dle mapových podkladů -severní okrajové části, středu a jihovýchodní části. Severní konec města na většině mapových podkladů z minulosti do svého prostoru pojímal část hradeb včetně bran Bab al-Madi a končil až u Bab Sinjar. Dominantou tohoto konce města byla stará zástavba – pevnost Bashtabiya při břehu řeky, spolu s ním palácový komplex Qara Serai a mauzoleum Yahya Abi'l Qasim. Prostor uvnitř hradeb za zdmi objektů zmíněné trojice tvořilo volné prostranství (např. obr. č. 4). V pozdějších dobách zde ještě vyrostly některé náboženské stavby, ať už kostely či menší svatyně.

Střední část města do svého prostoru začlenila mešity i s jejich *madrásami*, kostely, obytné čtvrti s kavárnami, bazary, z nichž nejznámější byl Meydan nedaleko mostní brány, a svatyně. Jednalo se o spleť ulic a uliček, které tvořily labyrint živoucího města. Do centrální části města se dalo velmi dobře dostat několika branami: Bab Sinjar počínaje, přes Bab Liqish, Bab al-Top a Bab al-Jisr konče.

Na jihovýchodním předměstí byly situovány administrativní budovy otomanských vládců města společně s kasárnami. V tomto prostoru se také nalézaly mešita Nabi Shith, obklopená zelenými poli, a mešita Mujahidů hned na břehu řeky.

Na protějším břehu se dále rozkládal významný komplex ruin starověkého Ninive. V této oblasti je dodnes výrazným prvkem mešita Nabi Yunus stojící

na kopci stejného jména. Přes řeku se do těchto míst dalo přejít přes most z lodí, který navazoval na zbylé části staršího kamenného mostu. Z cestopisů je však obecně patrné, že před expanzí moderního města na východní břeh se na této straně řeky nacházely spíše jenroztroušené vesnice se hřbitovy či svatyněmi.

Za hradbami se na naprosté většině plochy rozkládala políčka menších vesnic, které svými produkty zásobovaly městské bazary a udržovaly tak kontakt s rušným středem Mosulu. Některé z polí mohly také patřit místním minoritním církvím, např. dominikánům byly přisuzovány zeleninové zahrady (Oppert 1863, s. 73). Častokrát jsou zmiňovány také okrasné zahrady velké rozlohy, díky nimž se městu občas říkalo „*green city*“ (např. Parry 1895, s. 239, Soane 1912, s. 88).

5. Fortifikace města

5.1. Hradby

Už od pravěku si lidé kolem svých sídelních prostor vytvářeli ochranné hradby. Podoba ohrazení vždy odpovídala době a jejím možnostem. Ve středoevropském prostoru nalézáme archeologické pozůstatky konstrukcí, které kombinovaly dřevo, hlínu a kámen, při přesunu do oblasti severní Mezopotámie jsou však viditelné rozdíly v použitém materiálu, což odpovídá adaptaci na místní podmínky (obr. č. 6). Opevnění mělo prostou funkci – uchránit vnitřní plochu místa, kde většinou stály důležité objekty, a zamezit jejímu rabování či úplnému zničení cizími nájezdníky.

Při pohledu do historie starého Mosulu je jasné, že právě aglomerace takového charakteru by se bez fortifikačního systému podél celého obvodu jen těžko obešla. Vše udával charakter města a jeho umístění; v první řadě byl Mosul křižovatkou mnoha obchodních cest, a tudíž přímo sváděl k nájezdům, za druhé představoval ekonomické a správní centrum pro velmi rozlehlý a rozmanitý region. Při obsazení takového bodu vítěz získal snadno moc nad velkým územím. Na historických mapách lze také vidět, že kolem města se v nevelké vzdálenosti rozkládaly tři různé historické regiony – kurdský, perský a turecký (Shields 2000, s. 21). Z těchto důvodů město v minulosti představovalo kritický bod – kdo vládl ve městě, ovládal celý kraj.

Georeliéf okolní krajiny svou povahou k ochraně města příliš nepřispíval. Mosul, který v 19. století měl asi tři míle v průměru (= cca 4,8km), je situován na západním břehu řeky Tigris, v místech, kde se setkáváme s rozlehlou rovinou. Z mnohých charakteristik víme, že se jádro starého Mosulu rozkládá na mírném kopci, který je z většiny stran obklopen mnoha v průměru menšími vrchy. Tyto vrchy jsou většinou popisovány jako uměle navršené. Správcům města v minulosti nezbývalo než vztyčit mohutné hradby s několika branami, které

zajišťovaly kontrolovaný přístup do města a v případě napadení poskytovaly jednoduché řešení, jak bezpečně uzavřít intravilán bohatý na důležité budovy. Fortifikace byla neodmyslitelnou součástí města, zejména za obléhání během otomansko-perských válek v 18. století se prokázala užitečnost hradby. Perský Nadir Shah obléhal město dlouhých šest měsíců, ale paša Hassan al Jalili město udržel, a tak se perský vládce musel stáhnout (Ring – Schellinger - Watson 1996, s. 524). Za vlády tohoto paši byla fortifikace udržována v dobrém stavu, aby byla zajištěna bezpečnost nejen místní vlády, ale také nehrozilo rabování místních objektů perskými vojenskými jednotkami.

U některých autorů se setkáváme s popisem mosulské fortifikace, která sestávala z kombinace příkopu a vysoké hradby. V ostatních případech je pak popisována samotná hradba. Zmínky o zasypaném příkopu pochází z pera několika málo autorů (např. Rauwolf, Buckingham, Beaujour, Sestini). Víme, že těleso hradby mělo sílu dvou stop (0,6 m) (Shields 2000, s. 21), přesnou či alespoň přibližnou výšku hradeb autoři neuvádějí. O konstrukci hradební zdi existuje několik rozdílných informací. Ze zápisků Jeana B. Taverniera, který navštívil Mosul v 2. polovině 17. století, se dozvídáme, že hradba byla postavena z lomového kamene (Phillips 1678, s. 71).

Postupem času se pak mění i informace o stavu fortifikace města. Z pera Leonharta Rauwolfa, který byl návštěvníkem Mosulu v 16. století, pochází údaj, že město bylo opevněno, ale velmi špatně. Detaily ovšem nejsou podrobněji popsány (Staphorst 1738, s. 166). Ještě ve 2. polovině 17. století však hradba zřejmě působila alespoň v některých svých úsecích poněkud bytelným dojmem (dá se usoudit z popisu lomových kvádrů) (Phillips 1678, s. 71). Stav hradeb v 18. století se zřejmě zlepšil kvůli otomansko-perským válkám, které ohrožovaly i Mosul. Koncem 18. století tak stále v některých místech po obvodu města stály silné hradby tyčící se do výše a zhotovené z tesaných kamenů (Jackson 1799, s. 132). S tímto stavem se shodují i informace z díla Donalda

Campbella, který fortifikaci města považuje za, doslovně, přímo majestátní (Campbell 1795, s. 131). Tímto dojmem zapůsobila obranná část také na dalšího cestovatele, a sice Williama Heudeho, který se na návštěvu Mosulu vydal krátce po přelomu století, v roce 1817. V tomto čase už opevnění města ale pomalu začalo podléhat úpadku, stejně jako zbytek města (Heude 1819, s. 217).

Neuběhlo ani deset let a v písemných popisech o městě pomalu začínají převažovat informace o hradbě ve velmi špatném stavu. James Silk Buckingham se ve svém spise z roku 1827 pozastavil nad opevněním města, které bylo dle jeho názoru „na spadnutí“, nebylo žádnou překážkou pro dělostřelectvo, i tak ale mohlo ještě představovat zdržení pro pěšího nepřítele (Buckingham 1827, s. 286). I poznatky dalších cestovatelů přinášejí zprávu o celkově neutěšeném stavu městského opevnění. Černikův střízlivý popis stavu hradeb mluví za vše: *„Ačkoliv měl Mosul v minulosti mohutné hradby, které dokázaly zastavit i tažení Nadira Shaha, během století podlehly tlaku času a hradba obklopující město zůstala na půl v troskách. Příkopy jsou zaplněné odpadem a v současné době už neplní svou obrannou funkci.“* (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5) Oswald H. Parry viděl zdi ve stavu, který nemohl než popsat jako „plesnivé“. Poměrně detailnější popis zaznamenal v případě části severního konce tehdejšího města. Zde byla hradba sice „otlučená“, ale stále opevňovala město po celé délce severní hrany až k říčnímu břehu (Parry, 1895, s. 239-243).

Hradby doplňoval ještě předsunutý příkop. Již v 16. století o něj místní pomalu přestávali pečovat a začalo jeho postupné zarovnávání sutí. K obraně města tak už spolehlivě nesloužil (Staphorst 1738, s. 166) a veškerá obranná funkce tedy spočívala na mohutné hradbě. Na plánu města C. Niebuhra z konce 18. století je příkop kopírující průběh hradeb ještě jasně zřetelný (obr. č. 3). Také další autor, Domenico Sestini, jej stále zmiňuje v kombinaci s hradbou s baštami, příkop v té době tedy pravděpodobně nebyl zcela zasypaný (Sestini 1789, s. 148). V 19. století se však jeho stav v některých částech změnil, i tak ho ale pečlivě

oko Jamese S. Buckinghama rozpoznalo (Buckingham 1827, s. 286). Podobně bystré pozorovací schopnosti měl i Felix Beaujour (Beaujour 1829, s. 75).

5.2. Brány

Brány neměly za úkol pouze město ochraňovat před nebezpečím přicházejícím z vnějšku. Důležitou funkcí bylo propojit opevněné město s okolními poli a vesnicemi, zajistit tak směnu produktů mezi venkovem a městem samotným. Městské průchody byly také spojovacími články pro město s řekou, která pro místní obyvatelstvo představovala zdroj pitné vody a prostoru, kde se pralo prádlo a propírala vlna (www.mosulbaladiya.gov.iq).

Na oficiálních stránkách mosulského magistrátu (www.mosulbaladiya.gov.iq) je k dispozici vývoj počtu a podoby bran během několika století. Stavby jednotlivých bran byly těsně svázané s existencí hradeb. Jak byly hradby stavěny, strhávány a opět stavěny za období vlád několika různých panovníků, počet bran se měnil. Za období vlády Seljukovců bylo v hradbě města umístěno devět bran: Bab al-Madi, Bab al-Jasaseen, Bab al-Meydan, Bab Kinda, Bab al-Gharbi, Bab Iraq, Bab al-Qasabeen, Bab al-Mashras a Bab al-Jisr. Během mongolského obléhání podlehly několikery části hradeb destrukci a vznikl tak velký počet přerušení. V letech 1040/1630 bylo opevnění opraveno a počet bran se ustanovil na třinácti.

1. Bab al-Jisr: brána, kterou se do města vstupovalo přes ottomanský most (tzv. bridge of boats).
2. Bab al-Top: „cihlová brána“, též zvaná Bab el-Qasabeen: „brána řezníků“.
3. Bab Liqish: „slaměná brána“
4. Bab al-Serai: „palácová brána“, nachází se v blízkosti vládních budov.
5. Bab al-Hurria: „brána svobody“ (za ottomanské nadvlády) též Bab al-Jasaseen: „brána omítkářů“ či Bab al-Wabaa – „brána epidemie“, zavírala se pokaždé, když se ve městě objevila epidemie.

6. Bab Shatt al-Qalaa: „brána u palácové pláže“
7. Bab al-Madi
8. Bab al-Sir: „tajné dveře“
9. Bab Eyen Khreat: „brána sírových pramenů“, vede z hradu Bashtabiya k řece.
10. Bab al-Baid: „brána vajec“, dříve Bab Kinda, vedle tohoto vstupu byla každodenně prodávána vejce.
11. Bab Shatt el-Makawi/ Shatt al-Hasa: brána nesoucí jméno bývalého zákonodárce.
12. Bab Sinjar: „brána do polí“
13. Bab al-Jeid: „nová brána“, vybudována na místě Bab Iraq poté, co město expandovalo jižním směrem (www.mosulbaladiya.gov.iq).

Oficiální zdroje uvádí třináct bran, což je stav ze 17. století. Při bližším pohledu na plán Mosulu od C. Niebuhra z roku 1766 lze však vyčíst 7 vstupů do města (obr. č. 3): Bab al-Madi, Bab Sinjar, Bab al-Baid, Bab Jedid, Bab Liqish, Bab al-Top a Bab al-Jisr. Můžeme se domnívat, že autor si všiml pouze větších významných vstupů a nevěnoval pozornost těm, které sloužily např. místním k dostupnosti k říčnímu toku.

Jména jednotlivých vstupů do města známe i z období 19. století díky Adrienu Duprému, který jich zaznamenal celkem osm a ve třech případech se názvy shodují s těmi Niebuhrovými: „Bab al-Top, Bab al-Beit, Bab Sinjar, Bab al-Chath-Lassa, Bab al-Chath-Kali, Bab al-Chath-Meressia, Bab al-Medresse a Bab al-Jezire“ (Dupré 1819, s. 116). První tři jmenované nemusíme ani příliš hledat. Další dvě lze připodobnit k branám ve výčtu z mosulských webových stránek - Bab al-Chath-Lassa můžeme ztotožnit s Shatt al-Hasa a Bab al-Chath-Kali souhlasí s Bab Shatt al-Qalaa.

Se zcela jinými názvy bran se setkáme ve spise Josefa Černíka. Ze starých mosulských bran se v druhé polovině 19. století stále využívaly Bab Mahaleh,

Bab al-Serai, Bab al-Top, Bab Ghize, dále lokalizoval do jižní části hradby Bab Jeni-Kapussi, Bab Jumurta, na západě se nacházela Bab Sinjar, na severu Bab Kibrit a zřejmě Stínová brána(?). V tomto případě se dají s Herzfeldovým plánem (obr. č. 5) ztotožnit dvě vyjmenované případy: Bab Sinjar, Bab al-Serai a Bab al-Top (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5). Ostatní, kvůli přílišné odlišnosti názvů, není možné s jistotou připodobnit k těm, které už známe.

Velmi zajímavých zjištění dosáhneme při pohledu na plán, který J. M. Fiey použil ve svém článku z roku 1946. Počet bran se zvýšil na celkových 14 vstupních bodů. Kromě obtíží, na které lze narazit při rozdílném přepisu arabských názvů různojazyčnými cestovateli, lze spatřovat rozdíly i v zanesení bran do mapy. Shodná je ve většině případů brána na mostě, která navazovala na přechod přes řeku Tigris. V tomto případě je to Bab al-Jisr. Dále také průchod v západní části hradeb pod jménem Bab Sinjar. Spolehlivě můžeme ještě určit vstup Bab Liqish, který je na plánu pod jménem Bab al-Meydan (Fiey 1946, plánek)

Na Herzfeldově plánu Mosulu z počátku 20. století je viditelných průchodů opět pouhých sedm, možná můžeme započítat také bránu na mostě, celkový počet bran po přelomu století tedy činí osm (obr. č. 5). Víme, že několik městských bran bylo zničeno během ničivému útoku Turků v roce 1915 (www.mosulbaladiya.gov.iq).

V charakteristice jednotlivých průchodů do města začneme od Carstena Niebuha. V jeho díle „*Voyage en Arabie et le pays circonvoisins*“ je první zmíněnou bránou Bab al-Madi, která se nacházela v severní části hradby poblíž řeky Tigris, k jejímu jménu připojil velmi důležitou poznámku. Vstup byl v době, kdy město obléhal Nadir Shah se svým vojskem, zadržena a v tomto stavu zůstal i při návštěvě Niebuha. Podivuhodný je také fakt, že o Bab al-Madi jsou zmínky už v historických spisech v kontextu křížových výprav, dá se tedy usoudit, že byla v minulosti hlavním vstupem v rámci vojenských akcí (Niebuhr 1780,

s. 290-1). Jediným pohledem na celkovou mapu okolí Mosulu je totiž jasné, že za hradbou v místech, kde se Bab al-Madi nacházela, se v krajině rozkládá rozlehlá přírodní plocha, například vhodná pro umístění celé armády.

Pokud přichází karavany a výpravy vstupovaly do města ze západního směru, většinou se prameny zmiňují o Bab Sinjar. Pod touto bránou vedla cesta směrem na Aleppo. Součástí obranného systému brány byla věž se silnými zdmi kruhového půdorysu, která navazovala svou hmotou na městské hradby. Portál tvořily vápencové a sádrovcové bloky. Průjezd brány měl tvar obdélníků a zdobily ho nápisy nesoucí jméno Badr al-Dina Lu'Lu. Brána byla v minulosti opravena a stala se součástí obranného komplexu na západní straně města. Její obnova spadá do několika časových úseků: 1050/1640 a další 1237/1821-22, i když původní jádro brány bylo postaveno za vlády Badr al-Dina Lu'Lu (641/1243-44) (Sarre - Herzfeld 1920, s. 212). V letech 1839-40 město Mosul navštívil také William Ainsworth, ten jako jeden z mála cestovatelů dokonce věděl i přesný název brány, kterou do města vstoupil. Ač ve městě nestrávil dlouhý čas, jeho popis města není nijak podrobný, víme z něj naprosto přesně, že ke vstupu do vnitřního prostoru města použil Bab Sinjar (Ainsworth 1840, s. 529).

Ve velmi výjimečných případech je možno se setkat s informací o další významné bráně, ležící jihovýchodně od Bab Sinjar – Bab al-Baid. Z písemných podkladů pro tuto práci bylo možno získat podrobnější informaci o této bráně pouze v případě návštěvy Eduarda Sachaua. Ten navíc umístění tohoto městského průchodu ulehčuje díky dovětku, že jím vstoupil přímo do čtvrtě, kde se nacházelo sídlo patriarchátu Jakobitů (Sachau 1900, s. 94). Dataci této brány uvádí E. Herzfeld, který její vznik zasazuje do doby, kdy spolu válčili Sáfijovci a vládci osmanské říše – roku 1035/1625 pak Osmané město dobyli (Sarre - Herzfeld 1920, s. 214). Její název se v písemných pramenech objevuje často jako součást celkového výčtu bran (Dupré, Niebuhr), z několika mapových

podkladů si můžeme utvořit představu, že pro vstup do města z jižního směru byla důležitá.

Protože větší část z cestovatelů vstupovala do centra města Mosulu přes most z lodí z druhého břehu, nezbylo jim tedy než projít bránou na mostě – Bab al-Jisr. Tomuto postupu se nevyhnul ani Claudius James Rich, který zvolil cestu směrem od Ninive. Z jeho díla lze vybrat zmínku, že rozvodněný tok řeky Tigris měl takovou sílu, že s sebou vzal část břehu a dokonce i kus přechodu vedoucího k bráně na mostě (Rich 1836, s. 65). V tomto případě lze s naprostou jistotou hovořit o Bab al-Jisr.

Dupré se zmiňuje, že se svým průvodem vstoupil do města poslední branou, která stála na mírném kopci, jejíž hmota byla vytesána z jemného alabastru, který se často používal jako materiál vhodný k ozdobným architektonickým prvkům (Dupré 1819, s. 116). Z jeho zápisků lze snadno vyčíst, že do města vstoupil skrze Bab al-Jezire, Z nedostatku informací tuto bránu neumím přesně ztotožnit s některou z bran na mapových podkladech. Můžeme uvažovat, že byl název města pouze zkomolen. „Jezire“ se může přeložit jako „ostrov“, nabízí se tedy otázka, zda tento název měl něco společného s nedalekým uměle vytvořeným ostrovem. Z bran v tomto prostoru je dále nejčastěji zmiňována Bab al-Top, která vedla do prostoru kasáren na břehu řeky.

Bab Jedid je jednou z mnoha vstupů na jižní straně hradeb města. Přezdívalo se jí také Nová brána či Bab al-Iraq, Na bráně se nenašel žádný architektonický prvek, který by vnesl světlo do jejího datování. V jejím sousedství pak ležela Bab Liqish postavená v roce 1027/1618. Jednoduchá konstrukce tohoto průchodu byla v linii tělesa hradeb a nebyla doprovázena žádnou věží. Jižní hradba pokračovala směrem na východ k řece Tigris. V její hmotě se nacházely ještě další dva vstupy: Bab al-Serai a Bab al-Top. Z první zmíněné už na počátku 20. století zbyly jen nepatrné pozůstatky, kolem se však

rozkládala plocha s kavárnami a tržišti, dokonce i hřbitov (Sarre - Herzfeld 1920, s. 214).

John P. Fletcher v jednom ze svých vyprávění o místních křesťanech zmiňuje „Baghdad Gate“ (Fletcher 1850, s. 306), dále ale nespecifikuje, ve které části městských hradeb se tento průchod nacházel. Vzhledem k postavení obou měst by se dalo usuzovat na jižní stranu hradeb Mosulu.

Bránu na jižní straně hradeb města zmínil také Oswald H. Parry: „... we reached the south gate of the city, which faces the barracks and Serai.“ (Parry 1895, s. 244) Stejně jako ve Fletcherově případě, i zde není snadné určit specifický průchod. Při pohledu na Herzfeldovu mapu Mosulu se může jednat hned o tři případy: Bab al-Top, Bab al-Serai či Bab Liqish (obr. č. 5).

5.3. Mosty

Řeka Tigris tvoří neoddělitelnou část krajiny severní Mezopotámie. Mosulem protéká v severojižním směru a v minulosti oddělovala dva rozdílné světy – západní břeh, který nesl živé město napříč stoletími, a východní břeh, kde v tichu stály pozůstatky starověkého Ninive; dnes již živoucí město při expanzi ze západního břehu východním směrem pohltilo starověké ruiny a asimilovalo je do svého prostředí. Tyto dva světy spolu v minulosti i přes tento kontrast musely fungovat. Západní břeh cestovatelé vyhledávali zejména za účelem klidného zázemí, východní břeh je lákal tajemstvím nepoznaných časů dávné civilizace. Je tedy jasné, že jedinou překážkou ve spojení těchto míst představoval tok řeky, mohutný zejména v jarních a letních měsících, kdy se zvedala hladina a jeho vody se rozlévaly široce do obou stran. Vybudovat přechod přes řeku bylo tedy nezbytně nutné, ne-li přímo žádoucí.

Jednu z prvních informací o přechodu přes řeku podává Benjamin z Tudely, který město navštívil v roce 1173 AD. Avšak o podobě konstrukce či délce mostu v jeho pamětech není další zmínky (Asher 1840, s. 91). Časovým

skokem se dostaneme rovnou do 16. století, kdy se již objevuje spojení obou břehu nejčastěji nazývané jako „*bridge of boats*“ (obr. č. 8). O jeho praktické funkci a dlouhé životnosti nemůže být pochyb, vyskytuje se v naprosté většině zde uváděných cestovatelských písemných pramenů. Nejstarší písemný doklad existence mostu z lodí představuje spis Leonharta Rauwolfa z konce 16. století (Staphorst 1738, s. 166), můžeme se domnívat, že most byl zbudovaný již v dřívější době.

K návštěvě ruin Ninive byl využit již Jean B. Tavernierem o století později, ten se však konstrukcí příliš nezabýval (Phillips 1678, s. 71), a za stejným účelem tento přechod využil o dalších sto let později i John Jackson (Jackson 1799, s. 130).

Na začátku 19. století již návštěvníci Mosulu věnovali větší pozornost samotné konstrukci mostu, Adrien Dupré při svém přechodu napočítal šestnáct oblouků vystavěných z kamene v kombinaci s dvaceti bárkami spojenými řetězem (Dupré 1819, s. 114). Spojnici z dvou rozdílných částí se věnoval i James S. Buckingham. Dle jeho slov byly jednotlivé lodě ve špatné kondici a jejich spojení, byť zajištěné řetězem, nepůsobilo příliš bezpečně. Celá konstrukce se tak dávala do pohybu při sebemenším vzedmutí říční hladiny (Buckingham 1827, s. 298).

Konstrukce z lodí by zde použita záměrně – část toku překrývala pevná kamenná stavba s šestnácti oblouky o celkové délce 512 stop (156 m), tyto pozůstatky představovaly předešlé marné pokusy o překlenutí řeky, kvůli dravosti řeky však bylo nutno sáhnout po jiném řešení. Na tuto část pak navazovalo dílo z 21 spojených lodí, plovoucí na řece bok po boku v délce 305 stop (92,9 m). Mezi oběma částmi se vyskytoval ještě prostor o délce 140 stop (42,6 m); při celkovém součtu vychází 957 stop (291,6 m) dlouhý přechod přemostující řeku Tigris, která v těch místech dosahovala takovéto šíře zejména během jarních a letních měsíců. Kombinace těchto dvou konstrukčních

typů nebyla použita náhodně – výše popsany stav byl typický pro období sucha, kdy řeka připomínala spíše malý potok o hloubce jedné stopy (0,3 m). Část sestavená z lodí tak seděla na suchém kamenitém dně koryta. Návaznost části tvořené loděmi na kamenný most nebyla pevná. Prostor o 140 stopách (42,6 m) mezi lodní částí usazenou na říčním korytě a kamennými oblouky se ztratil v období jarních a letních měsíců, kdy tok řeky zmohutněl a koryto se tak zcela naplnilo, v některých částech města dále po proudu se řeka dokonce vylévala do okolní krajiny (Rich 1836, s. 47).

Ve spisech se občas objeví i zmínka o materiálu mostní konstrukce a jeho původu. Ačkoliv je Mosul místem bohatým na sádrovcové kvádry, zbytky masivního kamenného mostu byly neustále doplňovány či nahrazovány materiálem, který místní stavebníci získávali z nedalekých ruin starověkých paláců Ninive (Tyler 1859, s. 151). Nebylo to ani tak nedostatkem materiálu či náročností jeho opracování. Z prostoru Ninive byl k mostu jednodušší přístup o kratší vzdálenosti.

Justin Perkins využití mostu z lodí spojuje s řekou v období, kdy její vody nebývají mohutné. Za jeho návštěvy byla část z lodí vedena rovnoběžně s pobřežím a ukotvena (Perkins 1851, s. 112). Opačný stav řeky na vlastní kůži poznal Domenico Sestini, který ji její mohutností přirovnal k řece Arno ve Florencii, nedivil se tedy, že kamenný most byl v těchto místech nahrazen mostem z lodí (Sestini 1789, s. 133). Proměnlivý charakter řeky v těchto místech je zřejmý i ze spisu Oswalda Parryho, který se zmiňuje, že „*proud řeky je vprostřed toku i v zimních měsících příliš rychlý na to, aby zde byl zbudovaný kamenný most.*“ Zkušeností poučení Turci i Francouzi, kteří se jako poslední pokusili o vybudování pevné spojnice mezi břehy, nakonec ustoupili a z praktických důvodů byl vytvořen most z lodí (Parry 1895, s. 264).

Z pera tohoto autora také pochází ojedinělý popis nejen samotné konstrukce, která přišla do styku s říční hladinou, dozvídáme se také,

jak vypadala horní plocha konstrukce pro překročení řeky. Poté, co byly velké a těžkopádné lodě pospojovány bok po boku, takto vytvoření řetěz byl pak překrytý kulatinami a proutím (autor uvádí *poles and brushwood* – může se tedy zřejmě jednat o kmeny menšího průměru a klestí). Na této zpevňující vrstvě následovala vrstva další, tvořená hlinou (Parry 1895, s. 264; obr. č. 7)

V předchozím odstavci byla zmíněna cenná zkušenost tureckých a francouzských stavitelů s povahou řeky. Jejich marné úsilí potvrzuje i dílo Williama Heudeho, který v Mosulu řeku překračoval přes kamenný most o 15 obloucích, jenže vprostřed přechodu bylo pět oblouků strženo proudem a prostor mezi nimi bylo možné překonat jedině pomocí trajektu. Všiml si také nahromaděné zeminy a rozbitého materiálu podél východního břehu, o kterých se domníval, že mohly být kdysi právě těmi pěti spadlými oblouky (Heude, 1819, s. 217).

Ani na přelomu 19. a 20. století nebylo ještě stále možné překročit vodní tok suchou nohou jinak než přes most z lodí. I Eduard Sachau po zhlédnutí situace uznal, že je nemyslitelné použít zbytky masivního kamenného mostu, a proto mu nezbylo než využít možnosti přejít řeku přechodem, jehož jednotlivé části-lodě za nízkého stavu vody v řece ležely nečinně a svou funkci plnily až při zvednutí hladiny (Sachau 1900, s. 97).

E. Herzfeld most z lodí zasazuje do širšího rámce mostů přes řeku Tigris. Dle jeho měření měl ten mosulský na délku 92 m. Patřil mezi raritu, i když přes řeku se v jiných místech zachovaly ještě další mosty: kamenný most v Diarbakru, most lodí v Samaře, v Kazimu, v Badgádu, Qaraře a Amaře. Autor provedl svá měření a došel k těmto poznatkům: část z lodí včetně počáteční strmé rampy měřila 39 m, kamenná část s oblouky dosahovala délky 95 m, uprostřed navazovala část třinácti zborcených oblouků o délce 138 m. Závěr s boční rampou měřil 42 m a navazoval ještě na most Khosar, který měl 7 oblouků o délce 60 m s nástupní rampou o 36 m. Dohromady měla konstrukce na délku

asi 412 m (Sarre - Herzfeld 1920, s. 215). V porovnání s rozměry C. J. Riche z počátku 19. století má Herzfeldův most mnohem delší průběh (Riche do 300m). Herzfeld do celkové délky mostu zahrnuje ještě nástupní rampy a části mostu Khosar. Takto zřejmě vznikl rozdíl 100m, který je při srovnání těchto dvou případů patrný.

6. Ulice a komunikace

Rozdíl mezi městy v evropském a islámském prostoru je markantní právě u uličních sítí. Zatímco v evropských městech bylo v novověku zvykem budovat široké a prostorné ulice, které často tvořily pravidelně uspořádanou síť, ve městech islámského světa se setkáváme s odlišným chápáním veřejného prostoru. Stejně tak tradice zakládání měst byla v těchto oblastech odlišná od té na evropské pevnině, proto města dostávala jiný charakter a na příchozí působila jinou atmosférou. Dodnes se v arabských městech setkáváme s uličkami křivolakými, některými i nepříliš širokými. Stejně tak tomu je i v případě Mosulu. Ten je dle některých zdrojů přímo fascinujícím bludištěm úzkých a širokých uliček tzv. awjat, stejně tak zajímavých komunikací podél obou břehů řeky. Ty zároveň slouží jako bariéra při povodních (Dabrowska – Hann 2008, s. 164) pravděpodobně tak, že rozšiřují prostor koryta a řeka se má kam rozlévat.

Carsten Niebuhr ulice v Mosulu přirovnal jejich vzhled k ulicím jiných orientálních měst (Niebuhr 1780, s. 290). Všechny byly úzké a v kontrastu s uličním uspořádáním obvyklým pro evropská města tvořily spleť sítí bez řádu či pravých úhlů. V kontextu s dalšími městy Orientu si všiml jedné odlišnosti. Na rozdíl od Badgádu či Káhiry, kde bylo možno nalézt uzavřené čtvrtě zpravidla ukončené vraty, tak typické pro islámské město, měly ulice v Mosulu tyto výstupy na obou svých koncích. Setkal se i s ulicemi dlážděnými (Niebuhr 1780, s. 290).

Uliční síť byla vybudována bez ohledu na proudící davy obchodníků a živý ruch vnitřního města. I v 19. století se příchozí Evropané setkávali s ulicemi úzkými a nedlážděnými, navíc s nepravidelným tvarem jejich průběhu (Buckingham 1827, s. 286). Typické úzké uličky vytvořené bez úhlového charakteru, většinou nezpevněné, čekaly i na Josefa Černíka (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5). Aby Mosul charakterem svých ulic naplnil představu typického východního města, stačí doplnit fakt, že takto utvořenou uliční síť

nebylo jednoduché zachovávat v čistotě a špinavé ulice vítaly cestovatele v každém ročním období (Parry 1895, s. 239). Ne nadarmo ještě po přelomu 20. století Ely Banister Soane popisuje Mosul jako „*filthy and labyrinthine city*.“ (Soane 1912, s. 92). Že se situace v ulicích nezměnila ani o několik let později dokládají slova A. W. Budgeho, který se se špatnou hygienickou situací v úzkých a špatně dlážděných uličkách setkal dokonce i za suchého počasí. Jejich stav se nezlepšil ani po prudkém dešti či přívalu sněhové nadílky (Budge 1920, s. 42).

V literatuře narazíme na zmínky o hlavní Nineveh Street, která protíná město ve východo-západním směru (obr. č. 9). Představuje hlavní a nejdelší z ulic Mosulu. Postranními uličkami se dá dojít na náměstí poblíž brány Bab el-Top, které oplývá velkým množstvím kaváren (Dabrowska – Hann 2008, s. 164). V takové podobě zřejmě zůstala už od nedávných časů. V minulosti byla zřejmě dělicím článkem mezi horní a dolní částí starého Mosulu (Budge 1920, s. 31). Jako jedna z mála měla podobu široké rovné komunikace, která oddělovala obytné čtvrtě od palácového areálu. Domy po jejích okrajích byly tradiční ukázkou mosulské architektury (Luke 2008, s. 18). Zřejmě se nacházela v místech, kudy v dávné minulosti probíhala jiná komunikace křížící se s další širokou ulicí v severo-j jižním směru jménem Darb Dayr al-A`la (Bosworth 2007, s. 414).

H. C. Luke taktéž popsal to, co mu přišlo jako typická mosulská ulice: byla jí dlouhá vinutá ulička ohraničená stěnami bez oken, s omítkou z šedého sádrovce, který byl místní specialitou. Občas tuto jednotvárnou plochu protnul otvor v podobě vytvarovaného portálu (Luke 2008, s. 19).

7. Charakteristika běžné zástavby

7.1. Domy

Popisů běžné zástavby lze nalézt v cestopisech velké množství. Většina z nich se v základě shoduje, což je pochopitelné vzhledem k prostředí, ve kterém se nalzáme, a vzhledem k jeho jisté stavební tradici, která ani v čase neměnila příliš svou podobu. Nejen forma, ale i stavební technika je zachovávána dodnes. Ve většině arabského světa se dodnes uplatňuje stavba obydlí nabíjenou technikou¹. Mosul však měl jednu velkou výhodu, která je zmiňována ve většině písemných pramenů, a sice snadno dostupný sádrovcový materiál, ze kterého se tesaly kvádry pro stavbu obydlí, mostů, paláců a jiných veřejných budov. Mramor pocházel z nedalekého pohoří Jebel Maqlub (Houtsma – Arnold - Basset 1993, s. 611). Toto pohoří oplývá velmi rozmanitou škálou vhodných materiálů: daly se zde těžit sádrovce i vápence (Ainsworth 1841, s. 2). Velkou míru využívání alabastrových² stavebních článků dokládá i A. W. Budge. Podle jeho pozorování se tento materiál využíval naprosto na vše: zdi domů, veřeje, samotné dveře, dokonce i domovní nádvoří měla dláždění z alabastru (Budge 1920, s. 44). O produkci pálených či nepálených/sušených cihel se není nutno nijak zdlouhavě rozepisovat, k výrobě těchto stavebních prvků napomáhalo místní prostředí – dostatek materiálu a vhodné počasí.

Podoba obydlí v Mosulu je známa už ze zápisků ze 17. století, kdy si zástavby všiml i Jean B. Tavernier. Ten připodobňuje domy v Mosulu ke sklepům s jedním nadzemním podlažím (Phillips 1678, s. 72). Na tomto popisu je zajímavá část věty „*houses in Turkie*“. Tuto oblast řadí do většího kulturního komplexu, který má společnou stavební tradici. Dále je zde vidět, jak je tato stavební tradice společná pro oblasti, které trpí nedostatkem dřeva

¹ Princip: Spočívá v postupném udusávání hlíny smíšené se slámou do prkenného bednění, posunovaného vertikálním směrem až do výšky zdi.

² Alabaster je průsvitná forma sádrovce, někdy nazývaná úběl.

a obyvatelé si tedy na ni navykli donucení podobnými podmínkami. Na konci 18. století se vzhled mosulských domů nijak nezměnil. C. Niebuhr doplnil známé informace o konstrukce tvořené z cihel s klenutými prvky (Niebuhr 1780, s. 290).

Domy, které se na první pohled jevily jako obydlí chudších sociálních vrstev - v tomto případě jsou zmiňována obydlí tkalců bavlněných tkanin - byly částečně zahloubeny. Důvod byl ryze praktický, spodní část domu představovala, díky svému zapuštění pod úroveň terénu, nejchladnější prostor během horkých dní, a proto sem byly umístěny tkalcovské stavy, na kterých se pracovalo. V teplých měsících roku pak tkalci spali na terasách, jejichž plochu přes den dostatečně vyhřál sluneční svit. Střechy domů zakončené terasou byly důležitou a hojně využívanou plochou obydlí. Prostor jednotlivých teras vymezovaly zdi. Ve hmotě některých zdí se nalézala okna tvořená těly příčně postavených hliněných hrnců bez dna a střilny pro muškety k zajištění obrany prostoru (Buckingham 1827, s. 287)

Jeden z nejdetailnějších popisů 19. století pochází z pera Jamese S. Buckingham a díky němu si můžeme utvořit jasnou představu podoby obytné zástavby alespoň v některých částech Mosulu. Domy v čase jeho návštěvy bývaly postaveny z malých netesaných kamenů tmelených maltou a celá konstrukce nakonec byla překryta vrstvou mazanice. J. S. Buckingham ve svém spise uvádí výslovně slovo „*mud*“, které se z angličtiny překládá jako „bahno, bláto“, nám je tato vrstva známá spíše jako mazanice. Jeho pečlivé oko si také povšimlo rozdílné konstrukce některých staveb, hojně využívány byly také cihly, ať už pálené či nepálené (Buckingham 1827, s. 286).

Autor se pozastavil i nad menší frekvencí využívání dalších materiálů, zejména dřeva v konstrukcích obytných prostor. V době, kdy Mosul navštívil, bylo dřevo nedostatkovým zbožím a tomu odpovídala i jeho vysoká cena (Buckingham 1827, s. 286), což činilo tento materiál přístupný jen některým sociálním vrstvám. Zbytek obyvatel si musel vystačit s materiálem, kterého byl

v okolí města dostatek, taktéž jeho cena nepředstavovala příliš velkou finanční zátěž pro prosté vrstvy obyvatel. Vnitřní konstrukce přízemních místností ve vícepodlažních domech měly klenutý strop, který nesl další patro taktéž s několika místnostmi. Toto vyvýšené podlaží bylo zakončeno klenbou a ještě neslo plochou terasu, která představovala střechu celého objektu (Buckingham 1827, s. 286).

Jedinými otvory, které bylo možno spatřit ve hmotě zdí směřujících do ulice, byly vstupní dveře do obydlí. Okna totiž směřovala do vnitřního dvora, tedy do soukromé části obytných prostor. Vrchní část dveřního vstupu zakončovala klenba vytesaná z bloku žilkovaného mramoru (Buckingham 1827, s. 286-7). Forma klenby mohla mít několikeroú podobu, vzhledem k prolínání několika kulturních vlivů v tomto prostředí. Autor se setkal s klenbou typickou pro evropskou gotiku – lomeným obloukem, dále popisuje oblouk románský a v několika málo případech narazil i na oblouk pocházející ze saracénského prostředí. V dalších případech tyto části vstupu z mramoru zdobila florální ornamentika, byť v některých případech provedena velice neuměle. V jednom konkrétním případě pilíře dveřních zárubní byly zdobeny odlišně, jeden z pilířů v horních partiích zakončoval motiv beraních rohů, druhý pilíř pak nesl výzdobný prvek sestávající z dvou proložených trojúhelníků s hvězdou v jejich prostředku. Tento prvek autor cestopisu připodobnil emblému svobodných zednářů v Evropě (Buckingham 1827, s. 287).

Stejnou podobu domů najdeme i v cestopise Horatia Southgatea, který navštívil město po J. S. Buckinghamovi. Domy dle jeho slov celé sestávaly z kamenů a chybět nemohly ani pokoje s klenutými stropy. Střechy tvořily ploché terasy, které byly stejně jako zdi domů omítnuty hliněnou vrstvou a nízké zídky je obklopovaly ze všech stran (Southgate 1840, s. 237).

Rozdíl mezi domy se přece jen ve městě objevil. Některé byly postaveny z cihel, ty lepší pak dostaly i prvky komfortnějšího zařízení. Příkladem luxusního

vybavení vnitřku domu je podlaha nádvoří krytá vrstvou sádrovcových dlaždic (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5).

Oswald H. Parry za svého šestiměsíčního působení v Mosulu navštívil nespočet obytných staveb, byl také svědkem toho, jak si evropští obyvatelé přizpůsobili místní domy svému vkusu. Detailním příkladem je popis domu patřícího Americké misii, která místní neutěšené prostory předělala na pohodlné a evropskému člověku bližší místo. Některých vlastností domů se bylo ale těžké zbavit. Například prostor vnitřního dvora na obyvatele působil jako studna, částečně na tom měl podíl omezený přístup světla. Nejpatrnější byla tato podobnost se studnou při pohledu ze střechy, která sestávala z plochy ohraničené vysokými zídkami z cementu či perforovanými dlaždicemi. Tyto otevřené prostory nabízely obyvatelům domu i jejich návštěvníkům mnohem lepší vyžití, zvláště při západech slunce či po nocích (Parry 1895, s. 242).

Nádvoří, do něhož se vstupovalo úzkou klenutou chodbou z ulice, bylo velmi dobře dlážděno a vprostřed jeho prostoru se v dlažbě nacházel motiv, jenž nesl zobrazení palem a pomerančovníků spolu se skupinou Turků v typických turbanech a závojem zahalených žen odkazující na příběhy Haruna al-Rashida³. Po obvodu nádvoří se nacházely obývací pokoje střídající se s chladnějšími prostory, tzv. *a iwány*. V nich se přijímaly návštěvy nebo se sedělo v odpoledním čase (Parry 1895, s. 242). Jelikož velmi teplé, až horké mosulské počasí nedovolovalo trávit větší část dne v *a iwánech* či na střeších, dispozice místních obydlí nabízela další prostory, kde přebývat v horkých částech dne. Tyto části domu byly umístěny o patro níže pod *a iwány*, nazývaly se *sardáby* a vypadaly jako velké podzemní klenuté pokoje. Jejich umístění dovolovalo obyvatelům se skrýt před největším žářem slunce, které bylo nesnesitelné zvláště v letních měsících (Parry 1895, s. 242, Budge 1920, s. 44).

³ Harunem al-Rashidem a jeho dvorem byly inspirovány příběhy z pohádkové knihy Tisíce a jedné noci.

Nelze se zbavit dojmu, že Parrym popisovaný dům měl více podlaží, jedno podzemní a dvě nadzemní. V jednom z nadzemních pater se nacházely již zmíněné obývací pokoje a aiwány, v další pak pokoje pro hosty, kde Parry sám bydlel. Tyto pokoje byly v celém patře propojeny balkóny, které probíhaly po celé délce jedné stěny nádvoří. Stěny nesly drsnou sádrovcovou omítku, která byla v některých částech vyřezávána reliéfními arabeskami (Parry 1895, s. 242), ty patří mezi obvyklé výzdobné motivy v geografickém prostoru Blízkého východu.

Vnímavé oko tohoto návštěvníka si povšimlo ještě dalších detailů v interiéru domu. Prvním byla elegantní vícebarevná skla v oknech v hořejších partiích větších aiwanů. Svým vzhledem připomínala perskou kulturu (Parry 1895, s. 242) a podpořila tak míšení více kulturních vlivů v tomto městě. Pro islámskou architekturu jsou typické nádherné výzdobné motivy, které většinou nesou zdi objektů. V tomto specifickém mosulském domě se Parry setkal s omítkou v modré barvě, která nepokrývala pouze zdi, ale bylo ji možno spatřit také na obytné střeše. K otázce využívání různých podlahových krytin se pojí informace, že podlahy v domě Americké misie pokrývaly rohože zhotovené z říčního rákosu (Parry 1895, s. 242).

Vhodná domovní dispozice zůstala během staletí neměnná. Většina domů byla završena plochou střechou, ohraničenou nízkými zídkami. V zimním období sloužily jako místo pro procházení, v letních zase jako skvělé místo pro přespání (Budge 1920, s. 44). Při své návštěvě se A. W. Budge rozhodl pronajmout si se svým doprovodem dům, jelikož nemohl vydržet vysokou frekvenci návštěvníků v hostitelově domě. Dům, ve kterém se nakonec na nějakou dobu zabydlel, měl oddělený vnější a vnitřní dvůr vysokou zdí, ve které byly pevné dveře na zámek. Z vnějšího dvora vedly pak dveře přímo na ulici. V přízemí na dalších dvou stranách dvora se nalézalo několik malých, špatně osvětlených pokojů a pár stájí. V prvním patře se nacházely další dva malé pokoje po stranách

kamenného schodiště (Budge 1920, s. 61). I H. C. Luke zaznamenal podobu typického domu – dvůr obklopený dvěma podlažími s pokoji, podpíranými jednotlivými pilíři z mosulského alabastru. Uvádí také klenutou prostorou, kam se rodina ukrývala během horkého počasí. V bohatších domech byl střed dvora ozdoben fontánou se záhony květin. Prostorné pokoje opět zakončovaly klenuté stropy (Luke 2008, s. 20).

Domy bohatších obyvatel města napodobovaly styl středozezemních obydlí. Život v nich se soustředil do vnitřního dvora míst od ulice. Kvůli tomu se ulice v Mosulu jevily jako bludiště z vysokých zdí. I v těchto obydlích byl ale oddělen soukromý prostor od částí, ve kterých se zdržovali návštěvníci. Střední třída potřebovala k životu menší prostory. I tak se ale domy stále dělí na soukromý a veřejný prostor pro příchozí. Nejchudší vrstva obyvatel se musela spokojit s jedním prostorným pokojem pro celou rodinu, často ale s jinou domácností sdílela vnější dvůr. Jak již bylo několikrát řečeno, podzemní prostory a terasovité střechy hrály v tomto prostředí důležitou roli, zvláště během letních měsíců. Při vysokých denních teplotách vzduchu poskytovalo podzemní prostory chladné útočiště před nesnesitelným počasím, po nocích se na terasách střech dalo příjemně odpočívat (Shields 2000, s. 68-9).

Obecně bychom mohly běžnou zástavbu shrnout do několika bodů. Z materiálů se nejčastěji používala hlína, cihly či lomové kvádry místní provenience. Použitý materiál záležel zejména na movitosti majitele domu. Součástí domů chudších vrstev, ale i těch majetnějších, bývaly zahlobené či zcela podzemní obytné prostory, kam nedosáhly sluneční paprsky a tento nedostatek prudkého slunečního záření je činil obyvatelnými během dne. Oproti tomu se v případě plochých střech síla slunečního svitu využívala k vyhřívání jejich ploch. Sálající teplo poskytovalo přes noc komfortní prostředí pro přespávání.

7.2. Bazary (súky)

Když se řekne tržiště, navíc ve spojení s prostředím islámských měst, málokdo si nepředstaví prostor přeplněný stánky s rozmanitou nabídkou zboží, hlučícími obchodníky i zákazníky. Zpravidla jde o uzavřený prostor, který má vyhrazené umístění na ploše města (podrobnější analýza bazarů Wirth 2000a, s. 103-151). Tyto prostory se v arabském světě nazývají bazary (také súky) a nalezneme je v každém větším i menším městě. Stejně jako se neměnila podoba obydlí ve městě, můžeme si být díky informacím z pramenů jisti, že se neměnily ani bazary. Situaci těchto obchodních míst popisuje již Leonhart Rauwolf již v 16. století. V Mosulu tehdy viděl „*two blind market places*“ (Phillips 1678, s. 71), čímž dokonale utvrzuje v představě uzavřeného prostoru bazaru (obr. č. 10).

Hlavní tržiště města zvané Meydan – Great Market place svérázně využil při své návštěvě i obchodník Jean B. Tavernier. Protože se mu nepodařilo nalézt pro něj vhodné ubytovací zařízení, nechal si postavit stan přímo v prostoru Meydanu (Phillips 1678, s. 71). O stejném místě pravděpodobně píše i pozdější návštěvník těchto končin. Dle jeho slov je bazar rozlehlý a dobře zásoben (Jackson 1799, s. 131).

Počet bazarů se evidentně během dalšího století znásobil, dobré zásobení místního obchodního trhu nebylo výjimkou, však Mosul leží na křižovatce několika obchodních cest (Buckingham 1827, s. 287). V Mosulu se dal nalézt také Koňský trh („*Horse Bazaar*“, „*Sookh Khiale*“), na jehož ploše se tyčil jediný minaret v té době postavený z kamene (Buckingham 1827, s. 310). Ačkoliv se jejich počet během staletí měnil, vždy byly pro město důležitým prvkem, neboť se zde koncentrovali obchodníci, probíhala směna zboží a bylo zde možno najít mnoho rozličných řemeslníků. Počet mosulských bazarů se ke konci 19. století snížil, zřejmě jeden z následků pomalého úpadku města. Obchodování probíhalo pod dřevěnými konstrukcemi překrytými vrstvami

ze slámy. Hlavní bazar tvořila křížová chodba dlouhá 300 kroků s uzamykatelnými výklenky po stranách. K nalezení zde byly obchodníci s hedvábím, prodejci zbraní a či řemeslníci zabývající se prací se zlatem (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5).

Pokud chtěl cestovatel zažít atmosféru pravého tržiště orientálního města, v Mosulu se mu poštěstilo zejména na tzv. Bleším trhu, který byl lokalizován mezi Bab Mahaleh a Serai v jižní části města. Židovští i muslimští obchodníci se koncentrovali v tomto prostoru a dohadovali ceny svého zboží (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5). Bližší určení nebylo bez mapových podkladů možné, navíc každá menší čtvrť měla svůj vlastní bazar a těch bylo na jižní straně Mosulu mnoho.

7.3. Kavárny

Veřejný život se stejně jako v dalších velkých městech arabského světa koncentroval hlavně do kaváren. Prostředí v takových objektech je zařízeno primárně tak, aby skýtalo veškeré pohodlí, které může horké město nabídnout. Důkazem toho, že aspoň v těchto místech byla veškerá péče věnována pohodlí, je i záznam z Niebuhrova díla. Atmosféru ve veřejných kavárnách považoval za vstřícnou (Niebuhr 1780, s. 293). I po přelomu 18. a 19. století prostředí kaváren nezůstalo bez povšimnutí. Zřejmě za to mohl jejich velký počet ve městě a také rozlehlé prostory, které poskytovaly odpočinek v pohodlí většímu počtu lidí (Buckingham 1827, s. 287).

Podoba kaváren se nijak zvláště nelišila od dalších domů v Mosulu. Jednalo se o patrové budovy postavené z místního materiálu, jejichž přízemí bývala zpravidla klenutá. Na přízemí nasedalo první nadzemní patro dřevěné konstrukce kryté sedlovou střechou. Sedlová střecha byla však spíše výjimečná, obvyklejší vrchní částí kavárny bývaly galerie a terasy, ze kterých byl výborný výhled na nedaleké vrcholky pohoří (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5-6).

7.4. Khany (karavanseraily)

Ne všem evropským cestovatelům se líbily podmínky, které nabízela místní ubytovací zařízení. Je možné, že v dřívějších dobách se o prostředí těchto ubytoven tolik nepečovalo, vzhledem k některým záznamům určitě nespĺňovaly evropské standardy pro odpočinek. V 17. století byla úroveň ubytování zřejmě nízká. Například Jean B. Tavernier popsal dostupné ubytovny jako „*two scurvey Inns*“, což se dá považovat za ubytování bídných poměrů (Phillips 1678, s. 71). To vše se změnilo s nastupujícím 18. stoletím, kdy se zvedl počet khanů ve městě a zvýšila se také kvalita v nich poskytovaných služeb. V prostoru města se tehdy nacházelo 15 „*khanů*“, tedy ubytovacích zařízení. Zde se lidé z přicházejících karavan dočkali noclehu a odpočinku. Překvapením je fakt, že v této době už pouze pět ubytovacích zařízení z celkového počtu mělo podobu malého domu s poněkud diskutabilními podmínkami, zbývající počet ubytoven byl zřízen ve velkých domech s čistým zázemím (Niebuhr 1780, s. 293).

Na počátku 19. století město nabízelo útočiště po dlouhé cestě ve dvanácti hlavních kamenných khanech či *karavanserailech*. Známe jména dvou největších: Aloat-Khan a Mufty-Khan, které měly po 96 pokojích. Zde mohli složit hlavu davy příchozích po dlouhé pouti přes písčité krajiny kolem města (Dupré 1819, s. 120). Přímo v prostoru Blešího tržiště stál velký khan který byl jedním z cílových míst pro karavany, spolu s doprovodem vojáků, beduínů a dalších příchozích z kurdských vrchovin do města. Celé místo pak působilo jako jeden velký chaos plný lidí a rozmanitých barev (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5). Khany se nacházely na všech možných náměstích ve městě, nejlépe ve snadné dosažitelnosti pro cestující (obr. č. 11). S khanem umístěným v blízkosti hranice města se setkal Ely B. Soane, který na své cestě jen překonal most, prošel mostní bránou a mohl se ubytovat (Soane 1912, s. 88).

Podobnou úpravu jako domy obyvatel Mosulu měly i khany. Zde sloužilo podzemní podlaží především k uskladnění zboží příchozích obchodníků a v nadzemních podlažích se pak odehrával každodenní život (Shields 2000, s. 69).

7.5. Hammany

Jestli na něčem můžeme vyzorovat vliv tureckého prostředí, tak určitě na objektech lázní, kterým se v arabském prostředí říkalo *hammany*. Klasické turecké lázně sestávají z několika prostor: z teplé místnosti, která je vyhřívána suchým vzduchem. Odtud se mohou vyhřívající se návštěvníci přesunout do místnosti s horkou párou. Pro dokončení procedury je nutno absolvovat závěrečnou koupel v ledové vodě. Součástí procedury jsou také masáže těla. Na závěr si návštěvníci lázní dopřejí chvíli relaxace v místnosti s nižšími teplotami vzduchu (www.en.wikipedia.org; obr. č. 12).

Mosulské lázně byly, stejně jako jiné stavby veřejného života ve městě, zkonstruovány z tesaných kvádrů (Jackson 1799, s. 131). Úroveň služeb tu navíc byla více než vynikající, alespoň na začátku 19. století (Heude 1819, s. 217). Jejich počet ve městě dosahoval čísla 30. James S: Buckingham během svého pobytu stihl navštívit pouze hlavní hammam ve městě, ale s péčí, které se mu dostalo, nebyl příliš spokojený. Dokonce dodává, že se mosulský hammam nedá srovnat s těmi v Káhiře, Damašku nebo Aleppu jak ve vzhledu, tak v míře pohodlí. Proces byl všude stejný, ale v mosulských lázních nebyl v detailu tak propracovaný ani mistrem, ani služebníky (Buckingham 1827, s. 287). Se stejným problémem se musel vyrovnat i další cestovatel – Domenico Sestini. Přesvědčil se, že kvalita služeb klesá a nedá se srovnat s kvalitou služeb v lázní v Diarbekru (Sestini 1789, s. 143).

8. Rezidenční areály

Na celkem malém prostoru starého Mosulu se nachází hned několik významných hradů, pevností a paláců. Jedná se zejména o západní pobřeží řeky Tigris, které skýtalo výborné umístění pro objekty vyšší důležitosti, možná to bylo dáno i výhledem na protější zčásti zachovalé pozůstatky Ninive. Funkce těchto staveb byla rozličná: setkáme se s objekty, které sloužily k reprezentativním účelům, další byly zbudovány kvůli obraně města, jiné zase k uskladnění zásob. Mezi nejznámější patří pevnost Bashtabiya, citadela Qal'at , či palác Qara Serai.

8.1. Bashtabiya

Komplex pevnosti nalézající se v severní části starého Mosulu byl dlouho přimknut k hradbě ochraňující město (obr. č. 13). Její vznik je podle některých zdrojů datován do raných časů otomanské nadvlády (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 525), ale z mnohých historických zmínek se dá usuzovat, že zde existovala bašta již v dřívějších dobách (Bosworth 2007, s. 414). Konstrukce objektů tvořily kameny pokryté vrstvou štukové omítky. Pevnost podlehla destrukci během obléhání Tamerlanem v roce 796/1393 a ačkoliv ji otomanská správa zkoušela obnovit, zbyly po ní pouze ruiny, dodnes velmi dobře patrné na břehu řeky (www.mosulbaladiya.gov.iq). V dostupných písemných pramenech se o tomto objektu zmiňuje pouze Adrien Dupré, který popisuje starou pevnost na severu města přimknutou k hradbám a svým východním křídlem vysunutou směrem k řece (Dupré 1819, s. 116).

8.2. Qal'at

Mosul podléhal, stejně jako jiná velká města islámského světa, určitým kulturním pravidlům, co se druhu staveb ve městě týče. Není proto překvapením, že jedním z těchto typických zástupců byla i citadela. Ta mosulská se nazývala Qal'at a byla lokalizována na malém, uměle vytvořeném ostrově ve vodách řeky

Tigris. V pozdějším období 18. století byla využívána jako zbrojnice nebo obchod. Při své návštěvě si C. Niebuhr celé místo mohl v klidu prozkoumat, ale nenalezl zde mnoho zajímavého k vidění. Pouze větší počet pum, které na město vrhnul Nadir Shah při jeho obléhání v roce 1743. Objekty citadely se staly prázdnými místy s dveřmi otevřenými dokořán. Zajímavý je dodatek, kdy v místním obchodě našel sušenky, jejichž stáří odhadl na 15 až 20 roků (Niebuhr 1780, s. 291), díky tomu je snadné si představit frekvenci využívání ostrovního areálu v 18. století.

Malý ostrovní palác posazený na umělém ostrově přímo ve vodách řeky Tigris neopomněli ani cestovatelé počátku 19. století. Jeho funkcí měla být primárně obrana města směrem k řece. Celý areál byl tvořen jedinou dostatečně zachovalou malou budovou, jinak vše podléhalo pomalému, ale jistému zániku. Ostrovní komplex byl lokalizován v blízkosti mostu z lodí, tedy logicky u přechodu řeky směřujícím do města. Budova měla zvláštní trojúhelníkový tvar a její konstrukce byla vytvořena z cihel. Nalézaly se zde také malé obytné jednotky pro vojenskou posádku. V nepříliš vzdáleném okolí zůstal ležet ladem malý počet mosazných děl, bez údržby došlo ale k degradaci a tak jejich funkce ztratila smysl (Buckingham 1827, s. 291).

Kvůli umístění na ostrově vyvstává otázka, jak se z pravého břehu řeky přecházelo na uměle vytvořený ostrov umístěný v jejích vodách. Félix Beaujour ji popisuje uměle spojenou s břehem (Beaujour 1829, s. 75), podobě spojení však není věnován další prostor, z dřívějšího Niebuhrova plánu se dá vyčíst cesta na ostrov celkem dobře. Také název jedné z bran, Bab al-Qalaa, odpovídá domněnce o existenci chráněného vstupu na ostrov (obr. č. 3).

Ačkoliv součást ostrovního komplexu citadely tvořily také mešita a minaret, jedna z prvních podrobnějších zmínek o jejich podobě vychází z pera Ernsta Herzfelda z přelomu 19. a 20. století. Minaret byl vystavěn z různě vypálených cihel, čímž se lišila také jejich barva. V porovnání s minaretem

Velké mešity dosahoval vrchol toho ostrovního menší výšky. Vzory výzdoby těla minaretu byly jednodušší i jeho celkové rozměry byly menší, ačkoliv stavba ostrovního objektu patřila do stejného časového období jako minaret Velké mešity, která se nacházela v centru města. Oba minarety jsou datovány do 6./12. století. Mešita poblíž minaretu měla zdi vystavěné z lomového kamene, tak typického pro toto město. Sloupy, oblouky a podpůrné články portálů byly vytesány ze sádrovcových bloků. Na portálu badatel uviděl jasně čitelné datum 1237/1821-22, čímž ji bezproblémově datoval do doby vlády paši Ahmada (Sarre - Herzfeld 1920, s. 231).

I když cestovatelé v dřívějších dobách viděli tuto citadelu vždy separovanou na umělém ostrově usazeném v říčním korytu, tato situace se změnil na začátku 20. století. Qal'at, která byla v půdoryse trojúhelníková o ploše 2,5 hektaru, ustoupila rozvoji města. Část říčního koryta mezi pevninou a ostrovem byla zaplněna, terén srovnán a přes její plochu vedla komunikace směřující přes město k pobřeží řeky (Sarre - Herzfeld 1920, s. 215).

8.3. Qara Serai (Black Palace)

Tzv. Black Palace neboli Qara Serai je velmi dobře viditelný na všech mapových podkladech z minulých století. Je snadno rozpoznatelný zejména díky umístění na břehu řeky Tigris v prostřední části města nedaleko jednoho z dnešních přechodů přes hlavní tok. Zde jeho stavbu nechal umístit Badr al-Dina Lu'Lu ve 13. století (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 525). Pojmenování Qara Serai se objevilo za doby, kdy město spadalo pod otomanskou říši, vzniklo podle kouřem očerněných zdí od ohně, který založili chudí obyvatelé města. Dříve palác nesl jméno „*Land of gardens*“ podle množství zeleně, která se nacházela v jeho prostorách (www.mosulbaladiya.gov.iq). Setkat se také můžeme s názvem Qal'at Lu'Lu, což by v překladu znamenalo Lu'Lu-ova citadela (Luke 2008, s. 24).

Stav paláce a jeho umístění jsou skvěle popsány v záznamech Carstena Niebuhra. Na konci 18. století budovy tohoto komplexu již nebyly využívány vládci města, naopak byly ponechány svému osudu a pomalu podléhaly zkáze. Ke svému úžasu zde ovšem Niebuhr našel ještě zachovalé zbytky výzdoby. Zmiňuje „80 à 100 figures humaines“. Dá se usuzovat, že počet zachovaných soch v takovém objektu je opravdu překvapující, jejich stav již nikoliv. Těm lépe zachovaným chyběly pouze hlavy, poškození na dalších sochách dosahovalo větší míry (Niebuhr 1780, s. 292).

Přesné umístění můžeme nalézt v díle Herzfeldově, který lokalizoval stavbu Qara Serai asi 500 m pod jiným mosulským sídlem, kterým byla pevnost Bashtabiya. Zdi Černého paláce byly i v 19. století poměrně blízko hladině vody – Herzfeld zmiňuje cca 7 m nad úroveň řeky. Hradba paláce na nábrežní straně sestávala z lomových kamenů opatřených štukovou omítkou a tvořila souvisle dochovaný pás o délce 120m. V minulosti tato nábrežní část opevnění bývala zřejmě součástí městských hradeb (Sarre - Herzfeld 1920, s. 239-40).

V půdoryse Qara Serai sestávala ze tří paralelně připojených sálů. Ve svém díle Herzfeld udává přesné rozměry pozůstatků těchto místností, nevyklučuje ovšem očividný fakt, a sice postupné rozebírání hmoty objektu. Logicky vyvozuje, že v dřívějších dobách prostory sálů dosahovaly větších rozměrů, než bylo v čase jeho návštěvy patrné. Ve zdech ruin paláce byly během Herzfeldova výzkumu ještě dobře rozpoznatelné nápisy. Přes všechny tři palácové sály probíhaly nápisy v pravidelných osnách, přisuzované vládci Badr al-Dinovi Lu'Lu, a tento motiv končil až v nejsevernější části u zdi (Sarre - Herzfeld 1920, s. 240). V jednom ze sálů byly ve zdi směřující k řece patrné ještě dveře, které patrně vedly na balkon, z něhož býval výborný výhled na protilehlý břeh s ruinami Ninive. Střední halu zakončovala valená klenba, stále dobře zachovaná i na počátku 20. století. Štítové stěny sálů pak nesly velká obloukovitá okna. Pozůstatky paláce se zachovaly do výšky několika pater. Strop v horním

patře Herzfeld popisuje jako klenutý, možná že zde byla hvězdicová klenba spočívající v rozích na architektonických člancích. Ve druhém patře byl prostor zakončen plochou střeou (Sarre - Herzfeld 1920, s. 240)

8.4. Serai

V době, kdy Mosul patřil otomanské říši, ve městě vzniklo mnoho administrativních staveb. Jednou z nich byl Serai, kde sídlil paša – správce města. Komplex Seraie byl postaven v roce 1030/1620 v jižní části města blízko toku řeky Tigris naproti trhu el-Meydan. Součástí administrativního areálu byla také kasárna, kde se shromažďovali a cvičili vojáci. Celý prostor obklopovala zeď s dvěma branami. Díky blízké dostupnosti řeky palác mohl dohlížet i na nově vybudovaný přístav pro prodej dřeva (www.mosulbaladiya.gov.iq).

Niebuhr taktéž lokalizoval tento konkrétní palácový komplex do jižní části intravilánu města. Areál sídla správce města na tohoto návštěvníka zřejmě nezapůsobil dostatečně reprezentativně, jelikož jej tento cestovatel popsal jako uskupení skládající se z několika špatných budov (Niebuhr 1780, s. 291). Zcela protikladný názor na vzhled paláce měl D. Sestini, který jej popsal jako rozlehlý a krásný (Sestini 1789, s. 147). Za podstatnou součást obranného systému města byl považován ještě na počátku 20. století, kdy stále shlížel na okolní město z mírné vyvýšeniny nad řekou (Budge 1920, s. 31).

Nedaleká kasárna byla zřejmě během následujících let opravena, pravděpodobně z důvodu umístění další vojenské posádky chránící město. Díky tomu Arabové již déle nemohli rabovat město (Ainsworth 1840, s. 529). S přítomností velké vojenské posádky se lze setkat v popisech dalších autorů (např. O. H. Parry).

9. Náboženské objekty

9.1. Mešity

Mosul představuje už po dlouhá století město velké nejen svou rozlohou, ale také rozmanitostí. Ať už máme na mysli rozmanitost architektonickou, sociální či náboženskou. Jestli je nějaké téma stvořené pro dlouhou diskuzi, pak jsou to mešity v tak velkém městě, jakým Mosul od 16. do 19. století byl. Nejenže kolísal počet těchto modlitebních míst, v pozdějších dobách se také měnili vlastníci jednotlivých objektů a tím stoupal nebo klesal jejich společenský význam. V 19. století James S. Buckingham napočítal 50 mešit, 30 malých a 20 větších (Buckingham 1827, s. 288). Pro město byla důležitá trojice největších mešit v širokém okolí. Do výčtu se řadily Nur al-Dinova mešita, Umajjovská mešita a mešita Mujahidů. Třetí velká mešita ležela na předměstí a nikoliv v prostoru vlastního města (Sarre - Herzfeld 1920, s. 215).

S větším počtem mešit se setkáme i u cestovatelů, kteří navštívili Mosul v dřívějších stoletích. Josef Černík jmenuje Velkou mešitu, Nabi Jirjis, dále v jeho textech nalezneme zmíněný nejvyšší bod města – Uzun Minaret (pravděpodobně minaret Nur al-Dinovy mešity), mešity Jumurta a Amarieh, Starou mešitu a mešitu Meghim, která dle jeho slov stála vně města, mezi Konakem (soudním dvorem) a předměstím (možná mešita Mujahidů) (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5).

9.1.1. Velká mešita

První z mešit, která během své existence překonala i vpád Mongolů do města, kteří zejména mešity rabovali a ničili ve velkém, je Velká mešita. Ačkoliv překonala období mongolského ničení, její stavba začala chátrat ve větším měřítku. Do města totiž následně přišla vlna morové rány a mnoho obyvatel zákeřné nemoci podleгло, tudíž na údržbu mešity nezbýval ani čas, ani finance. Přesto byla po těchto nešťastných událostech v minulosti vyčištěna

a zrekonstruována. Stalo se tak za vlády paši Hussaina Al-Jaliliho (1944 AD). Původní stavba měla konstrukci z kamene a hlíny, pozdější opravy dodaly do hmoty objektu místní mramor. Její stavba je připisována tureckému vládci Nur al-Dinovi Zangimu a byla postavená v roce 1172 AD (Justa – Urban 2004, s. 2). Proto je někdy nazývána také jako Nur al-Dinova. Významnou součástí jejího komplexu, prvkem s největší historickou i architektonickou hodnotou je minaret al-Hadba, zvaný „*Hunchback*“ neboli Hrbáč. Za mustafy Sabunjiho pak v areálu vyrostly ještě další čtyři minarety, které doplnily minaret al-Hadba (www.mosulbaladiya.gov.iq). Na dvoře této mešity stál v minulosti architektonický prvek vhodný povšimnutí – osmihránná mramorová fontána, která spočívala na mramorovém pilíři a voda z ní vyvěrala do výše dospělého muže (Budge 1920, s. 32).

Jedna z křesťanských tradic tvrdí, že Velká mešita byla vztyčena na místě starého kostela. S takovými tradicemi se setkáváme i v případech dalších mešit. Zde měla mešita pravděpodobně nahradit kostel zasvěcený sv. Pavlu. Herzfeld však poznamenává, že pro tuto legendu neexistují žádné důkazy, tedy hmotné pozůstatky. Krátce před jeho návštěvou dostaly zdi v mešitě novou tlustou sádrovou omítku - jedna z fází rekonstrukce - čímž bylo ztíženo rozlišení jednotlivých stavebních fází (Sarre - Herzfeld 1920, s. 216).

Mešita, místními v minulosti nazývaná také Djami al Khir, je velmi dobře identifikovatelná na Niebuhrově plánu města, kde se nachází v části č. 10 (obr. č. 3). Stav její konstrukce je už v 18. století velmi neuspokojivý, vzhledem k výběru slov autora popisu – z celého areálu mešity zbyla jen jedna zděná prostora a minaret. Minaret samotný je popisován jako nejvyšší ze všech devíti minaretů, které v té době v Mosulu stály.

Autor věnoval několik řádků svého spisu popisu vnitřní části stavby, která se nijak neodlišovala od ostatních staveb islámského prostředí. Vprostřed velkého nádvoří se nacházela zeď *kibla* s typickým velkým výklenkem, jehož

význam je velmi dobře známý – kiblová zeď směřuje tímto výklenkem zvaným *mihráb* k Mecce, takže věřícím tato orientace usnadňuje každodenní modlitby. Výzdoba interiéru u takové stavby zcela podléhala muslimským tradicím, a proto zde mezi materiály převažoval mramor zdobený typickou ornamentikou. I když město samotné a mešita spolu s ním svým vzhledem na příchozí nepůsobily zrovna udržovaně, část vnitřního prostoru byla zřetelně opravena. V oknech se nacházela mříž, ale na jejím zpracování si řemeslník nedal moc záležet. Střechu mešity podpíraly sloupy osmiúhelníkového tvaru na řezu celé vytesané z kamene (Niebuhr 1780, s. 291). Jen je otázkou, proč zrovna tohoto cestovatele nezaujal pověstný nakloněný minaret blíže.

Pro své umístění a zajímavé architektonické prvky snadno upoutala cestovatelovu pozornost. Adrien Dupré ji řadí mezi dvacet z celkového počtu mešit ve městě na první místo, proto jí také věnuje několik řádek (celkový počet mešit je relativní a liší se cestopis od cestopisu). Kvůli náklonu těla minaretu ji řadí do skupiny horších zástupců místní jinak skvělé architektury (Dupré 1819, s. 119-120).

Díky Herzfeldově výzkumu jsou známy také umístění a rozměry Velké mešity (obr. č. 5). Nacházela se přibližně v centru města a zabírala plochu o rozměrech 90 x 65 m. Většinu této plochy tvořil dvůr nacházející se v blízkosti moderních budov *šajcha* v jihozápadní části. V severozápadním prostoru stál velký minaret s obydlím pro *muezzina*. Prostor nádvoří s kašnou v centru ohraničovaly jednoduché stěny (Sarre - Herzfeld 1920, s. 216). Podrobným popisům výzdoby celého areálu věnoval autor jednu z rozsáhlých kapitol své práce (Sarre - Herzfeld 1920, s. 216-231).

9.1.1.1. Minaret al-Hadba

Právě pro svou historickou a architektonickou hodnotu je minaret v zájmu odborníků i dnes. V minulosti evropské cestovatele nejvíce přitahoval díky

svému náklonu (obr. č. 14). S tím je spojena nejedna legenda, ale také Evropanům připomínal jiný, blíže známý architektonický objekt – šikmou věž v Pise (Dupré, Sestini, ...). Minaret byl cizinci někdy považován za sídlo místních chalífů, setkáme se i s případy, kdy ho evropští návštěvníci interpretují jako citadelu. Podle legendy se však na znamení úcty uklonil Muhammedovi, když vstupoval do města (Sestini 1789, s. 149). Během času se mezi lidmi začalo vyprávět další legendy o tom, proč se minaret al-Hadba naklání. Jedna z nich vypráví o staviteli, který nejmenovanému muslimskému vládci vystavěl imponující mešitu s minaretem opatřeným dvěma galeriemi. Paša z města se tedy obrátil na tohoto stavitele a chtěl, aby mu postavil ještě velkolepější mešitu. Stavitelovi přátelé tvrdili, že takovou stavbu již nezvládne kvůli pokročilému věku a zapomenutému umu. Vnitřní nadšení však stavitele donutilo přísahat, že zvládne mešitu ještě krásnější a honosnější, které se žádná jiná nevyrovná. Během stavby se však projevil stavitelův věk a slabost v levé ruce, a proto se minaret naklání směrem k svatému městu Mekka a udává tak směr pro kiblové zdi všech muslimských modliteben ve městě (Parry 1895, s. 240). Další verze tvrdí, že se minaret nahnul při výstupu Muhammada do nebes nad Mosulem na znamení úcty. Nabýt rovnováhy mohl pouze tak, že zůstal v nahnuté poloze (Luke 2008 s. 19), jak je tomu do dnešní doby.

I po několik staletí se jeho náklon nezměnil ani v rámci rekonstrukcí či oprav, tento fakt mají zřejmě na svědomí hlavně legendy s ním spojené. Už James S. Buckingham jej popisuje jako stavbu se základnou čtvercového půdorysu, na kterou nasedá věžovitá část, kruhová v průřezu. Vnější zdi jsou pokryty velmi dobře propracovanými arabeskovými motivy. Politováníhodný byl už fakt, že v 19. století se mešita včetně minaretu nalézala v katastrofálním stavu (Buckingham 1827, s. 288). Minaret, tak velmi dobře umístěn v rámci městského prostředí, zanechal hluboký dojem právě v tomto cestovateli. Při prohlídce Mosulu si nemohl nevšimnout, že Velká mešita se rozkládala na vyvýšenině v centru a zde stojící minaret tak dosahoval obdivuhodné výšky

v kontextu města (Buckingham 1827, s. 310). Buckingham se také jako jeden z mála pokusil o dataci nejen minaretu, ale mešity jako takové. Spodní části stavby považoval za vybudované z doby před Muhammadem, o minaretu dostal informaci, že byl vztyčen za vlády Nur al-Dina (12. století) (Buckingham 1827, s. 288). Nejpřesnější údaj o poloze minaretu jsou souřadnice „S. 85°E“ (Ainsworth 1840, s. 529).

9.1.2. Umajjovská mešita

V případě této mešity se ukazuje, jak je snadné zaměnit dva objekty, zvláště pro evropské cestovatele v islámském městě. Většina z nich nemá v záznamech tuto mešitu pojmenovanou tak, jak ji známe dnes. Za hlavní mešitu pro město jako takové bývá považována právě mešita Nur al-Dinova, zatímco Umajjovská stála v jižní části města, zastíněna monumentálností své mladší sestry.

Oficiální zdroje vypovídají, že tento objekt představoval nejstarší stavbu islámského náboženství ve městě. Byla postavena v roce 17/638, tedy velmi záhy po islámské vlně „osvobození“. Během svého života se dočkala několika přestaveb (např. za Marwana 102/744-50), během mongolského obléhání ale podlehla vlně ničení a zůstalo z ní jen několik částí. Po renovaci místním zlatníkem dostala jméno al-Khazeem (www.mosulbaladiya.gov.iq) a je možno ji nalézt i na plánu města, který pořídil E. Herzfeld (obr. č. 5). Nalézá se v jižním obvodu města mezi průchody Bab Liqish a Bab el-Serai. Podle Herzfeldových zápisků stála na vyvýšenině ve staré části města a od Velké mešity měla být vzdálena na „dostřel šípu“. Vedly k ní dlouhé schody táhnoucí se od řeky. Vstup neměl žádné dveře (Sarre - Herzfeld 1920, s. 232).

9.1.3. Mešita Mujahidů

Trojici velkých, tzv. pátečních mešit v Mosulu uzavírá mešita Mujahidů. Ta zaujala cestovatele zejména svým umístěním na předměstí města,

což nebývalo obvyklé (obr. č. 15, 16). Do dnešní doby je možno se setkat s více názvy – Rudá mešita, mešita al-Khuther, její vznik spadá do 12. století a dodnes zaujme příchozí krásným dómem. V interiéru se nachází bohatě vytepaný mihráb. Ač kdysi stávala mimo městské hradby, dnes je součástí širšího středu města - oblasti známé jako Corniche nedaleko Bab al-Top (Dabrowska – Hann 2008, s. 163). Dominantou této městské čtvrti zůstává i nadále a je jedním z bodů, který vítá návštěvníky města poté, co překonají vody řeky Tigris a vstoupí do města přes most po ulici Bena Youssefa (www.mosulbaladiya.gov.iq).

Při putování prstem po Niebuhrově mapě se v 11. okrsku, který se nacházel mimo vnitřní prostor města, dalo narazit na tuto třetí největší z mosulských mešit – starou a velkou mešitu, kterou místní nazývali Djami al-Akhmar (obr. č. 3). Její vznik se datuje do roku 576/1198. V historii této stavby hrál důležitou roli Mujahid Eddin Kaimar, který ji vystavěl z rozkazu Saifa Eddin Gazi ibn Mauauda, jenž zemřel toho roku. Vedle tohoto nápisu je zde ještě několik dalších, v kufickém a arabském písmu. Autor uvádí, že se jedná o pasáže opsané z Koránu. Na interiér stavitelé použili vápenné omítky, která byla poté dozdobena, celkově tak interiér působil čistým dojmem, což nebylo v těchto krajích nijak neobvyklé (Niebuhr 1780, s. 292).

Větší prostor popisu mešitě věnoval E. Herzfeld. Ve svém díle dokonce Niebuhrovu dataci a okolnosti výstavby ocitoval. Dalo by se říci, že s historickými údaji staršího autora tak souhlasil. Stejně jako s ostatními mešitami ve městě, i s touto je spojena křesťanská legenda. Podle ní se Djami al-Akhmar nazývala také jako Khidr Iliyas. Tento název ale s sebou nese zmatky. Často bývá totiž zaměňována s legendou spojovanou s jinou mešitou, Nabi Jirjis. Jedná se zřejmě o špatný výklad ohledně umístění hrobu svatého Jiřího (Sarre – Herzfeld 1920, s. 235).

9.1.4. Nabi Shith

Objekt z konce 17. století stál za městskými hradbami v jižní části Mosulu. Jak praví legenda, jeho stavbu inicioval místní paša na základě snu, ve kterém se mu zjevil prorok Seth a ukázal mu místo svého hrobu. Nabi Shith měla nejprve funkci svatyně, v 18. století (1206/1790) byla podrobena rekonstrukci a předělána na modlitebnu. Od té doby slouží jako mešita (www.mosulbaladiya.gov.iq).

Svým vzhledem vybočovala z řady typických tvarů pro mešity obecně. Na jižní stranu města, až za jeho hradby v nevelké vzdálenosti od Seraie a kasáren by lokalizována z neznámého důvodu. Ve svých útrokách skrývá hrob proroka Setha, patriarchy, který se obklopil mnoha židovskými, křesťanskými i muslimskými tradicemi a později založil sektu. Jeho hrob překryl soubor kónických věží se žlábkováním – ty jsou typické pro jinou náboženskou skupinu, sektu Yezidiů. (Luke 2008, s. 22).

V 19. století tento objekt svou podobu změnil. O procesu přeměny se zmiňuje i badatel přelomu 19. a 20. století E. Herzfeld a popisuje i další rekonstrukci objektu, včetně přílehlého okolí. Svatyně připisovaná proroku Sethovi, jenž dal jméno jedné z náboženských sekt a jenž figuruje v jedné z předislámských legend, se nacházela stále mimo hradby města, přesto jí místní věnovali velkou péči. V roce 1916 zde stála nová budova tvořená velkou halou a rozlehlým nádvořím osázeným stromy a květinami. K ní patřící minaret měl tělo pokryté jednoduchými dlaždicemi (Sarre - Herzfeld 1920, s. 207).

9.1.5. Nabi Jirjis

Mešita proroka Jiřího byla zprvu malým objektem, později se její prostory dočkaly značného rozšíření (obr. č. 17). Situována je do blízkého okolí tržiště al-Shareen. Kdysi křesťanský kostel byl v průběhu času proměněn na mešitu. Křesťané věřili, že byl v těchto místech pohřben svatý Jiří, stejně tak by se jeho

hrob dal nalézt také ve staré Káhiře nebo na místě zvaném Rama, což měla být svatá země v provincii Kesroan pod horou Liban (Niebuhr 1780, s. 292). Zatím nebyl nalezen spolehlivý důkaz toho, že by se v těchto místech nacházel hrob proroka Jiřího, navíc výzdoba a nápisy vyvedené v kúfickém písmu indikují její vznik do 6. století (www.mosulbaladiya.gov.iq). Rozšíření se dočkala za vládcu Tamerlana v roce 1392 AD (Dabrowska – Hann 2008, s. 163).

Dají se najít i ojedinělé záznamy, které se tomuto objektu věnují, i když většinou byla přehlížena. Příkladem je James S. Buckingham, jehož záznamy jsou překvapivě přesné i co se datace týče. Za jeho časů byla tato mešita menší velikosti vystavěna ve tvaru oktagonální pyramidy, velmi dobře byla čitelná struktura jejích zdí, které se skládaly z cihel. Vyslechl zřejmě od průvodců či místních, že je tato, byť menší a méně okázalejší, stavba starší než její větší konkurence v sousedství (Nur al-Dinova mešita). Minarety představovaly ukázkou staveb taktéž z cihel, jejichž povrch byl kryt lakovanými dlaždicemi zelené barvy (Buckingham 1827, s. 288).

Herzfeld tuto mešitu umístil na půl cesty mezi areálem Velké mešity a mostem přes řeku, ve směru S-J pak mezi Bashtabiyu a bránu Bab el-Top. Na její stavbu bylo použito zase místních lomových kvádrů. Její komplex byl typickou ukázkou muslimského modlitebního prostoru. Na západní straně areálu se nacházel vchod do mešity, na jižní straně zase moderní dvůr (uzavřený klenutý či otevřený prostor, obklopený zdí ze tří stran). V jeho centrálním prostoru se nacházel i mihráb. Tento střed krylo devět kupolí, které se v interiéru promítly čtyřmi podpěrnými sloupy (Sarre - Herzfeld 1920, s. 236-7).

9.1.6. Nabi Yunus

Na letecké mapě moderního Mosulu se mešita Nabi Yunus nachází skoro ve středu celkové plochy města. Ačkoliv se nejedná o objekt v prostoru starého Mosulu, vysoká frekvence zmínek o jeho podobě si vyžádala samotnou kapitolu.

V dnešní době je pahorek, na kterém samotná stavba stojí, obklopen živoucími čtvrtěmi (obr. č. 18), v minulosti tomu tak nebylo (obr. č. 19). Ještě na mapě z 19. století je patrné, že řeka Tigris představovala jasnou hranici mezi městem na západním břehu a areálem ruin Ninive na břehu východním. Spojovacím prvkem byl tzv. bridge of boats. V prostoru Ninive se nachází dva významné pahorky – Koyunjik a Nabi Yunus. Druhý jmenovaný je dnes znám též pod názvem al-Tawba, nicméně v naprosté většině cestovatelských zápisků je název mešity ztotožňován se jménem pahorku.

Již v Bibli se můžeme dočíst o příběhu Jonášově. Ten byl vyslán Bohem, aby lidu ninivskému kázal o božím trestu, jinak že město stihne pohroma. Lidé v Ninive se kající obrátili k Bohu a ten jejich město ušetřil. Legenda je dodnes připomínaná i samotným názvem vrcholku – al-Tawba znamená v překladu „kopec pokání“ (Sarre - Herzfeld 1920, s. 206). V myslích okolního obyvatelstva je to stále pahorek Nabi Yunus, proto je sem také umístěn hrob proroka Jonáše a nad ním vztyčena mešita.

Celý pahorek, včetně mešity a nedalekého hřbitova (Ward 1886, s. 14), představoval také jeden z cílů mnohých karavan směřujících do Mosulu. Na vrcholku stála usazená mešita tyčící se do výšky 15 m a v jejím nedalekém sousedství se nalézalo také mauzoleum a domy kněží, kteří pečovali o toto památné místo. Podél zdi bylo vidět velké množství hrobů, neboť místní věřili, že čím blíže proroku budou, tím mají větší šanci se s ním setkat. Pro příchozí bylo na úpatí kopce u samé cesty vedoucí k areálu mešity vystavěno několik malých khanů, ve kterých mohli poutníci spočinout (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 7).

Dle křesťanské tradice by na stejném pahorku v klášteře sv. Jonáše měl být pohřben patriarcha chaldejsko-katolické církve Henan-Isho I. (v rozmezí let 668-701 AD) (Sarre - Herzfeld 1920, s. 206). Proto se setkáváme se záznamy, které uvažují o existenci kostela před tím, než měl být rozebrán, materiál

druhotně použit a následně z něj postavena mešita. Tato myšlenka byla známá již v devatenáctém století, kdy se na základě průzkumu vnitřního uspořádání mešity evropská badatelé domnívali, že mešita snad i přímo svým půdorysem kopíruje půdorys předešlé budovy (např. Parry 1895, s. 249). Podobnosti půdorysu si všiml také Ernst Herzfeld při své návštěvě. Popisuje však transformaci klášterního kostela, který se postupnými stavebními úpravami změnil v novou svatyni a přiznává, že jednotlivé stavební etapy nejsou dobře rozeznatelné (Sarre - Herzfeld 1920, s. 206)

Svatyně není nikde popisována jako osamoceně stojící na vrcholu pahorku, naopak je součástí většího komplexu, který zahrnuje nedalekou vesnici nesoucí stejné jméno. Osada čítající na tři sta obydlí byla pevnou součástí vrcholu uměle navršeného pahorku (Rich 1836, s. 30). Výstavbu svatyně samozřejmě iniciovali muslimští obyvatelé Mosulu, avšak i pro křesťanské a židovské obyvatele představovala objekt, kterému vzdávali stejnou úctu, ačkoliv tyto dvě náboženské skupiny do ní neměly vstup povolen (Soane 1914, s. 89).

Na počátku 19. století pahorek i s komplexem okolo mešity stále ve středu zájmu. Claudius James Rich, který v Mosulu strávil delší čas, lokalizoval stavbu mešity na severní, vyšší konec pahorku. V popisu v jeho díle je možno si utvořit představu o celkovém vzhledu svatyně, včetně jejího zapojení do terénu pahorku.

Hlavní budova byla zastřešena plochou terasou, na kterou navazovala základna oktagonálního půdorysu se čtvercovým štítem nesoucí kupoli dómu. Tělo kupole bylo kónického tvaru a zdobeno žebrováním. Obvod kupole byl malých rozměrů, pokryt bílou omítkou a ukončen špicí. Stěny nesoucí terasu/plochou střechu měly různou výšku, danou nepravidelným terénem. Na jižní straně to bylo 15 stop (4,5 m) nad úrovní terénu pahorku, ale na severu se výška stěn vyšplhala až ke 40-ti stopám (12,2 m) nad terénem. Kromě hlavní

kupole nesla stavba ještě několik menších kupolí polokruhového tvaru, které se ovšem nad terén tyčily v menší výšce.

Claudius J. Rich zmiňuje také dvůr mešity, zejména jeho východní stranu, kde se nacházely tři velmi úzké starověké chodby s klenutým stropem. Stáří chodeb mu ovšem nebyly průvodci s to sdělit. Zapůsobily na něj však silným dojmem, díky svému úzkému a temnému prostoru je připodobnil prostorám k přijímání mrtvých těl. (Rich 1836, s. 32-33)

Nejstarší záznam o vzhledu interiéru hrobu popisuje ve středu místnosti stojící jednoduchý náhrobek překrytý perským kobercem utkaným z hedvábí a stříbrných nití. Ve čtyřech rozích pak byly umístěny velké měděné svícny s voskovými svícemi a celá výzdoba byla doplněna ještě lampami a skořápkami z pštrosích vajec, které visely dolů ze střechy (Phillips 1678, s. 72).

Interiéru věnované pasáže najdeme i v díle E. Herzfelda, z pohledu vystudovaného architekta a archeologa máme popis, který je více podrobný. Dlaždice a dekorace v místnosti byly podle něj velmi mladé (bližší informace o dataci ovšem neuvádí). Prostor hrobu samotného byl nápadně nízký. Kenotaf překrýval kus vyšívané textilie, takže bližší pozorování nebylo možné, zřejmě i z náboženských důvodů. Herzfeld se však domníval, že tělo kenotafu na sobě nese nápisy a možná také reliéfní zobrazení. Prostor místnosti byl nadále vybaven nábytkem a perskými koberci z 16. – 18. století. Výzdobu místnosti doplňovala pilka z paryby *Pristis antiquorum*, na které byla vyobrazena velryba, která nesla Jonáše až do Ninive (Sarre - Herzfeld 1920, s. 206).

9.2. Kostely

Stejně jako počet mešit i množství křesťanských svatostánků ve městě se během času měnilo. V případě kostelů byl však znatelný postupný nárůst těchto objektů. Ještě v 17. století měla křesťanská církev ve vlastnictví pouze

čtyři základny (ta kapucínská se tyčila někde v blízkosti toku řeky Tigris) (Phillips 1678, s. 71).

Křesťanům v Mosulu v 18. století náleželo kolem deseti kostelů, jejichž stavby, na rozdíl od honosných mešit, nedosahovaly svými rozměry takové pompéznosti. V roce 1743 však nechal paša po obléhání města Nadirem Shahem vztyčit několik nových svatostánků. Mezi ty nové patřily objekty sloužící Nestoriánům či Jakobitům (okrsek 15, 16) (Niebuhr 1780, s. 293). V 19. století již křesťané ve městě vlastnily 13 kostelů a pod jejich cirkve spadalo na 12 000 obyvatel (Heude 1819, s. 217).

Křesťanské církvi později v 19. století ve městě připadlo do správy celkem 14 objektů. Pět patřilo chaldejské větvi, tři syrijské, jeden jakobitské a jeden objekt měla ve správě římskokatolická církev (Buckingham 1827, s. 289). V pramenech se dá také najít zmínka výše citovaného autora, který viděl výkres interiéru chaldejského kostela Panny Marie od M. Riche. Jedno z nejranějších křesťanských míst bylo postaveno podle předlohy, kterou byl kostel sv. Jamese v Nisibeenu. Oblouky uliček zdobily formy typické pro saracénské umění. Menší oblouky byly plošší a měly tvar saských oblouků. Široký vlys kolem hlavní lodi nesl nápisy v arabštině. Menší prvky výzdoby, i když řazené do pravidelných osnov, nebyly v detailech jednotné. Buckingham zde našel i zploštělé a členité oblouky, velmi častou formou výzdoby byly všudypřítomné arabesky. Nápisy kolem celého kostela měly charakter staré syrštiny, což podpořilo myšlenku, že se jednalo o jeden z nejstarších objektů v této části země. Prolínalo se zde mnoho kulturních vlivů a výzdobných stylů. Což také zkomplikovalo debatu ohledně původu gotické architektury – vznikla na východě nebo na západě (Buckingham 1827, s. 289).

Mezi skvostně vypadající budovy svého času patřila stavba kostela dominikánů, která vyrostla díky spolupráci místních obyvatel s misionáři. Na Herzfeldově plánu se dominikánské stavby koncentrují v části

ležící jihozápadním směrem od středu města (obr. č. 5). Není velkým překvapením, že na její zdi byl použit místní mosulský mramor, který byl v oblasti tak dobře dostupný. Výzdoba kostela tvořil bohatě propracovaný oltář (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5).

Počet kostelů se rozrostl o nové zástupce křesťanské církve i na konci 19. století. Oswald H. Parry zmiňuje ve svých zápiscích biskupa syrijské církve, který nechal postavit v Mosulu nový kostel neznámého zasvěcení v italském stylu a následně ho bohatě vybavil modrozlatými sochami madon a jiných umučených svatých (Parry 1895, s. 272).

Odborná literatura vypočítává další četné kostely. Nejstarším kostelem chaldejsko-katolické církve by měl být Mar Ishaya postavený v roce 570 AD, v moderní době však prošel rekonstrukcí. Na Herzfeldově plánu Mosulu je dobře viditelný ve východní části města poblíž břehu řeky Tigris, nedaleko Meydanu (obr. č. 5). Dále jsou jmenovány chaldejské kostely Mar Shimun al-Safa a Mar Jirjis. Jakobitům připisuje kostel Mar Thoma a syrijské ortodoxní církvi al-Tahira, který vznikl v roce 1210 AD (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 525, obr. č. 5).

9.2.1. Mar Thoma

Nejstarší kostelní stavbou v Mosulu je kostel sv. Tomáše. Kostel byl vybudován na místě domu, kde apoštol dlel při své návštěvě těchto končin. Uvnitř je možno zahlédnout tři oltáře, které tvoří zajímavou součást vybavení interiéru (Dabrowska – Hann 2008, s. 164), ve vlastnictví jej měla zřejmě syrijská ortodoxní církev, najdeme však i zmínku, že patřil jakobitské církvi (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 525). Misionáři zpravidla bývali ubytováni někde poblíž sídel církví, pod které spadali. Také Oswald H. Parry nebyl výjimkou, a proto na bohoslužbu zavítal právě do tohoto kostela, který byl v nevelké vzdálenosti od domu, kde v Mosulu přebýval během svého půlročního

působení (Parry 1895, s. 276). Do tohoto objektu se alespoň jednou podíval také H. C. Luke, který obdivoval oblouky a další úseky interiéru. Navíc i tento autor uvádí kostel ve vlastnictví jakobitské církve (Luke 2008, s. 21).

9.2.2. Mar Shimun al-Safa

Objekt, který představoval patrně nejstarší chaldejský kostel ve městě, postavený již ve 13. století (Dabrowska 2008, s. 164). V souladu s první větou jde pak ztotožnit informaci o kostelu Mar Shimun Kepa, jehož základy ve 20. století ležely ve velké hloubce pod úrovní terénu ulice, což mimoděk prokázalo jako stáří. Původně patřil nestoriánské církvi, po sloučení Nestoriánů s římsko-katolickou církví v 16. století, stal se prvním objektem náležejícím nové chaldejské odnoži. Zachovalé baptisterium je jedním z nejstarších pozůstatků v Mosulu vůbec a v jeho zapuštěném nádvoří leží mnoho starověkých náhrobních kamenů s nápisy ve východosyrijském písmu. Toto nádvoří se pak během času stalo pohřebním místem dynastie al-Jalili, z jejíž linie vzešlo mnoho pašů (Luke 2008, s. 21-22).

9.3. Svatyně

Svatostánků zasvěcených různým prorokům a významným osobám v mosulské historii je na ploše města, ale i v jeho okolí, nepočítaně. Vzhledem k velkému počtu církví se číslo svatyní nedalo ani přesně určit. Některé navíc během různých potyček a pronásledování podlely zničení. Příkladem může být i několik zaniklých svatyní za hranicemi města, které popisuje Oswald H. Parry: svatyně šejka Mohammeda v okurkových zahradách v Bahizai, svatyně Melki Mirana nedaleko fontány, svatyně Esh-Shadaka za humny, a svatyně šejka Hasana. Všechny byly zničeny a zůstaly z nich pouze trosky (Parry 1895, s. 258-9).

John P. Fletcher objevil na druhém břehu řeky v areálu Ninive skupinu objektů, patřící ke svatyním Yezidiů. Ty měly většinou stejný tvar a byly

rozprostřeny různě po ploše města a jeho blízkém okolí. Stavby měly tvar malých kuželů, kryté byly bílou omítkou a cestovatelem byly mylně považovány za hrobky. Každá z těchto svatyní byla opatřena vchodem o výšce čtyř stop (1,2 m), sotva dostatečně širokým, aby prošla jedna osoba. Vnitřek poskytoval pouze pohled na prázdné zdi. Některé ze svatyní poskytovaly dostatek prostoru pro čtyři a více osob najednou, ale spíše sloužily jako památníky než jako místa na konání bohoslužeb (Fletcher 1850, s. 185).

9.4. Mausolea imámů

V Mosulu je k vidění mnoho svatyní a mausoleí, každá zasvěcená někomu jinému. Zástupci z islámského období se nabízejí hned dva: Yahya al- Qasim a Aun al-Din (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 525). První mausoleum je součástí komplexu paláce Qara Serai a ze severní strany sousedí s pevností Bashtabiya. Poblíž staré Umajjovské mešity nedaleko Bab Liqish na jihu města se pak nalézá druhá stavba, mausoleum Aun al-Dina (obr. č. 5). Obě stavby jsou datovány do 13. století a jejich výstavba se spojuje se jménem vládce Badr al-Dina Lu'Lu (Luke 2008, s. 23).

9.4.1. Mauzoleum Imama Yahya al-Qasima

Na strmém břehu řeky Tigris asi 200 m od pevnosti Bashtabiya lze dodnes spatřit dobře zděnou budovu z cihel (obr. č. 20). Její povrch byl v minulosti kryt tyrkysově modrými glazovanými dlaždicemi. V interiéru se střídala výzdoba červenými a žlutými diamantovými vzory. Krychlová stavba byla krytá stanovou střechou. Na břehu dravé řeky jí neustále hrozilo nebezpečí zatopení, a tak ji na začátku 20. století podepřeli robustními pilíři (Sarre - Herzfeld 1920, s. 249). V půdoryse čtvercová místnost nesla čtyři výklenky, avšak nebyla orientována ve směru k Mecce, kiblová zeď byla posunuta trochu jiným směrem. Autor už se bohužel nezmiňuje kterým. Ale svatyně nemusely být v minulosti tak striktně orientovány, jako se s tím setkáváme v případě mešit. Ve svém díle

se autor dále věnuje důkladnému popisu interiéru mauzolea (Sarre - Herzfeld 1920, s. 251). Stanovou střechou pravděpodobně byla myšlena oktagonální pyramida. Datačně toto mausoleum spadá do islámského období v severním Iráku (Dabrowska – Hann 2008, s. 163). Patří mezi jeden z mála stavebních počínů vládce Badr al-Dina Lu'Lu., který inicioval výstavbu i druhého mauzolea zasvěcenému Aun al-Dinovi (Sarre – Herzfeld 1920, s. 249; obr. č. 21).

10. Obraz Mosul v zrcadle cestopisů a historické literatury

10.1. Podoba města podle historické literatury 6.-13. století

Historie města Mosulu začíná v okamžiku zániku mocenského centra Ninive na východním břehu řeky Tigris. Samotný vznik lze spatřovat v založení tzv. *misru*. Krajina v místech, kde misr vznikl, však nemůže být brána za neosídlenou. Roku 570 AD byl na západním břehu řeky vystavěn klášter Mar Ishaya, jehož okolí bylo postupem času zastavěno dalšími objekty (Bosworth 2007, s. 413). S příchodem první vlny islámské expanze se tato „pevnost“ Arabům vzdala. Stalo se tak v době po roce 20/641 (Houtsma 1993, s. 609). Za arabské správy zde vyrostl misr (k problematice přeměny misru na město dále Robinson 2000, s. 63-89), který v sobě zahrnoval stavbu první páteční mešity. Za vlády Marwana II., který byl zástupcem vládců z dynastie Ummájovců 8. století, prostor města expandoval. Tomuto guvernérovi je připisováno vybudování několika komunikací ve městě, včetně mostu z lodí přes tok řeky, a uzavření plochy města do bezpečí hradebních zdí. Jemu je dále přisuzováno založení kongregační mešity ve městě. Mosul se v tomto období stal hlavním městem provincie Jezira (Bosworth 2007, s. 413) a prosperoval ze své výhodné pozice, na křižovatce cest.

9. století do Mosulu přineslo období bojů mezi jednotlivými dynastiemi a vládci. Město se dočkalo několika dobovačných útoků a následných rebelií. Z objektů ve městě se tato nepříznivá situace dotkla především citadely (Qal'at?), která byla napadena a zničena (Bosworth 2007, s. 413). Z konce 10. století pochází jeden z prvních popisů města jako celku. Al-Maqdisí (375/985-6) popisuje město s krásnými domy rozkládající se na ploše půlkruhu. Dozvídáme se také o fungující citadele (Qal'at), která byla zřejmě znovu vystavěna, prosperujícím trhu uvnitř městských hradeb a o nedaleké mešitě z doby vlády Marwana II (Ummájovská mešita). Střechy ulic a bazarů byly v této době z větší části zastřešené. V areálu Ninive už stála mešita Nabi Yunus obklopená ubytovacími zařízeními pro příchozí poutníky. Z této doby už máme i záznamy

o mešitách Nabi Jirjis na východní straně starého Mosulu a Nabi Shith v jižní části (Bosworth 2007, s. 414). Nestabilní politická situace pokračovala i v následujícím 10. a 11. století, kdy Kurdové ze severu začali rabovat krajinu v okolí Mosulu. Na obnovu mosulských staveb zřejmě nezbývalo mnoho financí ani času, lze se domnívat, že primárně šly finance například na zesílení fortifikací či na dotace pro armádu.

Na počátku 12. století, přesněji roku 521/1127-8, polorozpadlé město připadlo dynastii Zangidů. Větší část městského prostoru ležela v rozvalinách, a tak první zástupce dynastie Imad din Zangi inicioval rozsáhlé opravy. Fortifikace města se dočkala výrazného vylepšení, v intravilánu města přibýly další významné objekty a město obklopily rozsáhlé plochy zelených zahrad. Jeho následník Nur al-Din nechal v centru města vztyčit Velkou kongregační mešitu. Ibn Jubayr, který se do Mosulu podíval roku 1184, popisuje citadelu umístěnou na nejvyšším bodě města, nazýval ji také al-Hadba. Dnes ale víme, že al-Hadba je minaret Velké mešity, takže zde zřejmě došlo k informačnímu omylu. Hradby městské fortifikace s věžemi se táhly podél řeky. Město mělo nemocnici a velké kryté tržiště (bazar?). Domy se stavěly z místního mramoru a kryly je kupolovité střechy. V této době do města přibýla také třetí největší mešita (Bosworth 2007, s. 414), mešita Mujahidů, kterou nalezneme na břehu řeky. Ta dlouho stála mimo prostor hradeb (viz. Niebuhr – obr. č. 3).

V letech 1182 a 1185 se díky obrannému systému, sestávajícímu ze silné citadely a dvojité hradby (pravděpodobně myšlena kombinace hradby a příkopu) s několika věžemi, podařilo dalším nástupcům Imada din Zangiho dvakrát odrazit pokus o dobytí města během obléhání Saladdinem z ayubidské dynastie. Po roce 595/1199 město expandovalo jižním směrem, kde vzniklo rozlehlé předměstí (Bosworth 2007, s. 414).

Poslední vezír (607/1210-631/1234) a později nezávislý vládce města z dynastie Zangi, Badr al-Din Lu'Lu (631/1234-660/1261) se na obrazu města

podepsal výstavbou hned několika důležitých objektů. Mezi ně patří především rozsáhlý palácový komplex Qara Serai na břehu řeky a svatyně imámů Yahya al-Qasima a Aun al-Dina s architektonickou úpravou oktagonální střechy, která je typickou pro islámské období severního Iráku. Svým diplomatickým činem, kdy se přidal k tažení mongolského panovníka Hülegüa, zabránil aspoň na čas plundrování Mosulu. K tomu nakonec stejně došlo, když se Badr al-Dinův syn rozhodl bojovat proti mongolským hordám. Roku 660/1261-2 panovník v bitvě padl a brány města se tak otevřely mongolským nájezdníkům.

Z následujícího období 14. století o městě víme, že patřilo mongolským panovníkům. Možná také díky tomuto faktu bylo od dalších nájezdů ušetřeno, dokonce se podařilo opravit most z lodí a mešity Nabi Jirjis a Nabi Yunus se dočkaly významné podpory (tzv. endowment) (Bosworth 2007, s. 415). V historických záznamech je nicméně zvláštní vzduchoprázdno ohledně celého 15. století (viz. Bosworth, Dabrowska – Hann. Lze pouze zjistit, že v 15. století o moc v provincii Jazira soupeřily kmeny Turků s otomanskými sultány. Po vítězství Otomanů byla v této oblasti na krátký čas u moci dynastie Safijovců. Za jejich vlády byl Mosul dobyt Peršany roku 1508, otomanská vojska však roku 1514 znovu získala město zpět. Situace se pro město nevyvíjela velmi dobře. Od mongolského dobytí pokračoval celkový úpadek stavu města (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 524).

10.2. Obraz města v zrcadle cestopisů (16.-19. století)

S nastupujícím **16. stoletím** se Mosul dostává do nové etapy dějin. S rokem 1534 je spojen přechod pod nadvládu otomanské říše, vytvoření nových provincií tzv. pašaliků v rámci impéria a dosazení správců města, kteří podléhali otomanskému vládci (Ring – Schellinger – Watson 1996, s. 524). Evropští cestovatelé do těchto končin zavítali ještě poskrovnu, přesto máme ojedinělé zmínky. Stav města v tomto období byl velmi neutěšený v důsledku trvajících

mocenských bojů o strategický bod severu, jakým Mosul nepochybně byl. Fortifikační systém časem degradoval a s postupem času jeho obranná funkce pomalu klesala. Jediné, co bylo neustále udržováno, byl most z lodí na východní straně města (Staphorst 1738, s. 166).

I když se můžeme dočíst o snahách otomanských pašů o postupné znovuvybudování města, v obraze cestopisů **17. století** jde vidět, jak byl tento proces rekonstrukce zdlouhavý. Střed města se začal pomalu obnovovat, obchod opět vzkvétal, i když tou dobou měl k dispozici pouze dva bazary, z nichž jedním byl hlavní al-Meydan. Ve městě byla vidět jistá náboženská tolerance odrážející se ve zvyšujícím se počtu sídel a center různých církví. Pašovi tou dobou patřila rezidence nedaleko břehu řeky (Phillips 1678, s. 71). Zde, kvůli strohým záznamům, můžeme uvažovat o znovuvyužití starších rezidenčních areálů (Qara Serai, Qal 'at?), nebo už vybudování nového palácového komplexu v jižní části města (Serai). Je celkem logické, že správcové města započali obnovu města postavením nových administračních budov. Díky nim se pomalu organizoval každodenní život, včetně obchodních kontaktů a správy rozlehlého kraje. Silnou stránkou veřejného života byla samozřejmě víra, ať už máme na mysli jakoukoliv. Hlavním mešitám se proto věnovala náležitá péče, kvůli neustávajícímu přílivu poutníků (např. Nabi Yunus). Rekonstrukce fortifikace, která stále ležela napůl v troskách (Phillips 1678, s. 71), nebyla zřejmě prioritou. Můžeme se domnívat, že se pašové města, které spadalo pod rozlehlou stabilní říši, cítili bezpečněji. Z jejich pohledu by napadení takového strategického bodu bylo nesmyslné, protože odezva impéria by byla zdrcující.

Následné **18. století** je na písemné prameny o Mosulu přece jen bohatší. V této době už probíhala i obnova tělesa hradby (Campbell 1795, s. 131), zřejmě z důvodů zvyšující se prosperity místního obchodu v rámci impéria (Jackson 1799, s. 131). Město samotné pak expandovalo, což s sebou neslo i negativní stránky – v důsledku hromadění suti během obnov ve vnitřním městě byl tento

odpad vyhazován do příkopu a ten následně skoro zmizel. Zvedla se však úroveň vnitřní zástavby, která byla doplněna výbornými hammamy, krásnými mešitami a minarety. Na výstavbu městských objektů se používaly lomové kvádry z místního sádrovce. Mosul jako celek z mohutných hradeb, velkého počtu věžiček minaretu a nové městské zástavby na příchozí působil dojmem „vznešeného města“ (např. Campbell, Jackson). Ačkoliv si udržoval ráz typického islámského města, jehož základ tvořila spletitá síť uliček bez řádu či pravých úhlů, prosperita byla vidět na každém kroku. Ulice dostaly dláždění, domy z cihel měly klenuté stropy, v kavárnách panovala vstřícná atmosféra. Kvůli zvyšujícímu se počtu příchozích obchodníků, badatelů, cestovatelů se také zlepšila úroveň ubytování v khanech, které dostaly prostor ve velkých domech s čistým zázemím (Niebuhr 1780, s. 293).

Výborný stav městského opevnění se dá taktéž spojit s vývojem situace v roce 1743. Před brány Mosulu přitáhl Nadir Shah i se svými početnými vojsky a město po šest měsíců obléhal. Zastavila ho kvalitně zrekonstruovaná fortifikace, jejíž brány dovolovaly město neprodyšně uzavřít a nepřítel tak nemohl jednoduše vniknout do vnitřního prostoru. S touto událostí je dále spojena ukázka využívání starých, v té době již nefunkčních prostor. Například objekty citadely Qal'at na uměle vytvořeném ostrově ve vodách řeky sloužily jako sklad děl a střel pro boj s Nadirovými vojsky (Niebuhr 1780, s. 291). Prostory dalších starších objektů byly za otomanské nadvlády ponechány ladem a pomalu degradovaly. Pevnost Bashtabiya ležela v ruinách na severní části městských hradeb a komplex paláce Qara Serai zel prázdnotou. V jeho interiéru však byly ještě stále patrné reliéfy 80-100 postav zdobící zdi sálů (Niebuhr 1780, s. 292).

V souladu s prosperujícími částmi města byl i stav náboženských objektů. Po skončení obléhání Nadirem Shahem na ploše města vyrostlo několik nových křesťanských objektů (Niebuhr 1780, s. 293). Tento krok byl zřejmě zapotřebí,

neboť na 12 000 obyvatel křesťanského vyznání připadalo pouze 13 staveb (Heude 1819, s. 217) zřejmě nevybočujících z obvyklých rozměrů. Velká mešita v centru města spolu s jejím typickým znakem – minaretem al-Hadba, byla stále dominantou prostoru. Jejímu interiéru místní věnovali nejnětější péči a oku evropského cestovatele neuniklo, že i menší detaily v objektu jsou neustále opravovány (Niebuhr 1780, s. 291). Niebuhr vnímal péči o čisté prostředí i v další mešitě – mešitě Mujahidů. Zdi pokrývaly vápenné omítky a celý objekt působil udržovaným dojmem (Niebuhr 1780, s. 292). K mešitě Nabi Yunus přibližoval poutníky z města most z lodí, který navazoval na kamenné ostatky staršího předchůdce (Sestini 1789, s. 133). Okolí města dále neslo hlavní úlohu živitele obyvatel a tak se zvýšil také rozsah plochy zelených zahrad, kde se pěstovaly melouny, okurky, citrusy či dýně (Sestini 1789, s. 141) a touto úrodou se pak zásobovaly místní bazary.

Období **19. století** se vyznačuje velkou mírou zahraničních návštěv v Mosulu. Zavítali sem nejenom obchodníci, ale také vojáci, misionáři či prostě zájemci o poznání pro Evropana exotických končin. Jelikož existuje velké množství písemných pramenů napříč celým stoletím, můžeme si dovolit vytvořit podrobnější obraz Mosulu.

Záznamy o podobě městského prostředí na nás mohou působit jistým dojmem stabilizace stavu města. Dále si zachovávalo svůj charakter východního města s bludištěm z křivolakých uliček. V městské zástavbě dominovaly domy z netesaných sádrovcových bloků spojovaných maltou a pokrytých vrstvou mazanice (Buckingham 1827, s. 286). Typickou spojnici mezi břehy řeky stále tvořil most z lodí navazující na pozůstatky kamenného předchůdce, který byl důkazem již dřívějších neúspěšných snah přemostit řeku kamennou stavbou (např. Dupré, Buckingham). V této části století se opět objevil příklad dravosti řeky v letních měsících a s ní spojené spadnutí několika mostních oblouků z kamene (Heude 1819, s. 217). Nadále pokračovalo chátrání městského

opevnění (Buckingham 1827, s. 286), které se dočkalo jen minimálních oprav. To může souviset s poměrně klidným průběhem minulého století, kdy Mosulu nehrozily žádné nebezpečnější vpády. Nebo se jednoduše pašové města soustředili v klidných dobách na podporu obchodu a finanční prostředky směřovaly do výstavby kvalitního zázemí pro příchozí návštěvníky, kteří míru prosperity svou návštěvou zvyšovali. Zázemí pro cestovatele bylo na luxusní úrovni, například prostředí lázní dovolovalo odpočinek v čistých prostorách (Heude 1819, s. 217). Největší z khanů měly po 96 pokojích a nabízely azyl po dlouhé cestě napříč písčítými krajinami okolo Mosulu (Dupré 1819, s. 120). Do kaváren se mohl uchýlit návštěvník města před prudkým slunečním žářem během dne (Buckingham 1827, s. 27). Pomalu se začaly vymezovat specializované bazary – například zeleninový, koňský, atp. (Buckingham 1827, s. 310).

Stav hlavních dominant města zůstával neměnný. Pevnost Bashtabiya a nedaleký komplex Qara Serai ležel ladem na severní straně města, citadela Qal'at na umělém ostrově, kde se stále různě povalovala mosazná děla z 18. století (Buckingham 1827, s. 291), zela prázdnotou a všechny lákaly pouze zájemce o objekty ze starších dob. Náboženské stavby postupně podlehly také tlaku času. Velká mešita byla ve středu zájmu cestovatelů zejména pro minaret al-Hadba, který Evropanům připomínal jim bližší šikmou věž v Pise. Její stav byl však celkově katastrofální (Buckingham 1827, s. 288). Klesající úroveň péče o hlavní mešitu mohla souviset se zvyšujícím se počtem soukromých mešit po celém území města. V této době se malé mešity stávaly předmětem mocenského boje jednotlivých rodin, které dbaly na to, aby i k nim přidružené madrasy vychovávaly společnost k jejich prospěchu (Khoury 1997, s. 152-3). Další z velkých mešit, Nabi Yunus na východním břehu řeky, byla stále poutním místem, které obklopovaly menší vesnice se hřbitovy. Na úpatí pahorku stály khany pro znavené poutníky (Rich 1836, s. 30-33).

Kolem poloviny století se obraz Mosulu příliš nezměnil. Na cestovatele působil majestátním dojmem rozlehlého města v zajetí vysokých hradeb, jehož plochu pokrývala hustá zástavba s tyčícími se věžičkami minaretů (Ainsworth 1840, s. 529). Břehy řeky byly stále propojeny mostem z lodí (např. Tyler, Perkins), na jehož drobné opravy byl brán materiál z ruin Ninive. Novým prvkem snad mohla být pouze kasárna na jižní straně města poblíž říčního břehu. Místní paša je nechal vystavět, aby do města dosadil početnou vojenskou sílu a okolní kmeny se tak neodvážily rabovat město (Ainsworth 1840, s. 529). O okolní zahrady, zejména ty zeleninové, pečovali příslušníci místní dominikánské komunity, kteří tak přispívali k čilému obchodu ve městě, ale také k zásobení vlastních příslušníků (Oppert 1863, s. 73).

Z konce 19. století máme k dispozici ty nejpodrobnější zprávy o Mosulu (např. Parry, Sachau, Budge). V této době už město navštěvovali i zámožnější Evropané, které tímto směrem pudila nejen touha poznat zvyky odlišného prostředí. Když však přišli blíže, některé aspekty jejich pozorování je velmi překvapovaly.

Jako příklad lze uvést překvapení, že tak rozlehlé a hojně navštěvované město jako Mosul mělo tak slabý fortifikační systém. Příkop v té době již fungoval jenom jako odkládací prostor pro rostoucí množství odpadu z prostoru města, hradby samotné z poloviny nestály a i ten zbytek dále podléhal zkáze (např. von Schweiger-Lerchenfeld, Parry). Rozsáhlá síť uliček a komunikací nebyla udržována, v jejích prostorech se hromadily nánosy špíny a stále působily skličujícím dojmem (např. Parry 1895, s. 239). Most z lodí byl stále stejně konstruovaný, z tohoto období ale víme, že plocha lodní částí byla překryta vrstvou z kulatin a klestí zasypanou hlínou (Parry 1895, s. 264).

Se zábleskem komfortu se návštěvníci mohli setkat nejčastěji v hostitelských domech, které si často majitelé přizpůsobovali svým standardům. Podlahy pokryla dlažba, stěny zdobily vyřezávané motivy či barevná omítka

(např. von Schweiger-Lerchenfeld, Parry). Jinak se stále setkáváme s popisy domů s uspořádáním typickým pro objekty východního světa. Ploché střechy poskytovaly příjemný odpočinek během noci a před denním slunečním žářem se hosté mohli schovat v klenutých prostorách v suterénu.

Jistý standard si stále udržovaly místní bazary, khany, i kavárny, jejichž funkce se prakticky nezměnila. V těchto místech se pak Evropané setkávali s tím, co můžeme vidět dodnes – rozmanitý chaos mísících se lidí, barev, křiku a věcí. Zájmu o mešity pomalu směle konkuroval zájem o křesťanské objekty. Jejich vnitřní vybavení zahrnovalo leckdy kusy mistrovského zpracování (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5).

S přelomem **20. století** do Mosulu proudily davy návštěvníků, zápisky cestovatelů však vykazují užší pohled na prostředí než záznamy jejich předchůdců. I v nich se však dají najít zmínky o stavu města. Povaha uliční sítě se nezměnila. Špinavé křivolaké uličky bez pravých úhlů cestovatel našel všude, kamkoliv se ve městě vydal. Krásným příkladem je výňatek z popisu z prvního desetiletí 20. století – „*Mosul is filthy and labyrinthine city.*“ (Soane 1912, s. 92) Přesto už se objevují i zmínky o prostorné ulici větší šířky, která představovala nejen dělicí čáru v prostoru města, ale také jeho obchodní tepnu (Budge – Nineveh street). Podoba domů se v základě nezměnila, jejich vybavení také ne (Luke 2008, s. 18).

Díky jednostranně zaměřeným autorům se však dozvídáme i o památkách, které ve městě určitě stály delší dobu. Nově jsou zmiňovány například svatyně imámů s jejich typickou stanovou střechou na osmiúhelném půdorysu (Luke 2008, s. 23). Křesťanské kostely Mar Thoma a Mar Shimun al-Safa čile měnily vlastníky (např. Luke 2008, s. 21-22). O stavu starších objektů, velkých mešit i celkovém opevnění pak přináší podrobné poznatky geniální badatel Ernst Herzfeld a jeho kolega Fridrich Sarre, jejichž pečlivá povaha zdokumentovala stav mnoha památek, jejich detailní výzdoby i umístění na mapě Mosulu, a díky

nim zůstaly v povědomí evropské společnosti do dnešních dní (Sarre-Herzfeld 1920. Dílo je bohatou studnicí informací nejen o Mosulu na počátku 20. století.

10.3. Vývoj fortifikačního systému města v zrcadle cestopisů

16. - 20. století

Jako téma této případové studie byla vybrána proměna fortifikačního systému města Mosul. Během práce s prameny se ukázalo, že jeden z nejdynamičtějších prvků města v čase je právě hradba s bránami po celém obvodu města. Není se čemu divit, Mosul by jako nejvýznamnější strategické místo severní Mezopotámie bez fortifikace dnes pravděpodobně neexistoval. Jeden příklad z historie mluví za vše: Nadir Shah roku 1743 neúspěšně obléhal město celých šest měsíců. Zastavily ho mohutné hradby a uzavřené hlavní průchody do města.

Funkcí fortifikace, zejména bran po celém jejím obvodu, bylo uzavřít intravilán města po dobu noci nebo válečného ohrožení a preventivně tak zabránit případným nájezdům, ať už vojsk sousedních říší, či jen drobných kmenů z okolních hor a pouští. Popisu bran je věnováno poměrně hodně prostoru zejména v cestopisech od 18. století. Dnes si můžeme tedy vytvořit celkem přesnou představu o jejich využívání během dvou století. Je však nutné pracovat i s dostupnými mapovými podklady, bez kterých by jinak toto bádání bylo marné.

V 16. století bylo město opevněno mohutnými hradbami blíže neurčené výšky v kombinaci s příkopem. I při této kombinaci byl však stav zdí zřejmě špatný, protože obranná funkce nedosahovala dle slov L. Rauwolfa vysoké úrovně (Staphorst 1738, s. 166). Dá se uvažovat o existenci minimálně dvou průchodů pro vstup do města, každý orientovaný do jiné části hradeb. Severní Bab al-Madi je zmiňována už v kontextu křížových výprav 12. století, je velmi pravděpodobné, že v 16. století dále zajišťovala přístup do města ze severu. Západní Bab Sinjar v sobě nesla datační prvky z doby 13. století a je spojována se jménem Badr al-Dina Lu'Lu, kterému byly věnovány nápisy na portále.

Na rozdíl od Bab al-Madi se dá o tomto vstupu uvažovat jako o bezproblémově funkčním ještě minimálně tři století po svém vzniku (Herzfeld 1920, s. 212-3). Problém nastává s jižní částí hradeb. Uvažovat by se dalo o Bab al-Top v nedaleké vzdálenosti od hlavního bazaru al-Meydan, z podkladů k této práci to bohužel nelze spolehlivě vyčíst. Stejný případ představuje i brána na mostě. Nicméně i v těchto místech musel probíhat kontrakt vnitřního města a nedalekého okolí. Vzhledem k umístění hlavního bazaru do této části města by bylo více než příhodné jeho prostor ochránit na noc uzavíratelnou bránou.

Situace se změní při nahlédnutí do podkladů ze 17. století. Hradby z místního materiálu zřejmě spolehlivě chránily vnitřní prostor od toho vnějšího. Na jejich výstavbu byly použité lomové kvádry lokální provenience (Phillips 1678, s. 71). Dle oficiálních webových stránek města Mosul můžeme usuzovat, že zde kolem roku 1630 bylo 13 bran. S tímto zdrojem by se však mělo pracovat velmi opatrně. Při srovnání s mladšími cestopisnými prameny se však počet shoduje. V dlouhé minulosti města Mosulu se totiž pravidelně střídala období, kdy vládnoucí vrstvy ponechaly fortifikační systém chátrat, či naopak ho plně obnovily. K jistě Bab al-Madi a Bab Sinjar v době oprav určitě přibýly Bab al-Baid a Bab Ligish v jižní hradbě (Herzfeld 1920, s. 212-3).

Mapový podklad vydaný Carstenem Niebuhrem roku 1780 zobrazuje uzavřený prostor starého Mosulu (obr. č. 3). Město obklopuje zeď s mnoha menšími baštami v kombinaci s příkopem, který byl naplněn vodami z řeky Tigris. Ohledně počtu bran si můžeme být jisti alespoň do té míry, že na svou mapu vyznačil ty největší. Nemělo by se ale zapomínat, že mohly stejně tak existovat menší průchody, využívané místními obyvateli pro kontakt s předměstím. Každopádně víme o sedmi branách s naprostou jistotou: Bab al-Madi (která pochází z 12. století) však byla v době Niebuhrovy návštěvy v zarděném stavu (došlo k tomu za obléhání Nadirem Shahem). Západní vstup do města tradičně představovala Bab Sinjar už od 13. století. V jižní hradbě města byl vytvořen buď nový vstup (nebo jen nebyl dříve zmíněný): Bab Jedid a stál tak mezi jižní Bab al-Baid a jihovýchodní Bab Ligish. Jistojistě víme

už i o existenci Bab al-Jisr, která hlídala přechod přes řeku (Niebuhr 1760, s. 290-1). Hradby města byly stále silné a tyčící se do výše, konstrukce sestávala z tesaných kamenů (Jackson 1799, s. 132).

Značně problematický je výčet Adriena Duprého z období počátku 19. století (Dupré 1819, s. 116). V tomto případě totiž komplikace způsobuje určitá jazyková bariéra. Dupré jmenuje brány v celkovém počtu osmi. Spolehlivě ztotožnitelné jsou však jen tři: Bab al-Top, Bab al-Baid, Bab Sinjar. Na severní straně už mu logicky ve výčtu chybí zazděná Bab al-Madi. Dále uvedené brány dovolují přiřazení k těm, o kterých již víme, jen velmi špatně. V tomto případě se můžeme opřít o názvy z plánu M. Fieye z roku 1946. Duprého Bab al-Chath Lassa, Bab al-Chath Kali se dají ztotožnit s Bab Shatt al-Hasse a Bab Shatt al-Qalaa, které známe i z plánů města pozdějších autorů. Tyto dvě se tedy nalézaly v severovýchodní části města a směřovaly k řece. Zcela neurčitelné jsou pak brány Bab al-Chath Meressia, Bab al-Medresse a Bab al-Djezire. V tomto případě by zřejmě pomohla hlubší znalost etymologického výkladu těchto arabských názvů. Pokud bychom uvažovali, že Dupré při vyjmenovávání postupoval po obvodu města, mohli bychom tyto tři poslední umístit na východní stranu do blízkosti mostu. Zřejmě se mohlo jednat o méně významné průchody do města, které byly ale hojně využívány například zemědělci z okolí či řemeslníky. Hradby v tomto století pomalu, ale jistě podléhaly zkáze a v některých částech města už zbyly jen ruiny kdysi majestátního opevnění (Buckingham 1827, s. 286, von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 5, obr. č. 6).

Devět bran, naprosto odlišných názvů, je uvedeno ve spise Josefa Černíka (von Schweiger-Lerchenfeld 1876, s. 6). Z již jmenovaných uvedl pouze Bab Sinjar a Bab al-Top. Nově zřejmě přibyla Bab al-Serai v jihovýchodním prostoru města, která je spolehlivě pozorovatelná i na mladších plánech. Další brány – Bab Mahaleh, Bab Ghize se opět budou pravděpodobně koncentrovat do prostoru nejvíce frekventovaného, a sice jihovýchodní roh města, kde tou dobou už stála kasárna a administrativní sídlo paši. Z popisu vyplývá ještě umístění zbylých bran Bab Jeni Kapussi a Bab Jumurta do jižní hradby, na opačném konci města

byl prostor města hlídán bránami Bab Kibrit a Stínovou bránou (?). Při zapojení vyšší míry fantazie by se Stínová brána dala ztotožnit se zalděnou Bab al-Madi, jejíž konstrukce byla v hradbě stále patrná, ač nepoužívaná.

Při mapování města si Ernst Herzfeld do svého plánu vyznačil postupně od severu jdoucí Bab al-Madi, Bab Sinjar, Bab al-Baid, Bab Jedid, Bab Ligish, Bab al-Serai a Bab al-Top (obr. č. 5). To je ovšem ve srovnání s plánkem M. Fieye poměrně malý počet. Fiey uvádí bran 14. Porovnání plánků však zjistíme, že Fiey přikládá důležitost i menším vstupům na východní straně města směřujícím na břeh řeky.

Na závěr trochu matematického uvažování. V 16. století se postupně stabilizoval počet bran, které pak sloužily napříč dalšími staletími. Ze 17. století můžeme (i když kriticky) počítat se 13 bránami. Z rozmezí let 1780-1819 nám po složitém ztotožňování různých tvarů jmen vyjde číslo 12. A na plánu z 20. století jich máme opět 14. Jde tak vidět, že situace kolem počtu bran je poměrně stabilní, jejich výčet v cestopisech je otázkou, zda se na ně samotní autoři zaměřovali, zda jim o nic někdo pověděl, či jim přikládali vůbec nějakou důležitost.

17. století (www)	Bab al-Jisr Bab al-Top Bab Ligish Bab al-Serai Bab al-Hurria Bab Shatt al-Qalaa Bab al-Madi Bab al-Sir Bab Eyen Khreat Bab al-Baid Bab Shatt al-Hassa Bab Sindjar Bab Jedid	Most JV J J ? U citadely S ? U Bashtabiya JZ U Qara Serai Z J
-------------------	---	---

18. století (Niebuhr)	Bab al-Madi Bab Sinjar Bab al-Baid Bab Jedid Bab Ligish Bab al-Top Bab al-Jisr	S Z JZ J J JV Most
19. století (Dupré)	Bab al-Top Bab al-Baid Bab Sinjar Bab al-Chath Lassa Bab al-Chath Kali Bab al-Chath Meressia Bab al-Medresse Bab al-Jezire	J J Z U Qara Serai (?) U citadely ? ? Most (?)
19. století (Černík)	Bab Mahaleh Bab al-Top Bab al-Serai Bab Ghize Bab Jeni-Kapussi Bab Jumurta Bab Sinjar Bab Kibrit Stínová brána (?)	JV (?) JV J J J J Z (zazděná Bab al-Madi?)
20. století (Herzfeld)	Bab al-Madi Bab Sinjar Bab al-Baid Bab Jedid Bab Ligish Bab al-Serai Bab al-Top	S Z JZ J J J JV
20. století (Fiey)	Bab al-Madi Bab Sinjar Bab al-Baid Bab Jedid Bab al-Meydan Bab al-Serai Bab al-Top Bab al-Jisr Bab al-Sirr Bab al-Qalaa Bab Shatt-al-Makawi Bab al-Sakhr Bab Shatt al-Hassa Bab al-Wabaa	S Z JZ J J J JV Most Břeh řeky U citadely Břeh řeky U Qara Serai U Qara Serai U Bashtabiya

Tab. č.2. Výčet bran napříč stoletími a jejich umístění v rámci městských hradeb.

11. Závěr

Diplomová práce vznikla za jediným primárním cílem – sestavit obraz Mosulu během 16. – 19. století na základě poznatků získaných z děl evropských cestovatelů. Tento obraz mohl být vytvořen až poté, co byla věnována pozornost jednotlivým objektům na území města. Ve většině případů se cestovatelské záznamy shodovaly v informacích ohledně podoby jednotlivých objektů, jejich funkce a umístění v rámci města. Stav objektů se však během století měnil v návaznosti na historické události ve městě, a to se promítlo také do popisované skutečnosti v jednotlivých časových obdobích.

Objekty spadající pod veřejný život (mešity, khany, bazary) byly odrazem míry prosperity města. Když hrozilo nebezpečí v podobě napadení divokými kmeny či se o město vedly mocenské boje v rámci soupeřících dynastií, jednotlivé stavby podléhaly jistému nezájmu a chátraly. V případě stabilizace moci se jim naopak opět dostalo péče, protože vládci města sloužily nejen jako prostředek pro vylepšení celkového obrazu města. V klidnějších obdobích se na městských objektech také odráží zvyšující se návštěvnost a tím stoupající prosperita Mosulu. Příliv finančních prostředků do Mosulu je pak tedy vidět na obnově obytné zástavby i náboženských staveb, přestavbách starých či nedostatečně reprezentativních veřejných budov nebo výstavbě dalších areálů, které mohly v nové éře sloužit lépe než jejich starší předchůdci (např. paša nevyužil starých komplexů v severovýchodní části - Qara Serai, Qal'at - a své sídlo přesunul do nových prostor na jižní straně města). Nejmarkantněji se míra zájmu správců/vládců města projevovala na městské fortifikaci. V souvislosti s mocenskými boji či stavy klidu se měnila její podoba. Závěrečné zhodnocení vývoje fortifikace se přímo samo nabízelo, protože opevnění města si všimli už z dálky všichni příchozí a vždy na ně zapůsobilo určitým dojmem majestátnosti, ačkoli již v některých částech města ležela hradba v rozvalinách.

Kombinací plánek dřívějšího data a dnešních map lze názorně promítnout umístění objektů z dřívější doby do prostoru dnešního města. V případě bran (Herzfeldův plán) se ukázalo, že sedm hlavních vstupů dnes možná již existuje jen částečně, ale jejich umístění v prostoru města se odrazilo do dnešních dní. Hlavní silnice vedoucí do moderního Mosulu stále procházejí v místech, kudy se do města vstupovalo v dřívějších dobách (obr. č. 22). Dále je zřejmé, že objekty mešit lze dodnes lokalizovat na mapě moderního Mosulu (obr. č. 23). Nabi Yunus není označena z důvodu nezahrnutí levého břehu řeky do historických plánů. Svatyně imámů a oba zde zmíněné kostely jsou stále dobře identifikovatelné. Při pohledu na současnou mapu Mosulu lze vidět, že si tyto objekty udržely svou funkci až do dnešních dní (obr. č. 24). Opačná situace nastala u rezidenčních areálů. Zatímco severní Bashtabiya a Qara Serai představují svými ruinami vděčné objekty pro zájemce o historii, v prostoru jižního Serai se dnes nachází administrativní budovy města a objekt náležející Nejvyššímu soudu (obr. č. 25). Je tak vidět, že se dodnes zachovává jistá kontinuita míst na ploše Mosulu. Na celkové mapě starého středu dnešního Mosulu se daly identifikovat všechny vybrané objekty (obr. č. 26).

Výsledky práce potvrdily užitečnost cestopisných záznamů, tedy v případě, že se nespolehneme jen na jejich tvrzení a obraz města primárně z nich sestavený doplníme historickou literaturou a zhodnocením plánů města z různých období. Díky této kombinaci se pak dá objektivně posoudit rozšiřování města, vznik nových objektů, zánik starších a tyto události máme podloženy argumenty z oblasti historie.

12. Resumé

This diploma thesis is dedicated to composing the image of Mosul during the 16th – 19th century. The core of the thesis is the analysis of set of the writings which are written from the view of European travelers. These informations bring closer view to the appearance of individual objects in the space of the city, to the type of their construction, location and condition at the time of the visitor's present.

Second part combines these findings with informations taken from historical literature. Together they create a picture of the city of Mosul across four centuries, in some cases findings known in the publications from the beginning of the 20th century are included too.

In the end, this thesis evaluates the applicability of travelogues in the context of the analysis of archaeological sites. The picture attachments suitably complete each chapter and help create more detailed image of the city.

Primární zdroje

AINSWORTH, W. 1840. *Notes Taken on a Journey from Constantinople to Mósul, in 1839-40*. Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 10. London.

AINSWORTH, W. 1841. *Notes of an Excursion to Qal'ah Sherkat, the U'r of the Persians and to the Ruins of al Hadhr, the Hutra of the Chaldees and Hatra of the Romans*. Journal of the Royal Geographical Society of London. Vol. 11. London.

ASHER, A. 1840. *The Itinerary of Benjamin of Tudela*. Vol. I. New York.

BEAUJOUR, F. 1829. *Voyage militaire dans l'empire Othoman, ou description de ses frontières*. Tome II. Paris.

BUCKINGHAM, J. S. 1827. *Travels to Mesopotamia*. London.

BUDGE, E. A. W. 1920. *By Nile and Tigris. A Narrative of Journeys in Egypt and Mesopotamia on Behalf of the British Museum between the Years 1886 and 1913*. Vol. II. London.

CAMPBELL, D. 1795. *A Journey over Land to India partly by a Route never gone before by any European*. London.

DUPRÉ, A. 1819. *Voyage en Perse fait dans les années 1807, 1808 et 1809*. Tome I. Paris.

FLETCHER, J. P. 1850. *Narrative of a Two Years Residence at Nineveh and Travels in Mesopotamia, Assyria, and Syria*. Vol. I. London.

HEUDE, W. 1819. *A Voyage up the Persian Gulf, and a Journey overland from India to England in 1817*. London.

JACKSON, J. 1799. *Journey from India towards England in the year 1797*. London.

LUKE, H. C. 2008. *Mosul and its Minorities*. Piscataway.

- NIEBUHR, C. 1780. *Voyage en Arabie et en d'autres Pays circonvoisins*. Tome II. Amsterdam.
- OPPERT, J. 1863. *Expédition scientifique en Mésopotamie*. Tome 1. Paris.
- PARRY, O. H. 1895. *Six months in a Syrian Monastery*. London.
- PERKINS, J. 1851. *Journal of a Tour from Oroomiah to Mosul, through the Koordish Mountains, and a Visit to the Ruins of Nineveh*. Journal of the American Oriental Society. Vol. 2.
- PHILLIPS, J. 1678. *The Six Voyages of John Baptista Tavernier (...) through Turkey into Persia and the East-Indies*. London.
- RICH, C. J. 1836. *Narrative of a Residence in Koordistan and on the Site of Ancient Nineveh; with the Journal of a Voyage down the Tigris to Baghdad and an Account of a visit to Shirauz and Persepolis*. Vol. II. London.
- SACHAU, E. 1900. *Am Euphrat und Tigris. Reisenotizen aus dem Winter 1897-98*. Leipzig.
- SARRE, F. – HERZFELD, E. 1920. *Archäologische Reise im Euphrat- und Tigris.Gebiet II*. Berlin.
- SESTINI, D. 1789. *Voyage de Constantinople a Bassora en 1781, par le Tigre et l'Euphrate, et Retour a Constantinople, en 1782, par le Désert et Alexandrie*. Paris.
- SOANE, E. B. 1912. *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*. Boston.
- SOUTHGATE, H. 1840. *Narrative of a Tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*. Vol II. London.
- STAPHORST, N. 1738. *A Collection of Curious Travels and Voyages, Containing Dr. Leonhart Rauwolf's Journey Into the Eastern Countries*. Vol. II. London.

TYLER, W. S. 1859. *Memoirs of Henry Lobdell, M. D., Late Missionary of the Americal Board at Mosul*. London.

Von SCHWEIGER-LERCHENFELD, A. 1876. *Ingenieur Josef Černík's Technische Studien-Expedition durch die Gebiete des Euphrat und Tigris nebst Ein- und Ausgangs-routen durch Nord-Syrien*. Zweite Hälfte. Gotha.

WARD, W. H. 1886. *Report on the Wolfe Expedition to Babylonia 1884-85*. Boston.

Historická literatura a další zdroje

BOSWORTH, C. E. (ed.) 2007. *Historic Cities of the Islamic World*. Leiden-Boston.

DABROWSKA, K. – HANN, G. 2008. *Iraq Then and Now: A Guide to the Country and Its People*. Connecticut

FIEY, F. J. M. 1946. *Mossoul d'avant 1915. Vue par les voyageurs étrangers*. Sumer. Vol. 2.

HOUTSMA, M. T. – ARNOLD, T. W. – BASSET, R. – HARTMANN, R. (eds.) 1993. *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam. 1913-1936*. Vol. 6. Leiden

JUSTA, P. – URBAN, J. 2004. *Mosul. Minaret Al-Hadba*. Souhrnná zpráva. Praha

KHOURY, D. R. 1997. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*. Cambridge

NEUSTUPNÝ, E. 2010. *Teorie archeologie*. Plzeň

RING, T. – SCHELLINGER, P. – WATSON, N. 2013. *Middle East and Africa: International Dictionary of Historic Places*. New York

ROBINSON, C. F. 2000. *Empire and Elites after the Muslim Conquest. The Transformation of Northern Mesopotamia*. Journal of Islamic Studies. Vol. 13. Cambridge

SHIELDS, S. D. 2000. *Mosul before Iraq: Like Bees Making Five-Sided Cells*. New York

TAUER, F. 1984. *Svět islámu: jeho dějiny a kultura*. Praha

WIRTH, E. 1991. Zur Inventarisierung schützenswerter Bauwerke und Bauten-Komplexe in Mosul: Vorbericht über ein deutsch-irakisches Gemeinschaftsprojekt. In: Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Baghdad: Baghdader Mitteilungen, ISSN 0418-9698. - (1991) vol.22, p.639-658

WIRTH, E. 2000a. *Die Orientalische Stadt im islamischen Vordeasien und Nordafrika*. Band I. Text. Mainz.

WIRTH, E. 2000b. *Die Orientalische Stadt im islamischen Vordeasien und Nordafrika*. Band II. Tafeln. Mainz.

Internetové zdroje

- „History of the city of Mosul” – Municipality of Mosul [online]. c2014

URL: <http://www.mosulbaladiya.gov.iq/en/mosul_history.php> [cit. 2014-04-01]

- „Mosul“ - Encyclopaedia Britannica [online]. c2014.

URL: <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/393855/Mosul>> [cit. 2014-02-13]

- „Turkish bath” – Wikipedia [online]. c2014.

URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Turkish_bath> [cit. 2014-04-13]

- Fotografie Mosulu - almosul [online]. c2006-2013

URL: < <http://almosul.org/> = <http://almosul.com>> [cit. 2014-04-26]

- Fotografie Nabi Yunus –HoboTraveler [online]. c1997-2014

URL: < <http://www.hobotraveler.com/120mosul03.shtml>> [cit. 2014-04-26]

Slovník pojmů

Aiwán (taktéž íwán): poloveřejný prostor v domech islámského prostředí, určen k přijímání návštěv.

Bazar: tržiště, market.

Hammam: městské turecké lázně.

Karavanserail: viz. khan, ubytovací zařízení.

Khan: ubytovací zařízení.

Kibla: stěna mešity směřující k Mekce.

Madrása: škola při mešitě, kde se vyučuje poselství Koránu a další.

Mešita: náboženský objekt, často sestává z kombinace božího hrobu, madrasy a společných prostor.

Mihráb: výklenek v kiblové zdi.

Minaret: samostatné stojící objekt v areálu mešity, ke svolávání věřících k modlitbě.

Muezzin: svolávač věřících k modlitbě.

Paša: správce provincie ottomanské říše.

Pašalik: provincie ottomanské říše.

Sardáb: velký podzemní klenutý prostor k přečkání horkých slunečních dní.

Súk: viz. bazar.

Tell: uměle navršený pahorek ze sutin a odpadu městského prostředí.

Seznam tabulek

Tab. č.1. Přehled písemných pramenů použitých v diplomové práci.

Tab. č.2. Výčet bran napříč stoletími a jejich umístění v rámci městských hradeb.

Seznam obrazových příloh

Obr. č. 1. *Umístění Mosulu na mapě Iráku.* [cit. 2014-04-25]

URL: <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A15864-2004Dec21.html>>

Obr. č. 2. *Mapa Mosulu v roce 1990.* (Wirth 1991, přiložená mapa).

Obr. č. 3. *Niebuhrův plán Mosulu (18. století).* (Niebuhr 1780, s. 293)

Obr. č. 4. *Jonesův plán Mosulu 19. (století).* (Budge 1920, s. 43)

Obr. č. 5. *Herzfeldův plán Mosulu (počátek 20. století).* (Wirth 2000b, plán č. 13)

Obr. č. 6. *Hradba města v roce 1880.* [cit. 2014-04-25]

URL: <<http://www.almosul.com/Heritage/Album/OldMosul/MosulWall.jpg>>

Obr. č. 7. *Most z lodí (pohled na plochu přechodu).* [cit. 2014-04-25]

URL: <http://www.almosul.com/Heritage/Album/OldMosul/Mosul_old_bridge.jpg>

Obr. č. 8. *Most z lodí (celkový pohled).* [cit. 2014-04-25]

URL: <<http://www.almosul.com/Heritage/Album/MuzahimJalili/OldMosul/4.JPG>>

Obr. č. 9. *Nineveh street.* [cit. 2014-04-25]

URL: <<http://www.almosul.com/Heritage/Album/OldMosul/Ninevah%20St.jpg>>

Obr. č. 10. *Půdorys bazaru.* (Wirth 1991, s. 653)

Obr. č. 11. *Příklad khanu.* [cit. 2014-04-25]

URL: <<http://www.almosul.com/Heritage/Album/OldMosul/Old%20khan.jpg>>

Obr. č. 12. *Půdorys hammamu.* (Wirth 1991, s. 652)

Obr. č. 13. *Bashtabiya.* [cit. 2014-04-25]

URL: <<http://www.almosul.com/Heritage/Album/MuzahimJalili/OldMosul/10.JPG>>

Obr. č. 14. *Minaret al-Hadba.* [cit. 2014-04-26]

URL: <<http://almosul.org/>>

Obr. č. 15. *Mešita Mujahidů.* (Herzfeld 1920, s. 235)

Obr. č. 16. *Půdorys mešity Mujahidů.* (Wirth 1991, s. 649)

Obr. č. 17. *Půdorys Nabi Jirjis.* (Herzfeld 1920, s. 236).

Obr. č. 18. *Nabi Yunus dnes.* [cit. 2014-04-26]

URL: <<http://www.hobotraveler.com/120mosul03.shtml>>

Obr. č. 19. *Nabi Yunus na počátku 20. století.* (Budge 1920, s. 36)

Obr. č. 20. *Mausoleum Yahya al-Qasima.* (Herzfeld 1920, s. 250)

Obr. č. 21. *Mausoleum Aun al-Dina.* (Herzfeld 1920, s. 263)

Obr. č. 22. *Promítnutí bran z Herzfeldova plánu na mapu moderního Mosulu.*

(Výstup z GIS)

Obr. č. 23. *Mešity (z této DP) v Mosulu.* (Výstup z GIS)

Obr. č. 24. *Kostely a svatyně (z této DP) v Mosulu.* (Výstup z GIS).

Obr. č. 25. *Promítnutí starých rezidenčních areálů do mapy moderního Mosulu.*

(Výstup z GIS).

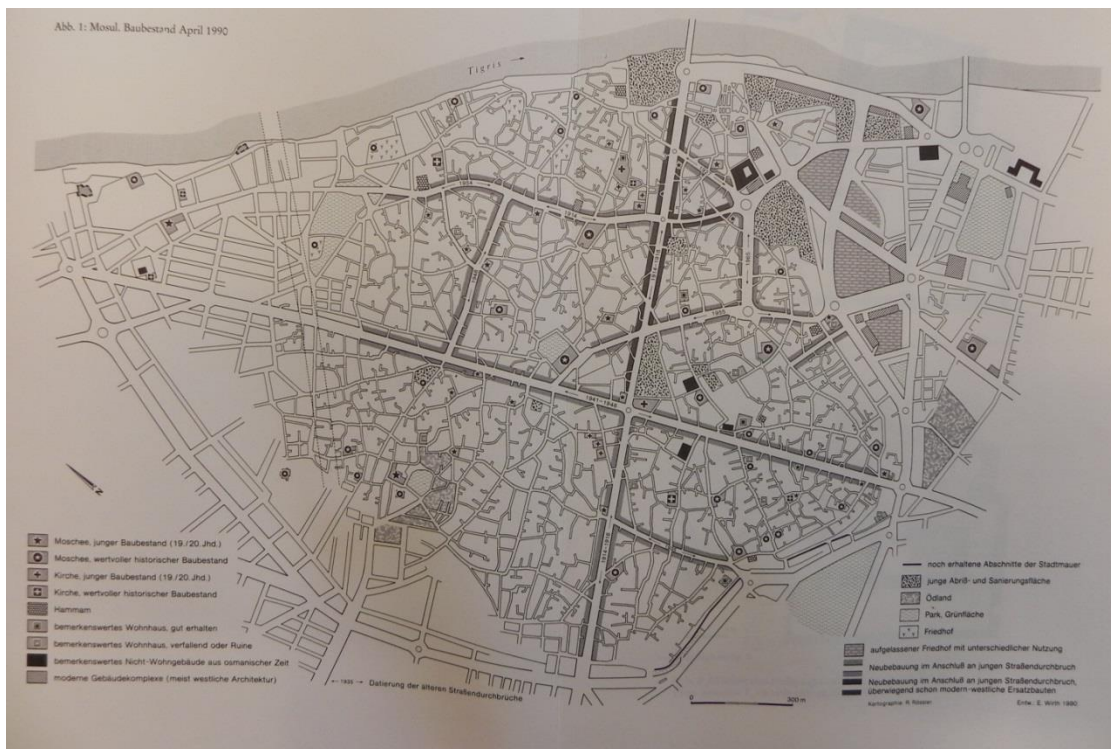
Obr. č. 26. *Rozložení identifikovaných objektů v prostoru dnešního Mosulu.*

(Výstup z GIS).

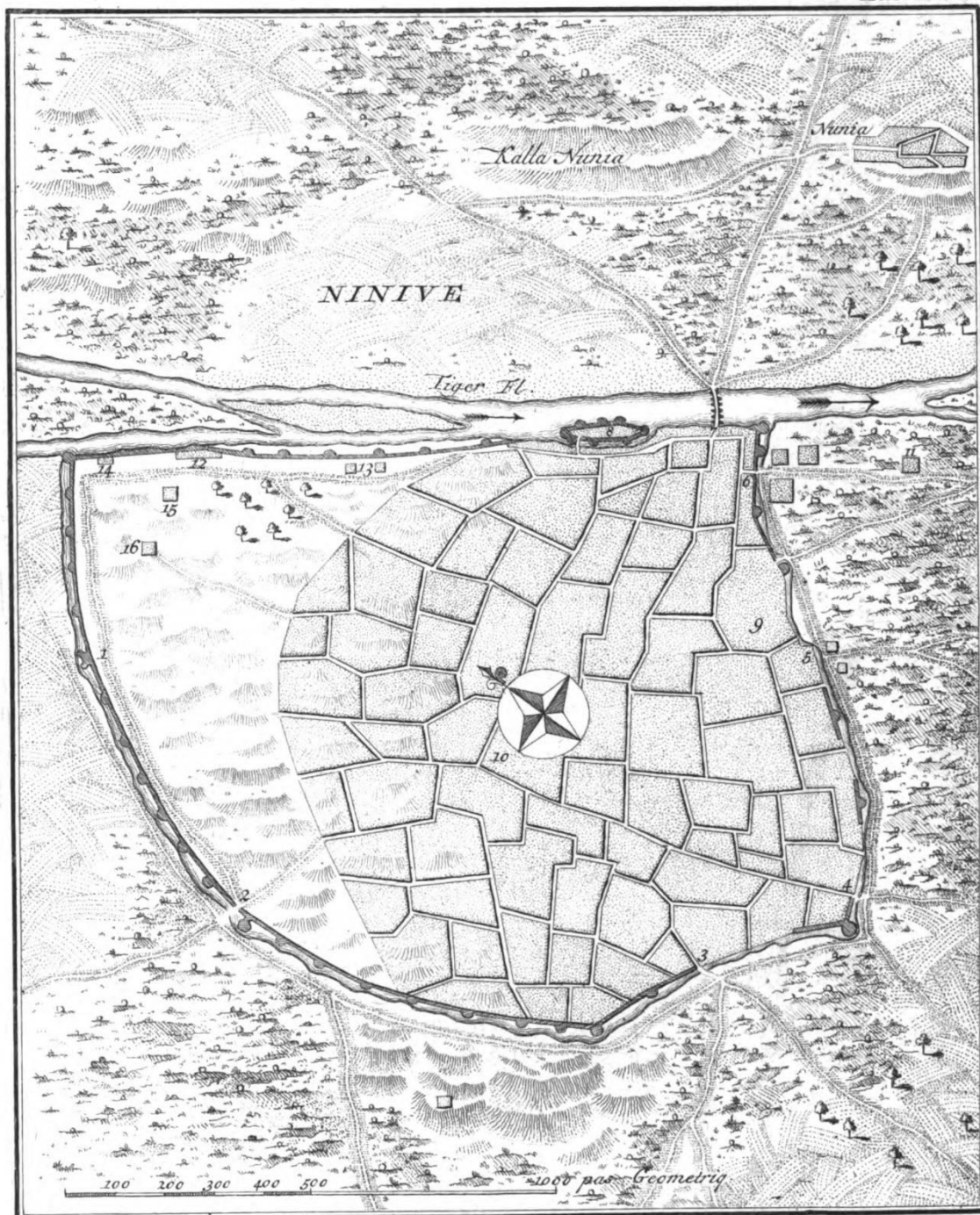
Obrazové přílohy

Obr. č. 1. Umístění Mosulu na mapě Iráku.

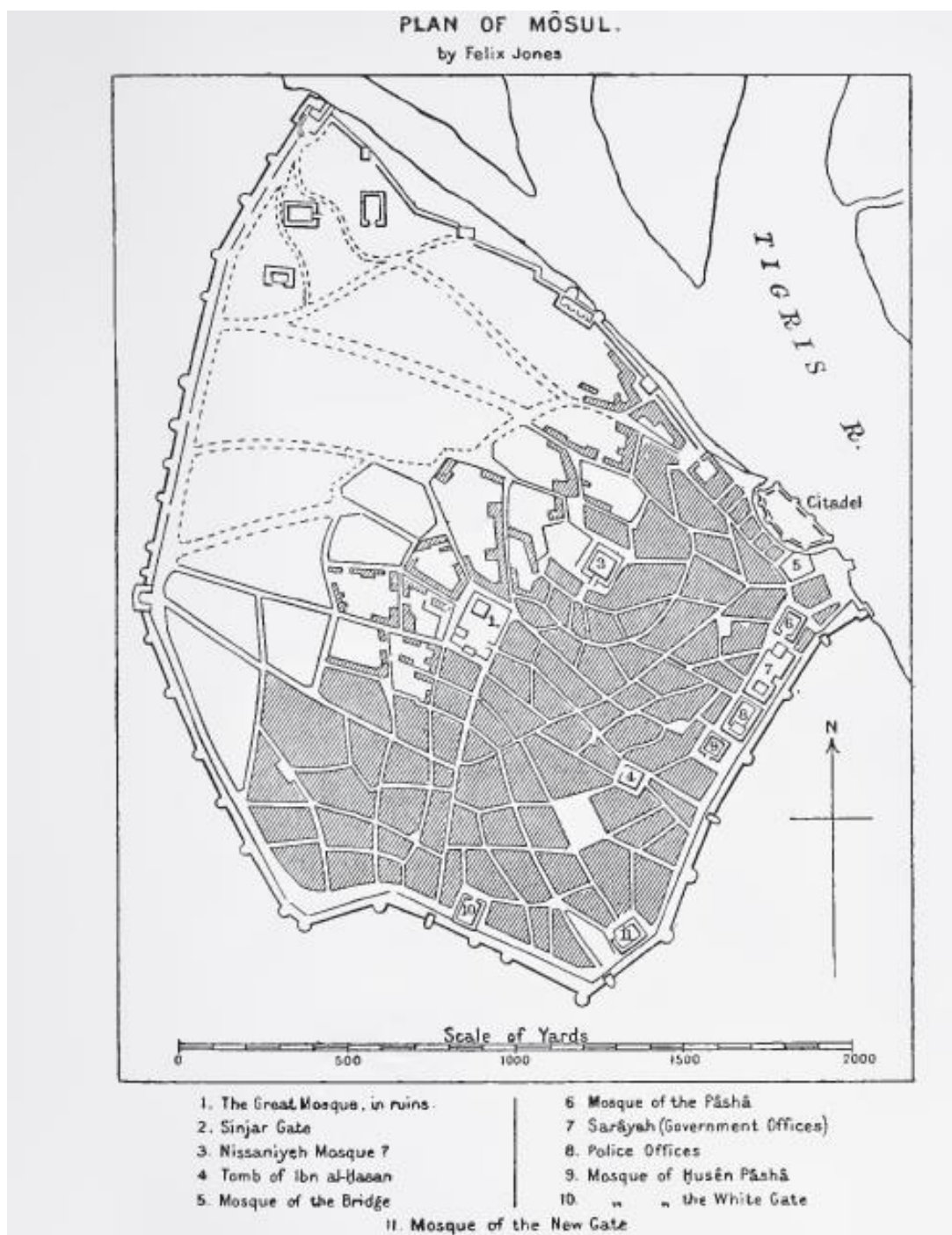

Obr. č. 2. Mapa Mosulu v roce 1990.

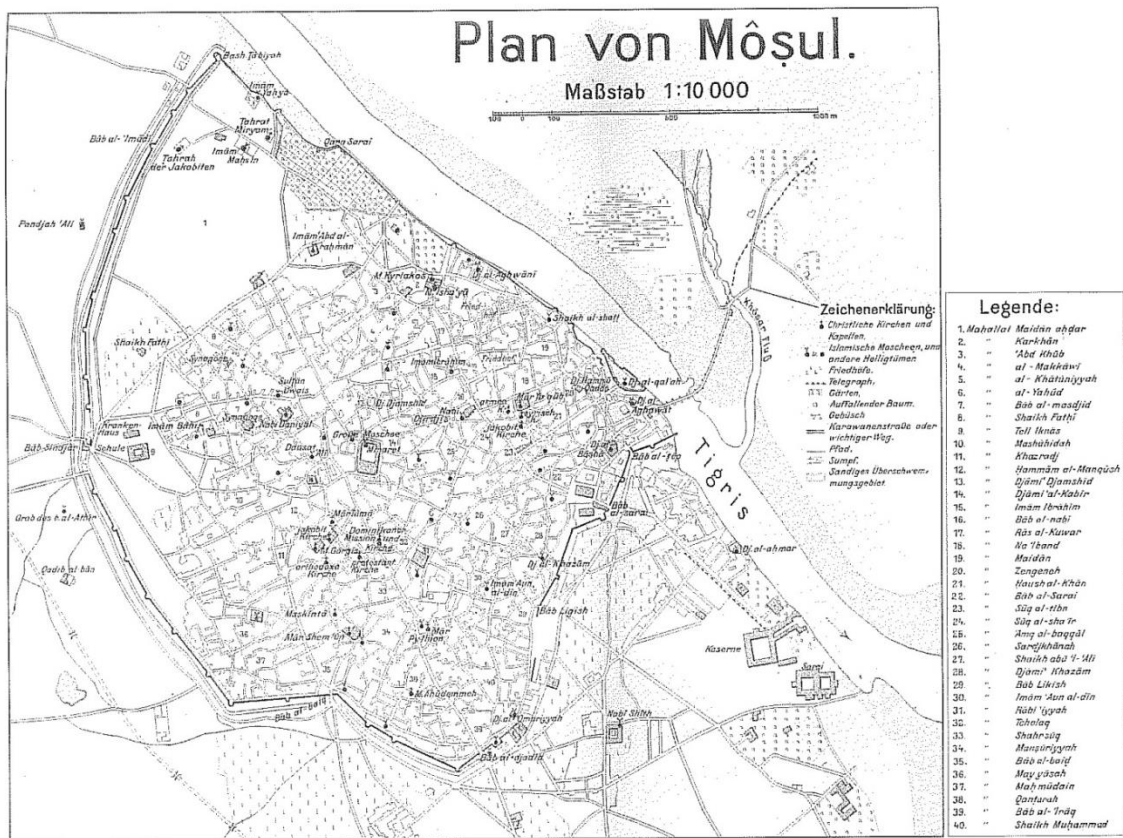

Grondtekening der Stad Mosul. || Plan de la Ville de Mosul.

Obr. č. 3. Niebuhrův plán Mosulu (18. století).

Obr. č. 4. Jonesův plán Mosulu (19. století).

Plan von Mosul 1 : 10 000

E. Herzfeld/I. Hakki 1905

Obr. č. 5. Herzfeldův plán Mosulu (počátek 20. století).

Obr. č. 6. Hradba města v roce 1880.

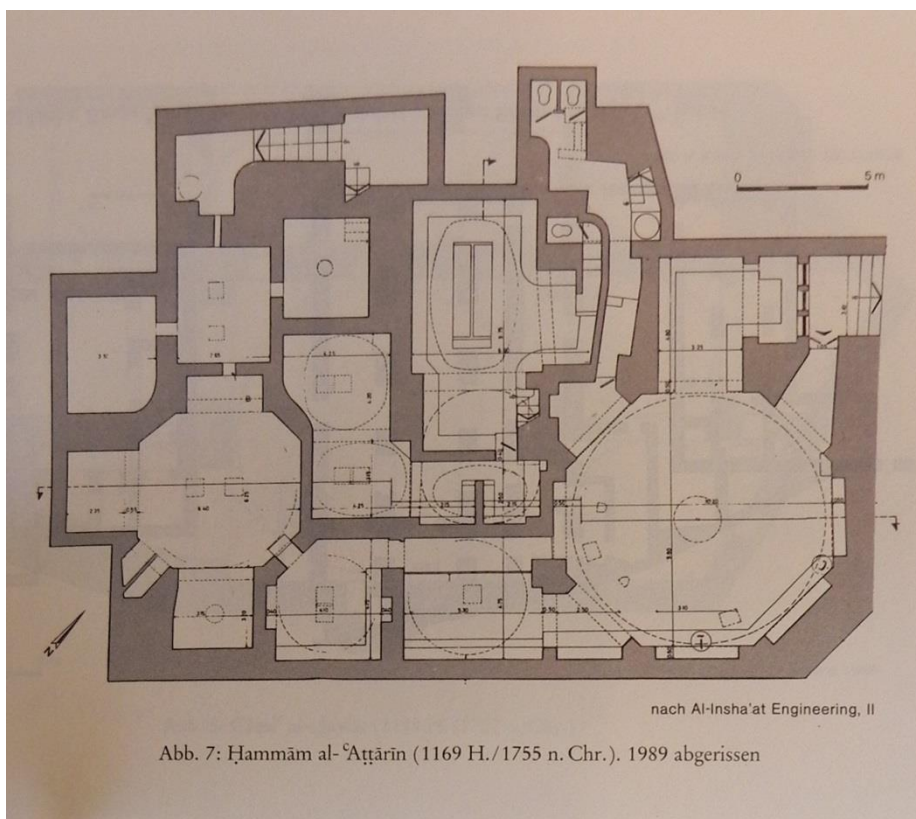
Obr. č. 7. Most z lodí (pohled na plochu přechodu).

Obr. č. 8. Most z lodí (celkový pohled).

Obr. č. 9. Nineveh street.

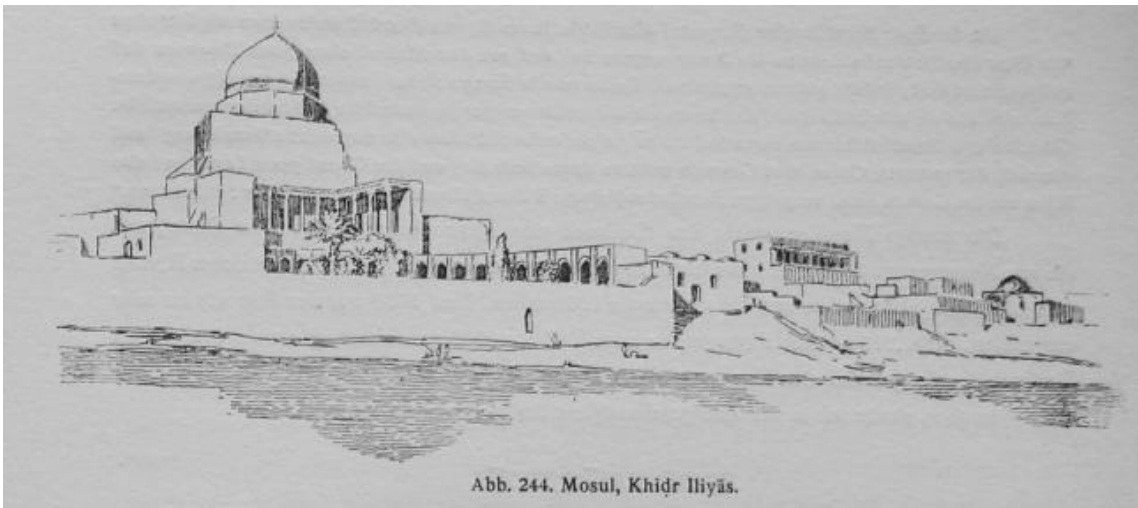
Obr. č. 12. Půdorys hammamu.

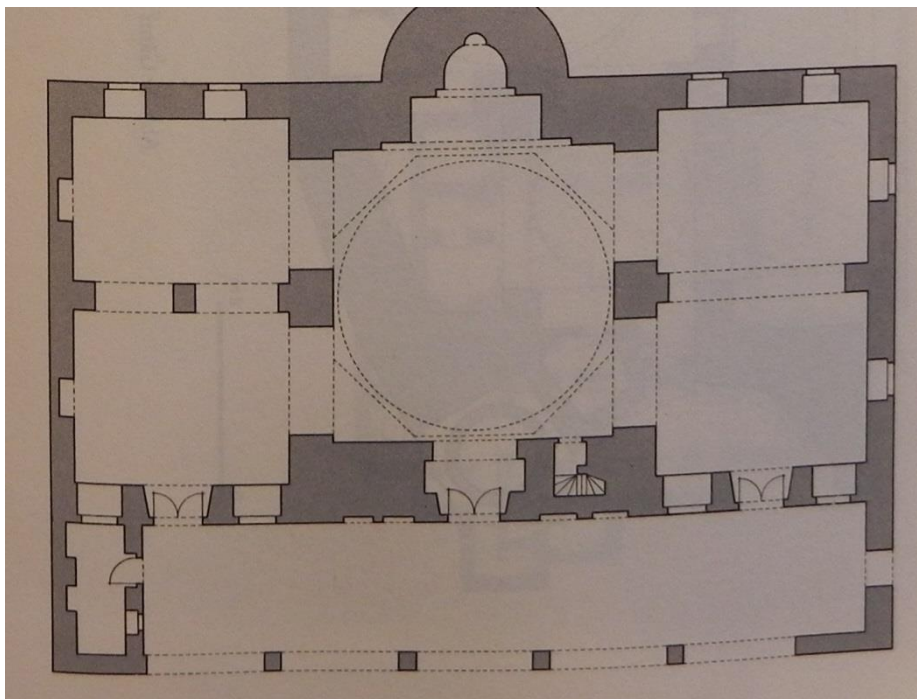
Obr. č. 13. Bashtabiya.

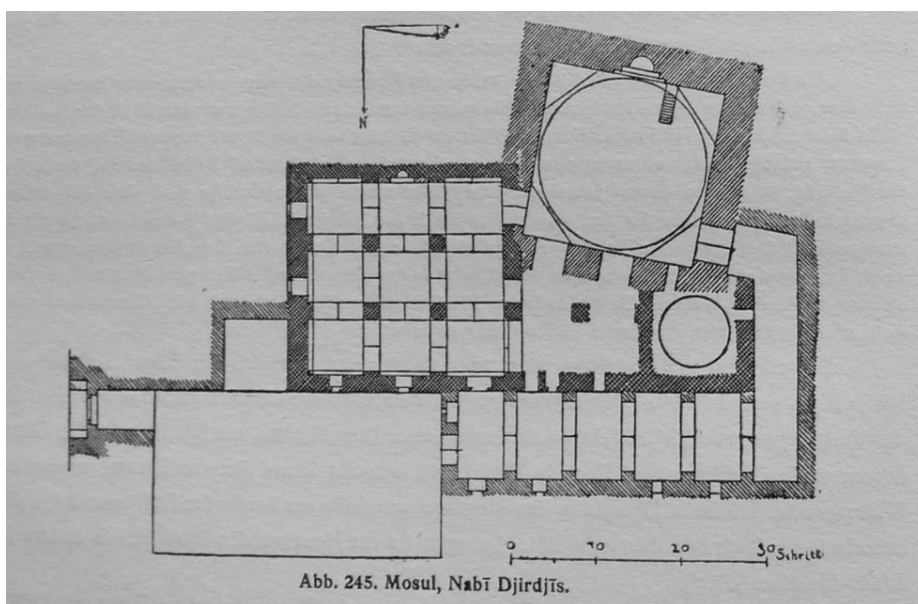
Obr. č. 14. Minaret al-Hadba.

Obr. č. 15. Mešita Mujahidū.

Obr. č. 16. Půdorys mešity Mujahidů.

Obr.č. 17. Půdorys Nabi Jirjis.

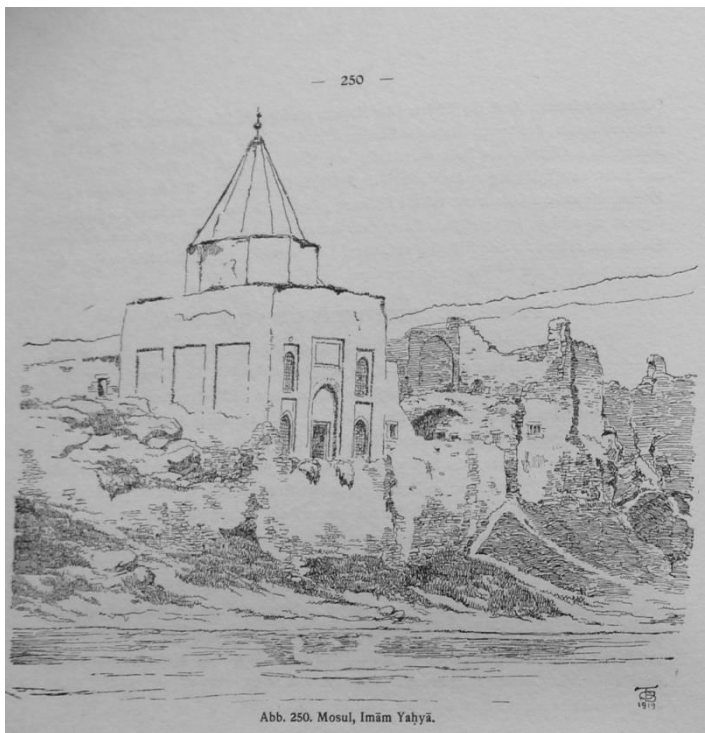

Obr. č. 18. Nabi Yunus dnes.

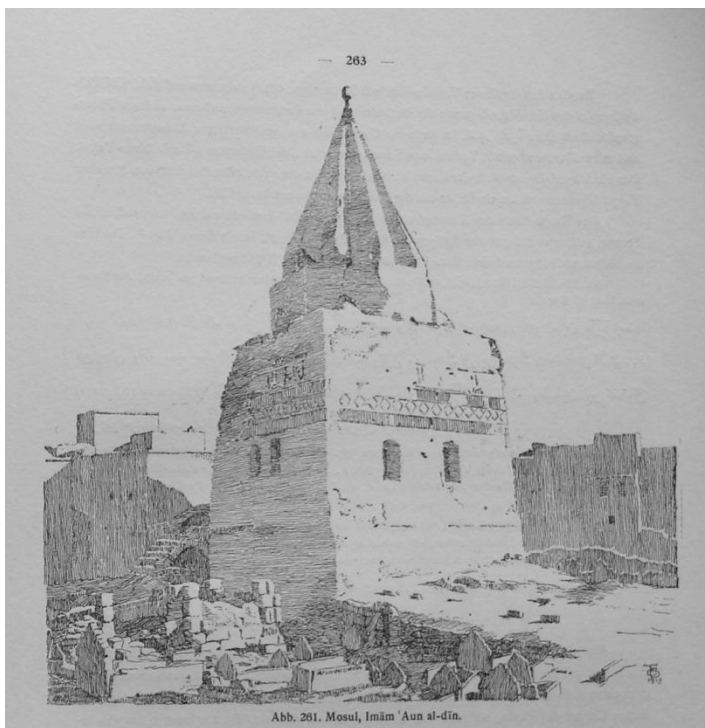

The Mosque of Nabi Yûnis and modern cemetery.

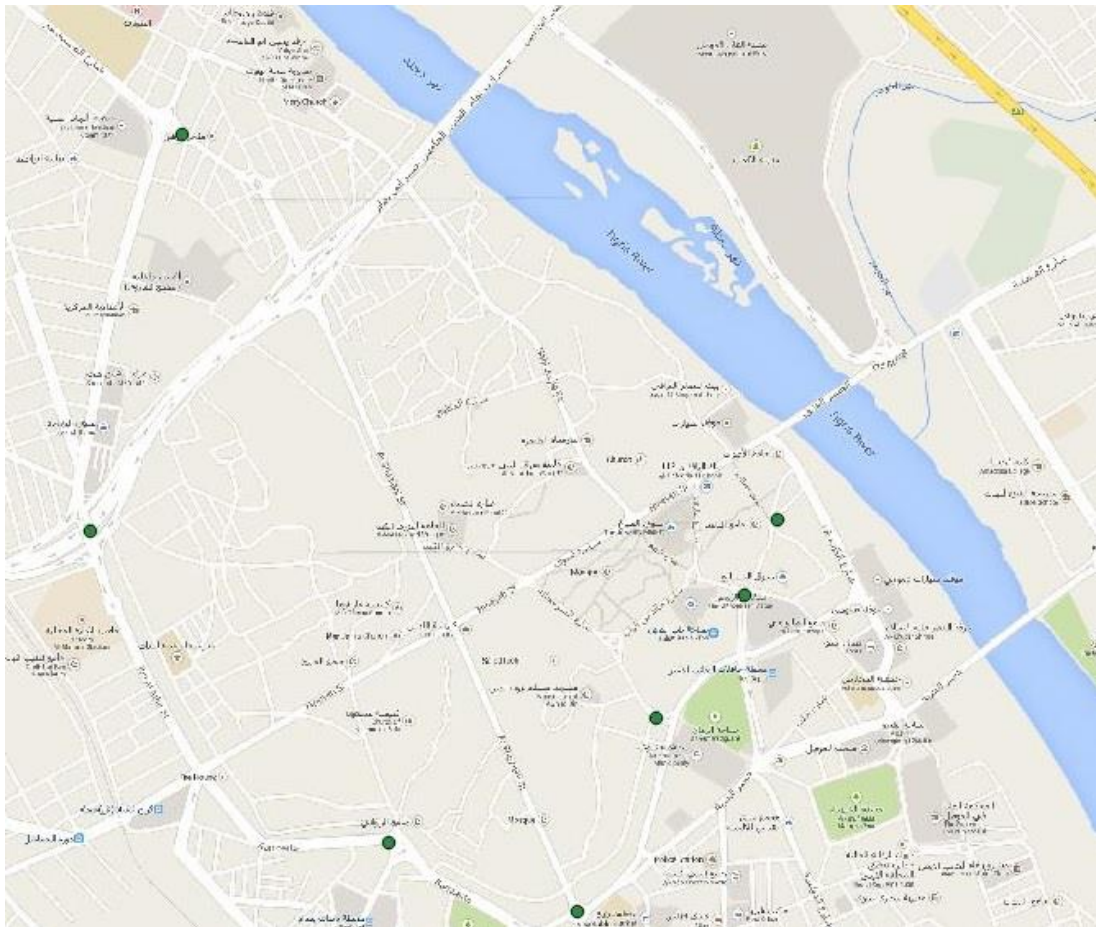
Obr. č. 19. Nabi Yunus na počátku 20. století.

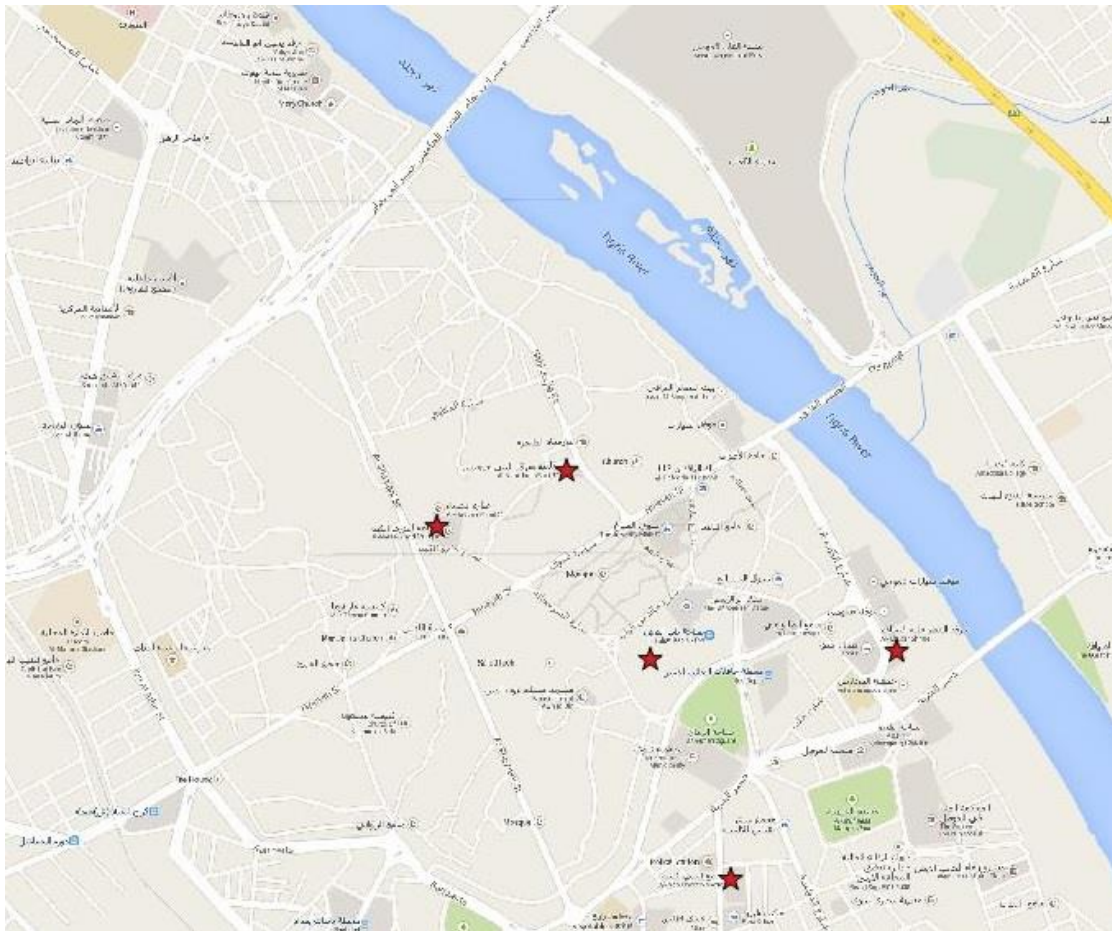
Obr. č. 20. Mauzoleum Yahya al-Qasima.

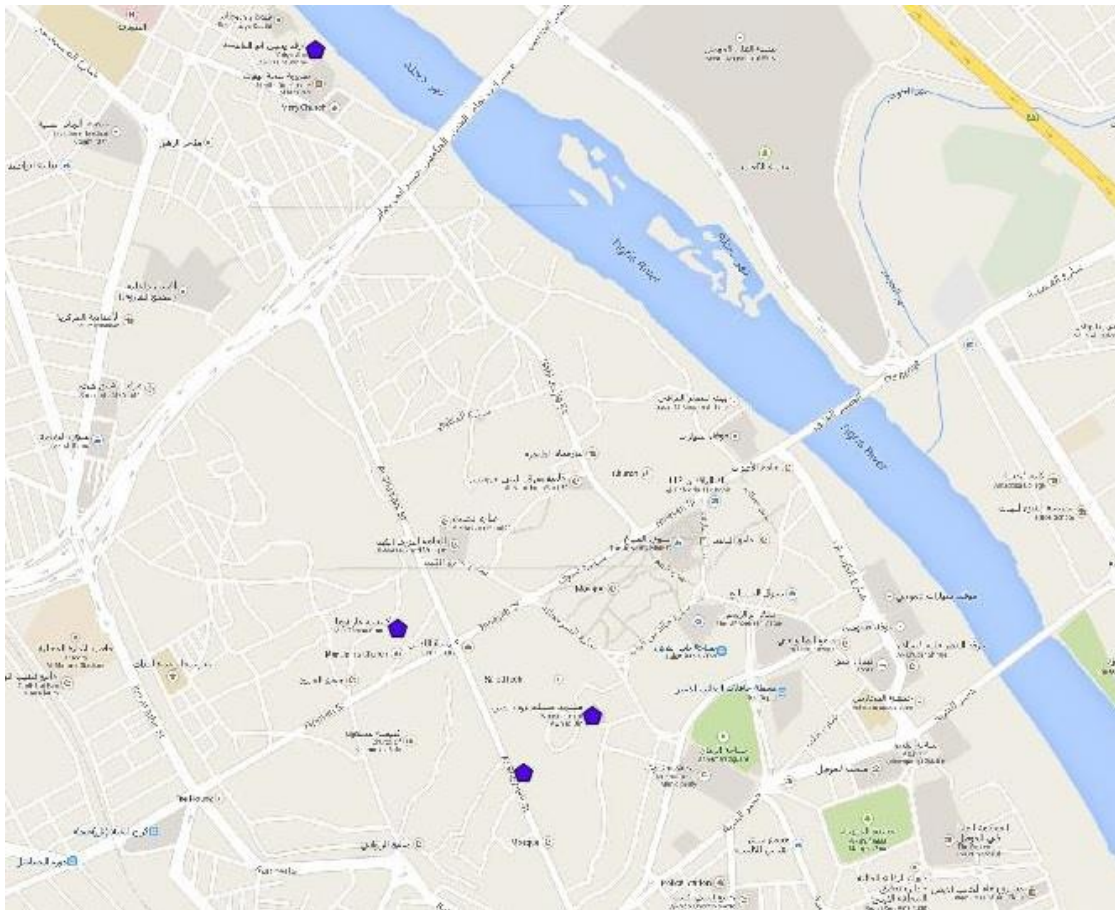
Obr. č. 21. Mauzoleum Aun al-Dina.

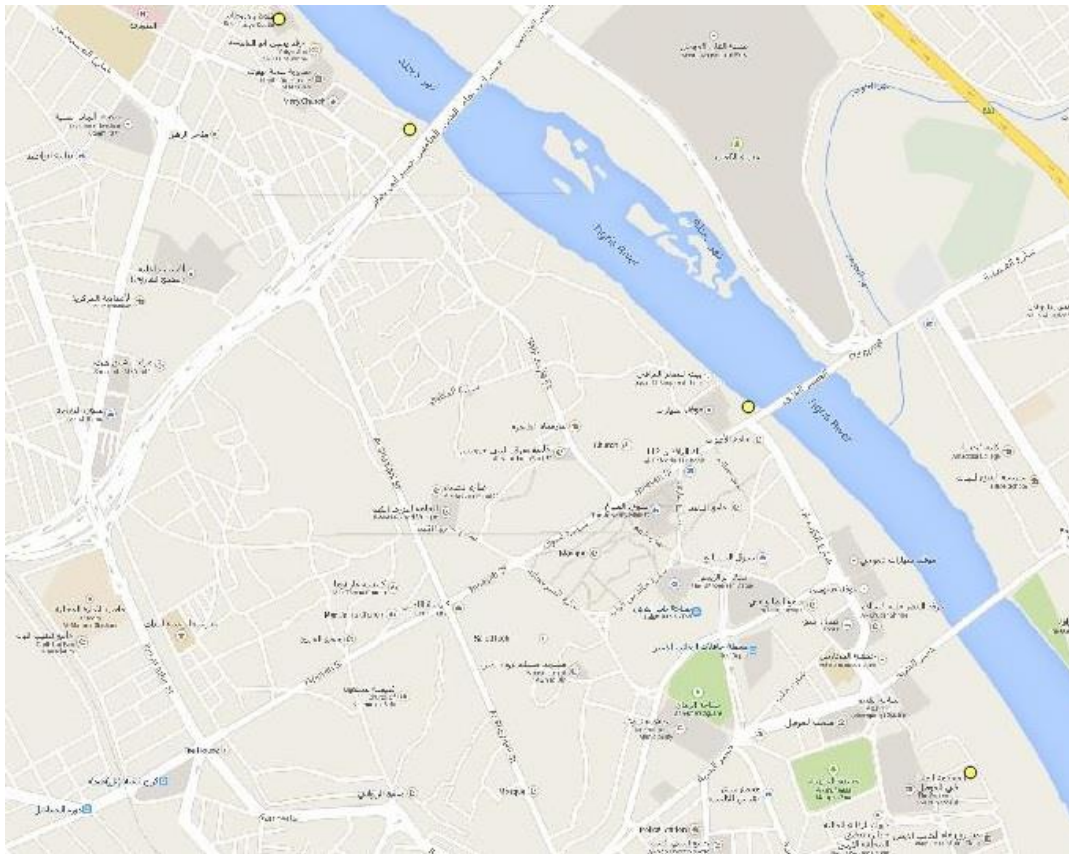
Obr. č. 22. Promítnutí bran z Herzfeldova plánu na mapu moderního Mosulu.

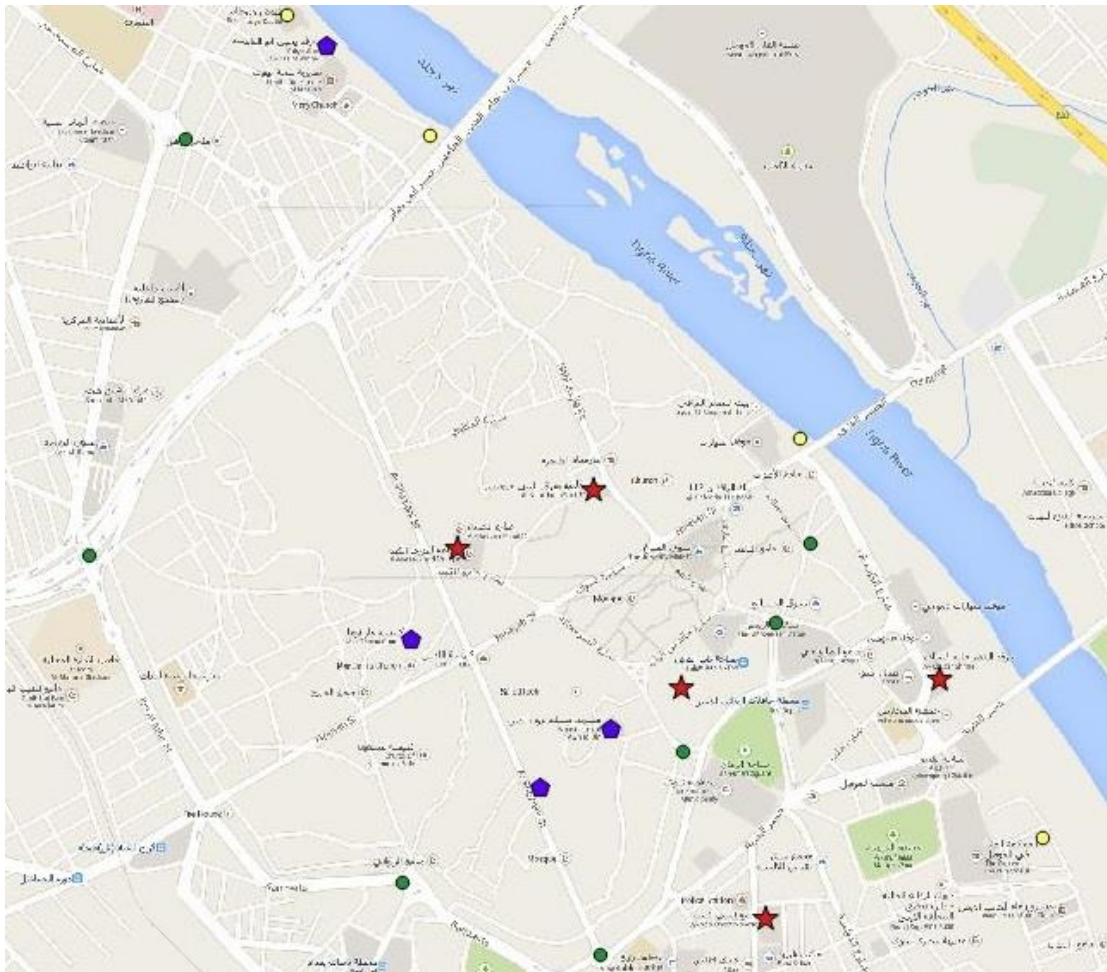
Obr. č. 23. Mešity v Mosulu.

Obr. č. 24. Kostely a svatyně v Mosulu.

Obr. č. 25. Promítnutí starých rezidenčních areálů do mapy moderního Mosulu.

Obr. č. 26. Rozložení identifikovaných objektů v prostoru dnešního Mosulu.

Zelené body – brány

Modré body – kostely a svatyně

Červené body – mešity

Žluté body – rezidenční areály